

הלכות הארץ

קיצור הלכות המצוות התלויות בארץ
הנוהגות בבית ובגינה הפרטית

על הלכות תרומות ומעשרות,
חלה, ערלה, כלאיים ומתנות לעניים

כתיבה ועריכה: הרב יואל פרידמן
השתתפו בכתיבה: הרב יהודה הלוי עמיחי,
הרב אהוד אחיטוב, הרב אביגדור לוינגר,
הרב אברהם סוחובולסקי, אג' מרדכי שומרון.

מהדורה שנייה עם תיקונים והוספות

כפר דרום ת"ז - שבי דרום

בהוצאת מכון התורה והארץ

שבי דרום - תשע"ז

טל' 08-6847325; פקס' 08-684055
אינטרנט: www.toraland.org.il
דוא"ל: machon@toraland.org.il

עריכת הלשון:
רעיה קמינצקי
raayak@neto.net.il
אפרת אורנשטיין
ehovav@walla.co.il

עימוד: שחרית
yosi@bsy.co.il 072-2113131

יוצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט - מנהל התרבות
המחלקה למכוני מחקר תורניים

גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי... ' (תהילים כג, ד)

לע"נ

ר' נפתלי בן יעקב לנצ'נר

נפטר בשיבה טובה בט"ז בסיוון תשע"ו

שריד ופליט מן השואה הנוראה

ולמרות זאת איש תמים ישר דרך

רואה טוב ורוצה טובת אחרים

מאמין בהקב"ה בתמימות, אוהב תורה ומוקיר רבנן

שותף להשבת נערי ישראל פליטי השואה לארצנו

הקים בארץ ישראל משפחה לתפארת

תנצב"ה

יהי ספר זה מצבה חיה לזכרם של קרובי משפחתו שנהרגו על קידוש השם

לעילוי נשמת אמו מרת בריינדיל הי"ד

לעילוי נשמות שני אחיו הקטנים אייזיק ודוד הי"ד

שנהרגו מות קדושים על שמירת כבוד אמם

על הרמפה באושוויץ ומקום קבורתם לא נודע

ולעילוי נשמת אביו ר' יעקב בן אהרון יצחק ז"ל

שנפטר בדמי ימיו למוד סבל וייסורים חודש לאחר תום המלחמה

הקדמה

הגמרא (ביצה לח ע"א) מספרת שכאשר ר' אבא עלה לארץ ישראל הוא אמר: 'יהא רעוא שאימר מילתא דתתקבל' [יהי רצון שיתקבלו דברי]. כאשר הגיע לארץ, פגש כמה מחכמיה, ואלו שאלו אותו שאלה בדין 'עירובי תחומין'. רבי אבא ענה מה שענה, והגמרא מספרת שהחכמים צחקו עליו. הוא תמה על התנהגותם המזלזלת ואמר: 'גולתיכו שקלי?' [מלבושכם לקחתי שאתם משחקים עליו]. שוב חזרו וצחקו ובהמשך אמר רב אושעיא טוב עשו שצחקו עליו.

השאלה שנשאלת היא מדוע באמת צחקו עליו? ויתירה מכך מה ראו חז"ל לספר זאת? בפרט שרבי אבא התפלל בתחילה 'יהי רצון שיתקבלו דברי'. ה'חתם סופר' (שו"ת או"ח סי' רח) מסביר את התפילה שנאמרת בכניסה לבית המדרש (ברכות כח ע"ב):

רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש... גמרא. תנו רבנן: בכניסתו מהו אומר? יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם.

שואל ה'חתם סופר' איך ייתכן שהחכמים בזמן חז"ל, נהגו להתכבד בקלון חבריהם שנכשלו בדבר הלכה, עד שכל הנכנס לבית המדרש צריך לבקש 'שלא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חבירי?' והוא מביא מעשה בר' איליש שהורה הלכה וכמעט נכשל, ורבו רבו הציל אותו מכך. אמנם ר' עיליש לא נכשל, אך היה זה בזכות רבו, ואילו בתפילה אנו מבקשים שנזכה לכוון אל האמת, ולא נכשל בדבר הלכה בזכות עצמנו.

לאור זאת מסביר ה'חתם סופר' את הגמרא בביצה הנ"ל: ר' אבא מבקש שיתקבלו דבריו, ואין זו בקשה ראויה, כי באמת אין זה משנה אם דבריו מתקבלים אלא האם הם מכוונים אל האמת. יתירה מכך, כל דיון וכל מחלוקת אין מטרתם לשכנע ולשנות זה את עמדתו של זה, אלא מטרתם היא להעמיד כל צד אל נקודת האמת שלו. ההקשבה לצד האחר גורמת לתיקון ולדיוק דברינו, לאור דבריו של הצד האחר. וזו לשון ה'חתם סופר' שם:

עד"ז אני מפרש לא תענה על ריב לנטות [שמות כ"ג - ב'], שלא יהי' כוונת המתווכחים בדין בין ריב לריב ובין דם לדם, לנטות דעת חברו לדעתו, כי מה לי ולו, אך יהי' הויכוח להעמיד סברתי ודעתי על פי שכלי,

באופן מה שחברי טען נגדי אראה במחשבתי אם כנים דבריו אחזור בי ואם לא נראים לי דבריו אני עומד על דעתי, ומה לי בכך אם יודה לי או לא כי אין כוונתי לנטות דעתו לדעתי, וכן יהי' דעת חברי שכנגדי להעמיד סברתו לעצמו, ואחר הויכוח הזה אחרי רבים להטות. אבל אותם הרוצים דוקא שחברו יודה לו וכוונתו להטות דעת חברו לדעתו, אותם שוגים מדרך האמת ונוטים אל הניצוח ויצא משפט מעוקל...

אם כן לדעת ה'חתם סופר' בקשתו של רבי אבא לא הייתה ראויה. חכמים צחקו עליו, וחז"ל מספרים זאת כדי ללמדנו איך מתנהל דיון וכיצד מתנהלת מחלוקת בהלכה: אין המגמה בהכרח לשכנע, ובוודאי שלא 'לכופף' את הצד השני. המגמה הראויה היא למקד ולהבהיר את דעתך, מתוך שמיעת הביקורת של החולקים עליך, 'ומיניה ומיניה תתברר שמעתתא'.

אפשר להציע תשובה אחרת לשאלה, מדוע ציינו חז"ל את העובדה שחכמים צחקו על ר' אבא. הגמרא מציינת שהתפילה והבקשה של ר' אבא הייתה לפני עלייתו לארץ ישראל 'כי סליק ר' אבא' [עלה ר' אבא]; ובהמשך שוב, 'כי סליק'. רבי אבא פגש אז את החכמים שדנו בדברי המשנה בביצה, ואמר מה שאמר. בין החכמים היו מחכמי ארץ ישראל: 'אשכחיה לרבי יוחנן ורבי חנינא בר פפי ורבי זירא, ואמרי לה רבי אבהו ורבי שמעון בן פזי ורבי יצחק נפחא'. ביניהם היה ר' זירא שעלה אף הוא מבבל לארץ ישראל. אך רבי זירא הנהגה אחרת הייתה עמו: לפני שעלה לארץ ישראל הוא התענה מאה תעניות כדי שישכח את תורתה של בבל (ב"מ פה ע"א) 'רבי זירא כי סליק לארעא דישראל יתיב מאה תעניתא דלשתכח גמרא בבלאה מיניה, כי היכי דלא נטרדיה'.

רש"י מפרש שרבי זירא הבין שרבי יוחנן וחכמי ארץ ישראל נוחים זה לזה בהלכה, דהיינו מיישבים את הקשיים בצורה פשוטה בלי להסתבך בקושיות מיותרות ובתירוצים שאינם מכוונים אל האמת תמיד. אך יש להוסיף שהוא הבין גם שאינה דומה תורת בבל לתורת ארץ ישראל, כדברי חז"ל (ב"ר פר' טז): 'זוהב הארץ ההיא טוב, מלמד שאין תורה כתורת א"י ולא חכמה כחכמת א"י - וזאת מפני שאוירא דארץ ישראל מחכים' (ב"ב נח ע"ב).

נראה שאת זאת לא הבין רבי אבא בצורה מספקת. הוא לא הבין את ההבדל בין תורת ארץ ישראל לתורתה של בבל, ולכן לפני עלייתו לארץ ישראל¹ אמר יהי

1. אם נכונים הדברים, יש לומר שמה שאמר רבי אבא בגמרא (סנהדרין צח ע"א): ואמר ר' אבא: אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל - אמר אחרי עלייתו לארץ ישראל, ולאחר שהתבשם מאוירה.

רצון שיתקבלו דברי' - ועל כך הייתה הקפדתם של ר' זירא, ר' יוחנן ושאר חכמי ארץ ישראל.

ספר 'הלכות הארץ' - כפשוטו וכמדרשו - הלכות ופסקים של המצוות המיוחדות לארץ ישראל. בספר כלולים הלכות תרומות ומעשרות, חלה, ערלה, כלאיים ומתנות עניים, **הלכות שמתאימות לכל אדם בביתו**. אין דומות הבעיות של המגזר הציבורי והפתרונות המוצעים להן, ואף לא הפסיקה עבור מגזר זה, לבעיות המגזר הפרטי ופתרונותיהן ולפסיקה עבור מגזר זה. לכך ראינו צורך לחבר קיצור של פסקי הלכות המיוחד למגזר הפרטי.

התשתית לנכתב בספר מצויה במאמרים שנכתבו לאורך השנים על ידי רבני המכון ורבנים נוספים, בספרי ה'התורה והארץ', חוברות 'אמונת עתיך' ושאר ספרי המכון ובראש ובראשונה בפסיקות של מו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א בספרים ובחברות הנ"ל, בספרי תשובותיו 'באהלה של תורה' וכן בהערות שהואיל להעיר ולהאיר לספר זה. השתתפו בכתיבה והעירו הערות לספר במיוחד הרב יהודה הלוי עמיחי, הרב אהוד אחיטוב, הרב אברהם סוחובולסקי, הרב אביגדור לוינגר, הרב דוד אייגנר ולאגרונום המכון, אג' מרדכי שומרון - לכולם - תודה.

המגמה שהייתה לנגד עינינו בכתיבת הספר, להוציא לאור ספר כתוב בלשון השווה לכל נפש בלשון הנהוגה בימינו. השתדלנו להביא את ההלכות השכיחות, שאנשים נתקלים בהן ולהתעלם ממקרים והלכות שאינם מצויים, גם אם נכתבה סביבם ספרות הלכתית ענפה. כמו כן השתדלנו עד כמה שאפשר להביא הלכה פסוקה, למעט ולקצר בהערות, ולציין רק את המקורות המרכזיים והמקורות המסכמים את הנושא.

מאז הוצאת המהדורה הראשונה של הספר בתשע"ו, קיבלנו הערות רבות, ולכן במהדורה השנייה של הספר תיקנו והוספנו כמה הלכות, מקורות וצינונים.

בינתיים נפטר חמי, ר' נפתלי בן יעקב לנצ'נר ז"ל, איש תמים, ישר, אוהב את הבריות, אוהב ארץ ישראל ומדינת ישראל. אני מודה לחמותי נעמי שתחי' שלקחה על עצמה להשתתף בהוצאת המהדורה השנייה של הספר, לע"נ חמי ז"ל. אחרונה חביבה, ברצוני להודות לאשתי אורית שתחי', שאפשרה לי שנים רבות ללמוד תורה - בע"ה נזכה שיהיו צאצאינו וצאצאי צאצאינו עוסקים בתורה ובעבודה.

יואל פרידמן
כסלו תשע"ז

תוכן העניינים

מכתב ברכה מאת הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

הלכות תרומות ומעשרות

17	הקדמה - על ההפרשה ועל נתינת המעשרות.....
19	הערות הרה"ג יעקב אריאל שליט"א להלכות תרומות ומעשרות.....
20	א. מבוא: הלכות כלליות.....
20	1. חיוב תרומות ומעשרות.....
21	2. איסור טבל.....
21	3. תרומה גדולה.....
22	4. מעשר ראשון.....
23	5. תרומת מעשר.....
23	6. מעשר שני.....
24	7. מעשר עני.....
25	8. הפרשה, קריאת שם ונתינה.....
26	9. הפרשה 'מן המוקף'.....
27	ב. איסור טבל.....
28	ג. סדר הפרשת תרומות ומעשרות.....
28	1. שלבי הפרשת תרומות ומעשרות.....
28	2. נוסח הפרשת תרומות ומעשרות.....
30	3. ביאור נוסח ההפרשה.....
34	ד. ברכות בתרומות ומעשרות.....
35	ה. חילול מעשר שני.....
37	ו. ממה מפרישים תרומות ומעשרות.....
37	1. החלוקה למינים לעניין הפרשת תרומות ומעשרות.....
38	2. עלי תה ותבלינים.....
38	3. תרומות ומעשרות ממיץ.....
39	ז. החייב בהפרשת תרומות ומעשרות.....
39	1. פירות שגדלו בבית, בחממה ובעציץ, וכן בנבטים.....
39	2. פירות שגדלו במקומות שונים בארץ.....
41	3. הפרשה מפירות הגוי.....
42	4. הפרשה מפירות הפקר.....
43	5. הפרשה עבור חברו.....
44	6. הפרשה מפירות שהם ספק נטע רבעי.....
45	ח. מי חייב בהפרשת תרומות ומעשרות.....
46	ט. דיני מוקף.....
48	י. שנת המעשר.....
51	יא. חלות חיוב מעשר: עונת המעשר, גמר מלאכה וקביעות למעשר.....
51	1. עונת המעשר.....

51	2. הפרשה מן התלוש
52	4. מתי מפרישים מין, משמן ומזיתים כבושים
54	5. קביעות למעשר
54	6. אכילת פירות בשדה ובחצר ללא הפרשת תרומות ומעשרות
55	7. קטיף תיירותי
57	יב. הפרשות מיוחדות: הפרשה מראש, הפרשה בדרך 'ברירה' והפרשה של אורח
57	1. הפרשה מראש
58	2. נוסח להפרשת תרומות ומעשרות מראש
58	3. הפרשה בדרך 'ברירה'
59	4. הפרשה של אורח
59	נוסח הפרשה לאורח
61	יג. תקלות בהפרשת תרומות ומעשרות
61	1. הפרשת כמות חסרה
61	2. הפרשה מן החיוב על הפטור ולהפך
62	3. תערובת של חיוב ופטור
63	4. הפרשה לאחר שהפירות התבשלו, דין הסיר
64	יד. דין התרומה ותרומת המעשר
64	1. מה עושים עם התרומה ותרומת המעשר
64	2. תרומה גדולה ותרומת מעשר של שמן זית
66	טו. נתינת מעשר ראשון ומעשר עני
69	טז. ביעור מעשר וידוי מעשר
71	נספח: הפרשת תרומות ומעשרות במערכות השיווק הציבוריות
71	הקדמה
71	כללי
72	שוק סיטונאי
73	רשתות גדולות וסיטונאים פרטיים
74	רשתות שיווק קטנות וסניפי רשתות
74	השוק הפתוח וחנויות הירקות
75	צה"ל
75	מעשר עני
76	תפקידה של הרבנות הראשית
76	סיכום

הלכות חלה

79	הקדמה - 'כדי שלא תשתכח תורת חלה'
82	א. מבוא: הלכות כלליות
83	ב. חיוב חלה בארץ ישראל וחיובה בחו"ל
85	ג. ההפרשה וברכת החלה
87	ד. המינים החייבים בחלה
88	ה. העיסות החייבות בחלה
90	ו. שיעור חלה

92ז. מתי מפרישים חלה.....

93ח. הפרשת חלה 'מן המוקף' והפרשה על כמה עיסות שיש בהן כשיעור חלה.....

95ה. הפרשה ממין אחד על מין אחר כשיש בכל אחת מן העיסות כ'שיעור'.....

96ט. הראויים להפריש חלה.....

98י. הפרשת חלה בשבת ויום טוב.....

100.....יא. צירוף עיסות לחיוב חלה.....

101.....ציורף עיסות ממינים שונים כשאין בכל אחת מן העיסות כ'שיעור'.....

105.....יב. איזו עיסה חייבת בחלה.....

105.....1. עיסה עבה.....

106.....2. עיסה רכה.....

106.....3. מאכלים מקובלים ודיני חיובם בחלה (לפי סדר א"ב).....

110.....יג. הלש עיסה על מנת לחלקה.....

112.....יד. חלה שהתערבה בשאר עיסות.....

113.....טו. חלה בחו"ל.....

הלכות ערלה

117.....הקדמה - איסור ערלה - מצווה התלויה בארץ.....

122.....א. מבוא: הלכות כלליות.....

123.....1. איסור הנאה מערלה.....

124.....2. איסור ערלה בארץ ישראל ובחוץ לארץ.....

124.....3. מה יש לעשות בפירות הערלה.....

125.....4. פירות של נוכרים.....

125.....5. איסור ערלה - איסור הפירות.....

127.....ב. מניין שנות ערלה.....

127.....1. מניין השנים של העץ.....

128.....2. מניין שנות ערלה לגבי הפירות.....

129.....3. שלב גידול הפרי שחל ממנו איסור ערלה.....

130.....ג. מהו אילן.....

133.....סיווג צמחי ביניים לאילן או לירק.....

134.....ד. נטיעות הפטרות מערלה ונטיעות החייבות בה.....

134.....1. הנוטע עצי מאכל לסייג ולנוי.....

135.....2. הנוטע לרבים והעולה מאליו.....

136.....ה. התחדשות העצים: נטיעה, העברה, הרכבה, הברכה ונצרים.....

136.....1. העברה והעתקה של עצי פרי.....

137.....2. הרכבה.....

139.....3. נצרים והברכה.....

141.....ו. דיני עציצים - ערלה במשתלות.....

145.....ז. ערלה בשוק.....

147.....ח. נטע רבעי.....

151.....נספח: פירות ערלה בשוק - סקירה.....

הלכות כלאיים

157.....	הקדמה - לטעמה של מצוות כלאיים - עיון בדברי המהר"ל
163.....	א. מבוא לאיסור כלאיים
164.....	ב. הגדרת המין באיסורי כלאיים
165.....	ג. כלאי זרעים
165.....	1. איסור זריעה
166.....	2. איסור קיום כלאיים ודין הפירות
167.....	3. כלאי זרעים בקרקע של גוי או ע"י גוי
167.....	4. מטרת שונות בזריעת כלאיים
168.....	5. זריעה בסמיכות לשדה חברו
169.....	ד. המינים האסורים בכלאי זרעים
171.....	ה. שיעורי ההרחקה בין המינים
171.....	1. תבואה - שיעורי הרחקה
173.....	4. קטניות - שיעורי הרחקה
173.....	5. דברים המפסיקים בין המינים אף בלא הרחקה
175.....	ו. כלאי זרעים בעציצים ובאדניות
176.....	ז. תערובת זרעים או צמחים ושינוי מחזור זרעים
178.....	ח. כלאי אילן
179.....	1. היכן חל איסור הרכבה
179.....	2. גידול העץ המורכב, נטיעתו ואכילת פירותיו
181.....	3. הרכבת כלאיים על ידי גוי
182.....	ט. כלאי הכרם
182.....	1. עקרונות איסור כלאי הכרם
183.....	2. סוגי הצמחים האסורים בכלאי הכרם ואיסור גידולם
183.....	3. איסור הנאה בכלאי הכרם
184.....	4. כלאי הכרם על ידי ירק, תבואה או גפן של חברו
184.....	5. כלאי הכרם של גוי
186.....	י. מינים האסורים משום כלאי הכרם
187.....	יא. שיעורי ההרחקה הנצרכים בכלאי הכרם
187.....	1. שיעורי הרחקה בכלאי הכרם
188.....	2. דברים המפסיקים בכלאי הכרם
188.....	3. הרחקה מגפן מודלית
189.....	4. הרחקה ממתקן הדליית גפנים (אפיפירות)
191.....	יב. שרפת כלאי הכרם
193.....	יג. דין עציצים בכרם
194.....	נספח א' - רשימה של צמחי תבלין וסיווגם לעניין כלאי זרעים וכלאי הכרם
196.....	נספח ב': שיעורי הרחקות בכלאי זרעים
196.....	א. הרחקות בין מיני תבואה שונים
196.....	א. שדה
197.....	ב. בית רובע
197.....	ג. מרובע - קרחת

ד. קרוב לבית רובע 197

ה. מישר 197

ו. ב' אמות 197

ב. הרחקות בין ירק ותבואה 198

ז. יחידי 198

ח. שורה 198

ט. ו' טפחים 199

ג. הרחקות ירק וירק 200

י. תלם 200

יא. טפח וחצי 200

נספח ג': רשימה של צירופים כנות-רוכב מותרים ואסורים 201

הדרים 205

הלכות מתנות עניים ואיסור חדש

הקדמה - 'בצדקה תיכונני' - מתנות עניים כדגם למדיניות חברתית 209

א. חובה מול זכות 209

ב. נתינה לשמה 210

ג. קבלה מתוך נטילת אחריות 210

ד. צדקה חוץ-ממסדית 212

ה. מתנות העניים מפרי האדמה 212

סיכום 213

א. הלכות פאה 214

ב. הלכות לקט 216

ג. הלכות שכחה 217

ד. הלכות פרט 218

ה. הלכות עוללות 219

ו. איסור חדש 220

1. המציאות כיום 220

2. הלכה למעשה 221

מפתח העניינים

מפתח עניינים להלכות תרומות ומעשרות 225

מפתח העניינים להלכות חלה 228

מפתח העניינים להלכות ערלה 231

מפתח העניינים להלכות כלאיים 234

מפתח העניינים להלכות מתנות עניים וחדש 238

משרד הרבנות רמת-גן

לשכת הרב הראשי
הרב יעקב אריאל

בס"ד. י"א באדר ב' תשע"ו

מכתב ברכה

לכבוד הרב יואל פרידמן שליט"א
מכון התורה והארץ
שלו רב לאוהבי תורתך

יישר כוחך על הספר "הלכות הארץ" על הלכות תרו"מ, חלה, ערלה וכלאיים. עבודה יפה עשית בהסברת ההלכות התלויות בארץ בשפה ברורה ונעימה. ראוייה א"י שיחבבו אותה ואת מצוותיה וזו אחת הדרכים לכך. המיוחד בספר שלך שכללת גם פסיקות בנושאים חדשים שעלו על הפרק בתקופה האחרונה ואשר לובנו במכון התורה והארץ. במיוחד מסובכות הן הלכות כלאיים ולגביהן דרש ר' חנינא בר פפא (חולין ס ע"א): "יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו" – פסוק זה שר העולם אמרו בשעה שאמר הקב"ה: "למינהן" באילנות נשאו הדשאים ק"ו בעצמן אם רצונו של הקב"ה בערבוביא למה אמר "למינהן" באילנות? מיד יצא כל אחד ואחד למינהו.

יש סדר בעולם. לא תמיד עינינו האנושיות מבחינות בו, אך בורא העולם יודע את סדריו ואת סתריו. לכן השטן ואומות העולם מונים אותנו במצווה זו. זהו מבחן עקרוני. מי קובע את סדר העולם, האדם לפי צרכיו דחפיו ושיקוליו או ה' בורא העולם? מי שזורע ונטוע עפ"י הסדרים של כללי ההלכה – נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית.

יפה עושה "מכון התורה והארץ" שמוציא ספר הלכתי על כל המצוות התלויות בארץ הכולל בתוכו גם הדרכה מעשית להלכות כלאיים בימינו. נושא ההרכבות החדשות תופש מקום גדול בשאלות ימינו ויש צורך בריענון ועדכון של הכנות השונות שניתן להרכיב עליהן בהיתר. יישר כוח לרבנים, הרב יהודה עמיחי, הרב אהוד אחיטוב ולרב יואל פרידמן עורך הספר, ולמכון התורה והארץ על הוצאת ספר זה ועל עצם המפעל הגדול והחשוב העוסק בחיבור שבין התורה והארץ, א"י ללא תורה היא כגוף ללא נשמה.

ה' בורא השמים ונוטיהם, רוקע הארץ וצאצאיה, נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה... ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר".

ברכת התורה וברכת הארץ יחולו עליך ועל המכון.

בברכת התורה והארץ

הרב יעקב אריאל
הרב הראשי לרמת-גן

הרב יעקב אריאל
הרב הראשי לרמת-גן

הלכות תרומות ומעשרות

על ההפרשה ועל נתינת המעשרות

הרמב"ם (שורש יב) מסביר שאין למנות בכלל תרי"ג המצוות כל פרט מפרטי המצווה כמצווה בפני עצמה, אלא יש למנות את עיקרה של המצווה. למשל הקרבת המנחה היא מצווה אחת ואין למנות את פעולת היציקה, בלילה, הגשה וכו', כמצווה בפני עצמה אלא אלו הן חלק ממצוות הקרבת המנחה. דוגמא נוספת מביא הרמב"ם ממצוות הפרשת המעשר ונתינתו ללוי, שאין למנות את הנתינה ללוי כמצווה בפני עצמה. לכן כתב הרמב"ם (מצווה קכו): 'והוא שציוונו להוציא תרומה גדולה והוא אומרו ית' ראשית דגנך תתן לו...'

הרמב"ן בהשגותיו (שורש יב ס"ק ג) מסכים בעיקרון לכלל שקבע הרמב"ם במניין המצוות, אך חולק עליו בהקשר למצוות המעשר. הוא מבחין בין מצוות ראשית הגז, נתינת זרוע לחיים וקיבה לבין מצוות מעשר. במצוות ראשית הגז, זרוע לחיים וקיבה אין למנות את ההפרשה כמצווה ואת הנתינה כמצווה. ודאי שאין משמעות להפרשה כשלעצמה והיא רק אמצעי לנתינת המתנות לכהן. שונה היא מצוות המעשרות, כי הפירות לפני ההפרשה אסורים באיסור טבל. האיסור שבפירות מורה שאין כאן רק חובה על האדם לתת את התרומות והמעשרות לכהן או ללוי, אלא יש משמעות להפרדה בין מה שמיועד להם לבין השיריים הנאכלים אח"כ על ידי הישראל. מאידך אין די בהפרשה והסרת איסור הטבל, על כן באה מצווה נוספת שיש לתת את האיסור המופרש לכהן וללוי.

הרמב"ן מונה א"כ שתי מצוות: א. מצוות הפרשה. ב. מצוות נתינה. מצוות הפרשת התרומה נלמדת מהפסוק (במדבר טו, יט):

והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה' ראשית עריסותכם חלה תרימו תרומה כתרומת גורן כן תרימו אותה.

ונאמר בספרי:

או אינו אלא בחלה... נאמר חלה תרימו - א"כ למה נאמר תרימו תרומה לה'? - בתרומה גדולה הכתוב מדבר...

מצוות הנתינה נלמדת מהפסוק (דברים יח, ד): 'ראשית דגנך... תתן לו'.

יש לברר, לדעת הרמב"ם, מהי המצווה העיקרית: האם ההפרשה או הנתינה. מדברי הרמב"ן משמע שהבין לדעת הרמב"ם שהמצווה העיקרית זוהי הנתינה, וההפרשה אינה אלא אמצעי לנתינה לכהן, ללוי כדוגמת נתינת ראשית הגז, זרוע לחיים וקיבה לכהן. אך מעיון בדברי הרמב"ם נראה שאין הדברים פשוטים כל כך. הרמב"ם בתחילת הלכות תרומות מפרט את המצוות הקשורות להל' תרומות וכותב:

ה' תרומות יש בכללן שמונה מצוות... וזהו פרטן: א. להפריש תרומה גדולה.
ב. להפריש תרומת מעשר.

לעומת זאת, בתחילת ה' מעשר כתב הרמב"ם: 'ה' מעשר מצוות עשה אחת והוא להפריש מעשר ראשון... וליתנו ללוויים'.

הרמב"ם הבחין בין המצווה בתרומה גדולה ותרומת מעשר לבין המצווה במעשר בתרומה גדולה ותרומת מעשר מציין הרמב"ם שהמצווה היא להפריש ואינו מזכיר כלל שיש חובת נתינה לכהן. לעומת זאת במעשר כתב שהמצווה היא להפריש וליתנו ללוויים.

ההבדל הוא כמו שרמזו ה'מגילת אסתר' וה'מרגניא טבא' (לרמב"ם שורש יב) שבתרומה גדולה ותרומת מעשר, הישראל אמנם מבצע בפועל את הנתינה אך הוא אינו מצווה בנתינה. הכהן אינו מקבל את התרומה מהישראל אלא הוא זוכה מ'שולחן גבוה'. לעומת זאת במעשר שהוא חולין ומותר באכילה לזרים - המצווה חלה על הישראל והוא מצווה לתת אותו ללוי.¹

הבחנה זו בין תרומה גדולה ותרומת מעשר לבין מעשר הראשון מבוארת היא היטב לפי פירושו של הרש"ר הירש (במדבר יח, כא) המבחין בין הפסוק העוסק במעשר שמיועד ללוי לבין הפסוק העוסק בתרומה הגדולה המיועדת לכהן. במעשר נאמר:

ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה חלף עבדתם אשר הם עבדים את עבדת אהל מועד.

משמע שהלוויים מקבלים את המעשר כשכר לעבודה שהם עובדים באוהל מועד. לעומת זאת התרומה הניתנת לכהנים אינה שכר על עבודתם אלא הקב"ה מסר להם את הקדשים והתרומה, ואכילתם זהו חלק מהעבודה. לכן נחשבים הכהנים בעיקר שלוחי דרחמנא ולא רק שלוחי דידן.²

לאור הבחנה זו מובנים גם ההבדלים בהלכות שבין התרומה הגדולה לבין המעשר: התרומה הגדולה אין בה שיעור ודי בנתינת כלשהו לכהן. כ"כ יש בה קדושה והיא אסורה באכילה לזרים. לעומת זאת, המעשר - יש בו שיעור, אין בו קדושה והוא נאכל לזרים מפני שאין הלוי אוכל מ'שולחן גבוה' אלא הוא מקבל את המעשר כתמורה לעבודתו 'חלף עבדתם אשר הם עבדים';³ מובן לפי זה מדוע מנה הרמב"ם את מצוות הפרשה בתרומה גדולה ואת מצוות הנתינה במעשר.

1. ועי' מעדני ארץ, ה' שביעית סי' ז אות טו, ולפי"ז רוב קושיות הרמב"ן על הרמב"ם מתורצות.

2. יומא יט ע"א, תוס' שם ע"ב ד"ה מי.

3. עי' במש"כ הגרי"ד סולובייצ'יק, ס' תרומת שמעון, עמ' 315 הע' 11.

הערות הרה"ג יעקב אריאל שליט"א להלכות תרומות ומעשרות

א. העיר העתיקה של ירושלים הוזכרה לעניין מע"ש בתוארה הסתמי 'העיר העתיקה', והוא עלול להטעות. זאת משום שירושלים העתיקה לפי ההלכה אינה זו שבין החומות הטורקיות הנוכחיות. ירושלים של ב"ש השתרעה מחוץ לחומות דרומה לעבר עיר דוד וסילוואן, ומערבה לעבר מגרש הרוסים, כפי שקבע הגר"מ טיקוצ'ינסקי בספריו.

ב. בין הפירות החונטים בסביבות ט"ו בשבט הוזכרו גם השקד והאפרסק. השקדייה אמנם פורחת בסביבות ט"ו בשבט, אולם החנטה היא כמעט תמיד רק אחרי ט"ו בשבט; וכן האפרסק. הבעיה קיימת בעיקר בלימון ובשסק. בפירות אלו יש חשש של הפרשה משנה על חברתה. אפשר אמנם להציע הפרשה מכל פרי ופרי בנפרד, אולם הצעה זו אינה מעשית. לענ"ד הפתרון הוא בהפרשה של כמה פירות ולא של פרי אחד, כגון לא הפרשה של פרי אחד על מאה, אלא של שני פירות על מאתיים (בפרט אם הם מגדלים ומצבעים שונים), שאז יש לומר שכל פרי הועיל לבן גילו. אם נניח שהחנטה היא מאוחרת יותר מאשר נשירת הפרח, הבעיה לא קיימת כלל.

ג. ברירה בהפרשת תרו"מ: בסוגריים הוזכר האורח שכאילו הוא מפריש ע"י ברירה, ולא היא: אורח המפריש משירים שישאיר בצלחת יוכל לעשות זאת על תנאי, כלומר להתנות מע"ש שמכל מה שיגישו לו יפריש בצד והתרומה תחול מכאן ולהבא. תנאי כזה אינו 'ברירה', שהרי התרומה אינה חלה למפרע. נוסח ההפרשה על תנאי הוא כפי שהכריע הגרשז"א בשש"כ פי"א סעי' כב.

ד. באשר לגבולות עו"ב בדרום. לעניין שמיטה אנו נוהגים להסתמך על קו אלכסוני מאשקלון לכיוון נחל מצרים, וכל התחום שממערב לו הוא תחום עו"מ. הנגב - דרומית לבאר שבע - אף הוא בתחום עו"מ. באשר לחשש הפרשת תרו"מ מן הפטור על החיוב, כוללים בכלל ספק גם את הנגב שמצפון לבאר שבע.

א. מבוא: הלכות כלליות

1. חיוב תרומות ומעשרות

א. מן התורה חייבים להפריש תרומות ומעשרות רק מדגן תירוש ויצהר,⁴ לאמור חמשת מיני דגן,⁵ יין ושמן זית,⁶ שנאמר: 'רְאֵשִׁית דִּגְנֶךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרְךָ וְרֵאשִׁית גֵּז צֹאנֶךָ תִּתֶּן לוֹ (דברים ית, ד). בשאר פירות האילן יש מחלוקת ראשונים אם חייבים להפריש תרומות ומעשרות מדאורייתא או מדרבנן בלבד.⁷

ב. ירקות חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות מדרבנן בלבד, ואינם חייבים מן התורה. שנאמר 'עֵשֶׂר תִּעְשֹׂר אֵת כָּל תְּבוּאֹת זְרַעְךָ הַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה' (דברים יד, כב), וירקות אינם מוגדרים 'תבואה'.⁸

ג. מדרבנן, חייבים להפריש תרומות ומעשרות מכל גידולי הקרקע שנאכלים על ידי אדם,⁹ ואשר גדלו בארץ ישראל.¹⁰

ד. התרומות והמעשרות מסודרות במחזור של שבע שנים, המתחיל בשנה א' לשמיטה ומסתיים בשנת השמיטה. זמני חיוב של כל אחד מן התרומות והמעשרות יובאו להלן.

ה. בזמן הזה חיוב תרומות ומעשרות הוא מדרבנן בלבד.¹¹

-
4. עי' רמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"א. לגבי פירות האילן נחלקו הראשונים אם חייבים בתרומות ומעשרות מן התורה או מדרבנן.
 5. חיטה, שעורה, כוסמין, שיפון, שיבולת שועל, עי' רמב"ם, הל' ברכות פ"ג ה"א; לגבי זיהויים של חמשת מיני דגן, עי' להלן, הל' חלה פרק ד.
 6. לדעת הרמב"ן, (דברים יד כב; שם, שמות, כב כח): חייבים מן התורה רק יין ושמן ולא ענבים וזיתים; ועי' טורי אבן, ר"ה טו ע"ב ד"ה מעשר חרובין; חזו"א, שביעית סי' ז ס"ק כד ד"ה וכתב עוד הרמב"ן.
 7. לדעת הרמב"ם, שם - חייבים מן התורה, ולדעת הראב"ד (הל' תרומות פ"א ה"ה; שם, פ"ג הט"ז; הל' מע"ש פ"א ה"ג) - חייבים רק מדרבנן.
 8. רמב"ם, שם ה"ו.
 9. רמב"ם, שם ה"א.
 10. רמב"ם, שם פ"א ה"א.
 11. רמב"ם, הל' תרומות פ"א הכ"ו; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' ב: מפני שיש חיסרון של 'ביאת כולכם'; ולדעת בעלי התוספות קדושה ראשונה ושנייה בטלו, לכן חיוב תרומות ומעשרות מדרבנן; עי' 'ספר התרומה', הלכות ארץ ישראל, הוצאת מכון התורה והארץ (תשע"ו), עמ' 191-192; ועי' ביאור הגר"א לשו"ע, שם ס"ק ו.

2. איסור טבל

1. איסור טבל הוא איסור אכילה ואיסור הנאה, שחלים על הפירות לפני שהפרישו מהם תרומות ומעשרות.

2. אסור לאכול טבל מן התורה, שנאמר (ויקרא כב, טו-טז): וְלֹא יִחַלְלוּ אֶת קִדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת אֲשֶׁר יָרִימוּ לַה', וְהִשְׂיֵאוּ אוֹתָם עֲוֹן אֲשֶׁמָּה בְּאֲכָלָם אֵת קִדְשֵׁיהֶם כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשָׁם.¹²

3. יש אומרים שאף איסור הנאה מפירות טבל הוא מדאורייתא, במקרה שההנאה נגרמת יחד עם איבודו של הפרי, שנאמר (ויקרא, יח, ח): וְאֲנִי הִנֵּה נֹתְתִי לָךְ אֵת מִשְׁמַרְתְּ תְרוֹמֹתַי לְכֹל קִדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָךְ נֹתְתִים לְמִשְׁחָה וּלְבִנְיָה לְחֶק עוֹלָם.¹³

4. יש חומרה יתרה באיסור טבל, שכן חז"ל גזרו וחייבו להפריש תרומות ומעשרות במצב של ספק, אפילו במציאות ש'רוב עמי הארץ - מעשרין הן' (שבת יג ע"א). לכן אין לאכול פירות וירקות בלא ידיעה ברורה שהפרישו מהם תרומות ומעשרות.¹⁴

3. תרומה גדולה

1. נאמר בתורה (דברים יח, ג-ד):

וְזֶה יְהִי מִשְׁפֵּט הַכֹּהֲנִים מֵאֵת הָעָם...
רֵאשִׁית דְּגַנְךָ תִּירֹשֶׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וְרֵאשִׁית גֶּזַע צִאֲנֶךָ תִּתֵּן לוֹ.
כִּי בּוֹ בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ מִכָּל שִׁבְטֶיךָ לְעֵמֶד לְשֶׁרֶת בְּשֵׁם ה' הוּא וּבְנָיו כָּל הַיָּמִים.

2. התרומה הגדולה ניתנת על ידי הבעלים (ישראל) לכוהן, שנאמר: 'זזה יהיה משפט הכהנים מאת העם...'

3. מן התורה כמות הפרי שניתנת לכוהן היא 'כלשהו',¹⁵ ואין לה מידה מינימאלית, שנאמר 'ראשית', לאמור אפילו 'כלשהו'.¹⁶

12. רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ט.

13. 'ספר התרומה', הל' ארץ ישראל, שם עמ' 170, בשם ר"י; ולדעת הרמב"ם הנאה אסורה רק מדרבנן, עי' משנה למלך, הל' תרומות, פ"ב הי"ד.

14. אם יש כיום גזרת דמאי או שיש להתייחס לפירות השוק כספק טבל, עי' מנחת שלמה א, סי' סב אות ג.

15. תוס' רי"ד, קידושין נח ע"ב ד"ה חיטה (הוצ' מכון מערבא תשנ"ז, עמ' מז) כתב שאין יוצאים די חובה בנתינת כלשהו לכהן, אלא צריך נתינה חשובה; וכ"כ נודע ביהודה, מה"ת, סי' רא,

יג. התרומה הגדולה, שניתנת לכוהנים, מותרת באכילה לכוהנים ואסורה באכילה ובהנאה לישראל,¹⁷ שנאמר: 'וְלֹא יִחְלְלוּ אֶת קִדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת אֲשֶׁר יְרִימוּ לַיהוָה' (ויקרא כב, טז). כיום כל הכוהנים נחשבים טמאים,¹⁸ ולכן אסור להם לאכול תרומה.

יד. יש לשמור על התרומה הגדולה ויש להיזהר שלא לטמא אותה, שלא להפסידה, דהיינו להשחית אותה, ושלא לבזות אותה, שנאמר: 'וְיִדְבַר ה' אֶל אֶהְרֹן וְאֶנִּי הִנֵּה נֹתְתִי לְךָ אֶת מִשְׁמַרְתְּ תְרוֹמֹתַי' (במדבר יח, טז).¹⁹

טו. מפרישים תרומה גדולה מהפירות שגדלו בשש השנים הראשונות לשמיטה (שנים א-ו), ואילו מהפירות שגדלו בשנת השמיטה פטורים מתרומות ומעשרות.²⁰

4. מעשר ראשון

טז. נאמר בתורה (במדבר יח, כא):

וְלִבְנֵי לֵוִי הִנֵּה נֹתְתִי כָּל מַעְשֵׂר בְּיִשְׂרָאֵל לְנַחֲלָה חֶלֶף עֲבַדְתֶּם אֲשֶׁר הֵם עֲבָדִים אֶת עֲבַדְתְּ אֱהָל מוֹעֵד.

יז. המעשר הראשון ניתן על ידי הבעלים ללוי.

יח. המידה שחייב הבעלים להפריש ולתת ללוי היא 'מעשר', דהיינו עשירית מן הפירות.

יט. חייבים להפריש ולתת מעשר ראשון בכל השנים (שנים א'-ו) מלבד שנת השמיטה, כדלעיל בסעיף טו.

כ. חובת הנתנה של המעשר הראשון ודרך ביצועה יתבארו להלן בפרק טו.

בשם שו"ת מהרי"ם פאדווא, סי' יב; אך לכו"ע די בכלשהו להפקיע איסור טבל.

16. ירושלמי, תרומות פ"ד ה"ב.

17. רמב"ם, הל' תרומות פ"י ה"ב. אמנם רק הנאה של כילוי [שהתרומה מתכלה על ידי ההנאה] אסורה, ונחלקו הפוסקים אם איסור זה הוא מדאורייתא או רק מדרבנן: עי' משנה למלך, שם.

18. לכולם דין טמאי מת, עי' שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' יט, וביאור הגר"א לשו"ע שם, ס"ק לו, עפ"י בכורות כז ע"ב.

19. ירושלמי, חלה פ"ג ה"ב; רש"י, סוכה לה ע"ב, ד"ה שמכשירה; רמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"א.

20. רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"ו ה"ה.

5. תרומת מעשר

כא. נאמר בתורה (במדבר ית, כו-כח):

וְאֵל הַלְוִיִּם תִּדְבֹר וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תִקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמַּעֲשֵׂר
אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם מֵאֵתְּם בְּנַחֲלַתְכֶם וְהִרְמַתֶּם מִמֶּנּוּ תְרוּמַת ה' מַעֲשֵׂר מִן
הַמַּעֲשֵׂר.

וְנִחְשַׁב לָכֶם תְּרוּמַתְכֶם כַּדָּגָן מִן הַגֶּרֶן וְכַמְלָאָה מִן הַיֶּקֶב:
כֵּן תִּרְיִמוּ גַם אֶתְּם תְּרוּמַת ה' מִכֹּל מַעֲשֵׂרְתֵיכֶם אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל וְנָתַתֶּם מִמֶּנּוּ אֶת תְּרוּמַת ה' לְאֹהֲרֵן הַכֹּהֵן:

כב. לאחר שהלוי קיבל את המעשר מן הבעלים, הוא צריך להפריש מתוכו את תרומת המעשר, שנאמר: 'ואל הלויים תדבר לאמור'.

כג. המידה שחייב הלוי להפריש מהמעשר היא עשירית מן הפירות שקיבל, שנאמר: 'והרמתם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר'.

כד. עשירית זו מתוך המעשר שהלוי מקבל, הוא צריך לתת לכוהן, שנאמר: 'ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרון הכהן'.

כה. הבעלים יכול להפריש את תרומת המעשר במקום הלוי, ולתת לו את המעשר לאחר מכן.²¹ כיום אנו נוהגים כך, וב'נוסח הפרשת תרומות ומעשרות' אנו כוללים גם את המעשר וגם את תרומת המעשר, ועל ידי כך מפקיעים את איסור הטבל מן הפירות.

כו. דין תרומת המעשר כדין התרומה הגדולה, שנאמר: 'ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגרן וכמלאה מן היקב'.²² לכן כל הדינים שחלים על התרומה הגדולה, כגון שאסור לישראל לאכול אותה, אסור לטמא אותה, להשחיתה, לבזותה ולהפסידה, חלים גם על תרומת המעשר.²³

6. מעשר שני

כז. נאמר בתורה (דברים יד, כב-כג):

עֲשֹׂר תַעֲשֹׂר אֶת כָּל תְּבוּאֹת זֵרַעְךָ הַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה שְׁנֵה שְׁנָה
וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם מַעֲשֵׂר דְּגָנְךָ

21. גיטין לא ע"א; רמב"ם, הל' תרומות פ"ג הי"ב; אנציקלופדיה תלמודית כרך י, עמ' ריז-ריח, ובפרט הערה 287.

22. רש"י, במדבר יח, כז.

23. ע' רמב"ם, הל' תרומות פ"י ה"ד.

תִּירְשֶׁהָ וַיִּצְהַרְהָ וּבְכֹרֶת בְּקֹרֶה וְצֹאנָה לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל הַיָּמִים.

כח. מעשר שני מיוחד הוא בכך שאינו ניתן למישהו, כגון לכוהן, ללוי או לעני, אלא אוכלים אותו הבעלים ובני ביתו בירושלים.

כט. כאמור, שנות המעשר מסודרות לפי מחזור של שבע שנות השמיטה. מעשר שני נוהג בשנים א'-ב', ובשנים ד'-ה', ואינו נוהג בשנים ג', ו' (ובהן מפרישים מעשר עני). בשנת השמיטה פטורים לגמרי מהפרשת תרומות ומעשרות, ובכללם מהפרשת מעשר שני. סדר זה נלמד מן הפסוקים האמורים לגבי חובת ביעור המעשרות (דברים כו, יב): כִּי תִכְלֶה לַעֲשׂוֹר אֶת כָּל מַעֲשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שָׁנַת הַמַּעֲשֵׂר וְנִתְּתָה לַלְוִי לִגְר לִיתוּם וְלֹאֲלַמְנָה...²⁴, לאמור, השנה השלישית היא שנת המעשר, אך בשנתיים שקדמו לה מפרישים מעשר שני.²⁴

ל. בזמן המקדש היה כל אחד מעלה את פירותיו לירושלים ואוכל אותם שם. בזמן הזה אין אפשרות לאכול את הפירות בטהרה, ולכן מחללים ופודים את קדושת המעשר השני שבפירות על פרוטה (לגבי שווי הפרוטה, ראה להלן עמ' 30 והערה 41). החילול נלמד מן הפסוקים הללו (דברים יד, כה-כו):

וְכִי יִרְבֶּה מִמֶּךָ הַדָּרָךְ כִּי לֹא תוּכַל שְׂאֲתוֹ כִּי יִרְחַק מִמֶּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשׂוֹם שְׁמוֹ שָׁם כִּי יְבָרְכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ.

וְנִתְּתָה בְּכֶסֶף וְצִרְתָּ הַכֶּסֶף בְּיָדְךָ וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ.

וְנִתְּתָה הַכֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר תִּאֶנֶה נִפְשֶׁךָ בְּבִקְרָה וּבְצֹאן וּבְיֵין וּבְשִׁכָר וּבְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאָלְךָ נִפְשֶׁךָ וְאָכַלְתָּ שָׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְשִׂמַחְתָּ אֹתָהּ וּבִיתְךָ.

7. מעשר עני

לא. נאמר בתורה (דברים כו, יב): כִּי תִכְלֶה לַעֲשׂוֹר אֶת כָּל מַעֲשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שָׁנַת הַמַּעֲשֵׂר וְנִתְּתָה לַלְוִי לִגְר לִיתוּם וְלֹאֲלַמְנָה...²⁵, לאמור, **השנה השלישית היא שנת מעשר עני.**²⁵ וכן נאמר (דברים יד, כח-כט):

24. רש"י (דברים כו, יב ד"ה שנת המעשר), מפרש ש'שנת המעשר' היא שנה שנוהג מעשר אחד מבין השניים, לאמור מעשר ראשון. מזה אנו למדים ששנתיים ראשונות נוהג הן מעשר ראשון והן מעשר שני. ועי' רשב"ם וספורנו, (דברים, שם). הם מסבירים ש'שנת המעשר' היא שנת מעשר עני. ועי' רמב"ם, הל' מע"ש פ"א ה"א; שם, הל' מתנות עניים פ"ו ה"ג-ה"ד.
25. כן כתב הרמב"ם, הל' מתנות עניים שם ה"ד; ועי' עוד לעיל הערה 24, פירוש המילים 'שנת המעשר'.

מְקַצָּה שְׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא אֶת כָּל מַעֲשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בְּשָׁנָה הַהוּא וְהִנְחִיתָ בְּשַׁעְרֶיךָ. וּבָא הַלּוֹי כִּי אֵין לוֹ חֶלֶק וּנְחִלָּה עִמָּךָ וְהִגֵּר וְהִיְתוּם וְהָאֱלֻמָּנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְאָכְלוּ וְשָׂבְעוּ לְמַעַן יְבָרְכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יְדָךְ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה.

לב. מעשר עני - כשמו כן הוא: מעשר, לאמור עשירית מן הפירות, המיועד לעני.

לג. יש להפריש את מעשר העני מן הפירות של שנה ג' ושל שנה ו'.²⁶

לד. פרטי הדינים וסדרי הנתינה של מעשר העני יתבארו ויפורטו להלן בפרק טו.

8. הפרשה, קריאת שם ונתינה

לה. ישנן שלוש פעולות שנצרכות להפרשת תרומות ומעשרות, (לעיתים יש צורך רק בחלק מהן): 1. הפרשה 2. קריאת שם 3. נתינה.

לו. נאמר בתורה (במדבר יח, כו): וְאֶל הַלְוִיִּם תִּדְבֹּר וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תִקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמַּעֲשֵׂר אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם מֵאֲתֶם בְּנַחֲלַתְכֶם וְהִרְמֹתֶם מִמֶּנּוּ תְרוּמַת ה' מַעֲשֵׂר מִן הַמַּעֲשֵׂר. ולומד הירושלמי:²⁷ 'מה מחשבה במסויים אף התורם במסויים', לאמור, יש לקבוע במדויק את המקום של התרומה או המעשר, ויש 'לקרוא שם', דהיינו לומר שהפירות שנמצאים במקום המסויים הם תרומה גדולה או מעשר וכו'.²⁸

לז. ההפרשה, דהיינו ההבדלה של חלק מן הפירות מכלל הפירות, וקריאת השם מפקיעות את הפירות מאיסור טבל ומתירות אותם באכילה.

לח. לאחר ההפרשה וקריאת שם, יש חובה לתת למי שיעדה לו התורה את התרומה או את המעשר. את התרומה יש לתת לכוהן, שנאמר (דברים יח, ג): 'ראשית דגנך תירשך ויצהרה... תתן לו'. את המעשר הראשון יש לתת ללווי, שנאמר (במדבר יח, כא): 'ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בְּיִשְׂרָאֵל', וכן נאמר (שם, כו): 'וְאֶל הַלְוִיִּם תִּדְבֹּר וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תִקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמַּעֲשֵׂר אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם'. את תרומת המעשר יש לתת לכוהן, שנאמר (במדבר,

26. רמב"ם, הל' מתנות עניים שם.

27. ירושלמי, תרומות פ"ג ה"ג (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 229, שו' 28).

28. גם אם תרומה ניטלת במחשבה, יש לקבוע את מקומה המדויק ולחשוב שהפירות שבמקום המסויים יהיו תרומה או מעשר.

שם, כח): 'וּנְתַתֶּם מִמֶּנּוּ אֶת תְּרוֹמַת ה' לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן'. את מעשר העני יש לתת לעני, שנאמר (דברים כו, יב): 'וּנְתַתָּה לְלֵוִי לְגֵר לְיְתוֹם וְלְאַלְמָנָה'.

לט. אם לא נתן את הפרשה למי ששיעדה לו התורה, הריהו גזלן וביטל מצוות נתינה, אך איסור הטבל פוקע מן הפירות על ידי הפרשה וקריאת שם, גם ללא הנתינה.²⁹

מ. בימינו אין נותנים את התרומה הגדולה ותרומת המעשר לכוהן כי הן אסורות באכילה, לכן הפרשה נצרכת רק בהן, שכן השארית עם שאר הפירות יאסרו את כל הפירות באכילה.³⁰ לעומת זאת, אין צורך בהפרשה של מעשר ראשון, מעשר שני ומעשר עני, כי הם מותרים באכילה, ואינם אוסרים את הפירות (לאחר 'קריאת השם').

9. הפרשה 'מן המוקף'

מא. יש להפריש תרומות ומעשרות 'מן המוקף', דהיינו שהתרומה תהיה סמוכה לפירות שאותם אנו רוצים לתקן (כדי להתירם באכילה),³¹ שנאמר (במדבר יח, כט): 'מִכֹּל מִתְּנִיתְּכֶם תָּרִימוּ אֶת כָּל תְּרוֹמַת ה' מִכָּל חֶלְבּוֹ אֶת מִקְדָּשׁוֹ מִמֶּנּוּ'.³²

מב. החובה להפריש 'מן המוקף' חלה רק בתרומה גדולה, ואינה חלה במעשר ראשון, מעשר שני ומעשר עני.³³

29. דרך אמונה, הל' תרומות פ"ג ס"ק עח, אות קנג.

30. עי' רמב"ם, הל' תרומות פ"ג ה"ח-ה"ט; ואם קבע מקום והתרומה בכלל הפירות, הפירות 'מדומעין' ואסורים באכילה. עי' רמב"ם, הל' תרומות פי"ג ה"ב.

31. פירות אלו נקראים 'שיריים'.

32. ירושלמי, תרומות פ"ב ה"א (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 223, שו' 43-46).

33. עי' ירושלמי שם, שאף שהפסוק נאמר לגבי תרומת מעשר, אין חובה להפריש 'מן המוקף' בתרומת מעשר, עי' רמב"ם הל' תרומות, פ"ג ה"כ.

ב. איסור טבל

א. כאמור לעיל, אסור לאכול וליהנות מפירות טבל (לעיל פרק א/2). לכן כשהאדם קוטף פירות בגינתו או קונה מן השוק פירות שלא הפרישו מהם תרומות ומעשרות, לא יתמהמה, אלא יפריש מיד תרומות ומעשרות, כדי שלא תהיה תקלה, ואחד מבני המשפחה יאכל מפירות הטבל.³⁴

ב. אין לתת או למכור פירות טבל לאדם אחר שכן זוהי הנאה מן הטבל, וכן זה עלול להטעות ולהכשיל את חברו באכילת פירות שאינם מתוקנים.³⁵

ג. אין להשתמש בזרעים שהם טבל לצורך הנבטה וזריעה.³⁶

ד. לכתחילה, בוודאי יש להפריש תרומות ומעשרות משמן זית לפני שמשתמשים בו להדלקת נרות חנוכה. אם הדליק נרות חנוכה משמן טבל - יצא ידי חובתו, שכן אין נהנים מנרות חנוכה.³⁷ אך לנרות שבת בוודאי אסור.

ה. דין טבל שהתבשל בסיר, ראה להלן עמ' 63.

34. כמבואר בגמרא, פסחים ד ע"ב: 'חבר שמת והניח מגורה מליאה פירות, אפילו הן בני יומן - הרי הן בחזקת מתוקנים'.

35. רמב"ם, הל' מעשר פ"ו ה"ו, ה"ט, הכ"ב.

36. תוספתא, דמאי פ"א ה"ח.

37. שו"ת באהלה של תורה ד, עמ' 400-404.

ג. סדר הפרשת תרומות ומעשרות

1. שלבי הפרשת תרומות ומעשרות

- א. ישנם שלושה שלבים בהפרשת תרומות ומעשרות:
- ב. יש לקחת קצת יותר מאחוז מכל מין, מהפירות והירקות שאותם רוצים לתקן.
- ג. יש לומר את נוסח הפרשת תרומות ומעשרות, מתחילה ועד סוף.³⁸
- ד. יש לשים את ה'קצת יותר מאחוז' בשקית ולאחר מכן להניח בפח האשפה.

2. נוסח הפרשת תרומות ומעשרות

ה. 'נוסח הפרשת תרומות ומעשרות' הוא נוסח הנאמר בפה, ועל ידו 'קוראים שם' וקובעים היכן מצויה כל אחת מן ההפרשות: תרומה גדולה, מעשר ראשון וכו'.

- ו. יש חשיבות גדולה להבנת נוסח הפרשת תרומות ומעשרות, וכן כתב הרב צבי פסח פראנק: 'המפריש תרומות ומעשרות ראוי ונכון שידע ויבין את אשר הוא עושה ולא יאמר את נוסח ההפרשה כמצוות אנשים מלומדה'.³⁹
- ז. בשעת הדחק, כאשר אין בידי הנוסח להפרשת הפירות לפני אכילתם, יכול להפריש ולשים בצד קצת יותר מאחוז, ולומר נוסח מקוצר: 'כל ההפרשות וחילול מעשר שני יחולו כמו שכתוב בנוסח שברשותי כדין'.⁴⁰

38. אף שלפעמים חלק מן הנוסח אינו רלוונטי, כדאי להתרגל לומר את כל נוסח ההפרשה, כדי למנוע מכשלה; וע' דעת כהן (סי' רלט), שנתן הנחייה לומר תמיד '...הרי הם מעשר שני, ואם צריכים לעשר מעשר עני בשנה זו הרי מה שנקרא בשם מעשר שני יהיה מעשר עני'.

39. כרם ציון השלם, אוצר התרומות ח"ב, ירושלים תשל"ח, עמ' קא. והגרש"ז אויערבאך, מנחת שלמה ח"א, סי' סב אות י (עמ' שיז) כותב שאם אדם אינו מבין את משמעות ההפרשה, ואינו יודע שעל ידי אמירתו הוא מזכה את הכהנים, הלויים או עניים בפירות שמגיעים להם, ייתכן שאין זו הפרשה.

40. חזו"א, דמאי סי' טו ס"ק ו; אך לדעת הגרצ"פ פראנק אין זה מועיל, עי' שו"ת הר צבי, זרעים ח"א סי' מח.

הקרן להפרשת תרומות ומעשרות
כפר דרום ד"נ חוף-עזה 79720
טל': 08-6847325; פקס': 08-6847055
e-mail: mahon@inter.net.il

בס"ד

סדר הפרשת תרומות ומעשרות

1. יש לוודא שיש ברשותך מטבע, שיש בה מספיק פרוטות למספר החילולים הנדרש בהפרשה זו. למנויים ב"בית באוצר" יש מטבע מתאימה ב"בית האוצר".
2. לוקחים מעט יותר ממאית מכל אחד ממיני הפירות או הירקות שחוצים לתקן, מניחים בצד ואומרים את הנוסח הבא:

מה שאמר עכשו יחול על כל מין בנפרד:
המאית הנמצאת בתחתית של מה שהנחתי בצד - תשאיר בינתיים טבל.
שאיר מה שהנחתי בצד - הרי הוא תרומה גדולה על הכל.
המאית שהזכרתי ועוד תשע מאיות בצד העליון של מה שברצוני לתקן - הרי הן מעשר ראשון.
המאית שהזכרתי - הרי היא תרומת מעשר.
עוד תשע מאיות בצד התחתון של מה שברצוני לתקן - הרי הן מעשר שני.
ואם צריך להפריש מעשר עני - הרי הן מעשר עני.

בטבל ודאי, יש לברך לפני אמירת הנוסח. על הפרשה מספק אין לברך.

ברוך אתה ד' א-להינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש תרומות ומעשרות.

מה שקבעתי למעשר שני בתוספת רבע מערכו, הרי הוא מחלל, כל דרגת חיוב על פרוטה ורבע בנפרד, במטבע המגיעדת לכך בשבילי.
ואם יש כאן פרות רבעי, הרי הם בתוספת רבע מערכו, מחללים, כל דרגת חיוב על פרוטה ורבע בנפרד, במטבע המגיעדת לכך בשבילי.

במעשר שני ודאי, יש לברך לפני אמירת נוסח החילול. על חילול מספק אין לברך.

ברוך אתה ד' א-להינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו לפדות מעשר שני.

לאחר אמירת נוסח הפרשה, עוטפים את הפירות המונחים בצד בשקית בתוך שקית ומניחים באשפה. אם הפירות חייבים בוודאות בהפרשה (טבל ודאי), נותנים את המעשר הראשון ללוי, ובשנת מעשר עני, נותנים את מעשר העני לעני.
המנויים ב"בית האוצר" על מעשר ראשון ועל מעשר עני מבצעים את הניתנה באמצעות הקרן.

3. ביאור נוסח הפרשה

נבאר כל משפט מתוך נוסח הפרשה:

1. יש לוודא שיש ברשותך מטבע, שיש בו מספיק פרוטות למספר החילולים הנדרש בהפרשה זו. למנויים ב'בית האוצר' יש מטבע מתאים ב'בית האוצר'.

בשנים אבד"ה מפרישים מעשר שני, ולאחר קריאת שם מחללים את המעשר בפרוטה, כדלהלן. לשם כך צריך מטבע שייעדו אותו לחילול מעשר שני, ואשר שמור במקום מוצנע. כמו כן המטבע צריך להיות 'פנוי', דהיינו שאף שנעשו כמה חילולים על המטבע, עדיין נשארו בו פרוטות 'פנויות' לחילול הבא. לדוגמה: אם 'פרוטה' שווה 6 אגורות בערך (שנת תשע"ו), אפשר לחלל כ- 13 חילולים במטבע של 1 שקל.⁴¹ כאמור למנויי 'בית האוצר' אין צורך במטבע נוסף.

2. לוקחים מעט יותר ממאית מכל אחד ממיני הפירות או הירקות שאנו רוצים לתקן, מניחים בצד, ואומרים את הנוסח הבא.

יש להעריך מהי כמות של יותר מאחוז מכל מין של פירות.⁴² אם אין יודעים להעריך את הכמות, יש לשקול את כל הפירות ולהניח בצד קצת יותר מאחוז. פעולה זו אינה נחשבת להפרשת תרומות ומעשרות, כי אין קובעים בה אלו פירות מיועדים לכל מתנה. כדי לבצע את הפרשה חייבים לומר את נוסח הפרשה.

3. בטבל ודאי יש לברך.

הפרשת תרומות ומעשרות היא מצווה ויש לברך לפני עשייתה.

מברכים רק במקרה שהפירות מוגדרים טבל ודאי.

41. חשבוננו הוא לפי הנוסח שלנו שמחללים על פרוטה ורבע (7.5 אג', ראה להלן ליד ציון הערה 46), אך אם מחללים על פרוטה אחת בלבד, אזי יכול לחלל 16 חילולים. יש לציין שערך הפרוטה מתעדכן, וצריך לברר מידי פעם מה שוויו; ראה להלן פרק ה סעי' ז; וראה באתר מכון התורה והארץ, לפי הכתובת להלן, את עדכון ערך הפרוטה; ערך פרוטה/toraland.org

42. אמנם מבואר במשנה, תרומות פ"ד מ"ז, שהשוקל משובח מכולם, אך זה כאשר הפרישו והפרידו בין תרומת המעשר לשאר התרומות, ומידת תרומת המעשר צריכה להיות מדויקת. כיום אנו מפרידים ומפרישים את תרומת המעשר יחד עם התרומה הגדולה, וזו האחרונה אין לה שיעור. לכן אין צורך במשקל, כי אנו אומרים בנוסח שמאית בדיוק, תהיה תרומת מעשר, והשאר הוא תרומה גדולה. עם זאת יש צורך במשקל במקרה שיש חשש שיפרישו כמות פחותה מ'קצת יותר מאחוז'.

4. ברוך את ד' א-להינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להפריש תרומות ומעשרות.

5. מה שאומר עכשיו יחול על כל מין בנפרד.

משפט זה נאמר לגבי מקרה שבו עומדים להפרשה פירות שונים. במקרה זה, קובעים בפירוש שאמירת נוסח ההפרשה תחול על כל מיני הפירות העומדים להפרשה ולא רק על מין אחד.

6. המאית הנמצאת בתחתית של מה שהנחתי בצד - תישאר בינתיים טבל.

שאר מה שהנחתי בצד - הרי הוא תרומה גדולה על הכול.

באמירה זו קובעים איזה חלק מתוך הפירות המונחים בצד יהיה תרומה גדולה. תחילה מגדירים את מיקומה של המאית בחלק התחתון של הפירות המונחים בצד (בהמשך ההפרשה נשתמש במאית זו) **וקובעים שהחלק הנשאר, הנמצא מעליה, הוא תרומה גדולה.**

7. המאית שהזכרתי ועוד תשע מאיות בצד העליון של מה שברצוני לתקן הרי הן מעשר ראשון.

קובעים את מיקומו של המעשר הראשון השווה לעשר מאיות. חלקו מונח בפירות המונחים בצד וחלקו נמצא בכלל הפירות. מאית אחת נמצאת בחלק התחתון של מה שמונח בצד ועוד תשע מאיות נמצאות בחלק העליון של כלל הפירות. **בפסקה זו קובעים שגם 'המאית' וגם 'התשע מאיות' יהיו מעשר ראשון.**

8. המאית שהזכרתי - הרי היא תרומת מעשר.

משפט זה נאמר לגבי המאית הנמצאת בפירות המונחים בצד, שהזכרנו לעיל. בשלב הקודם קבענו שהיא חלק מהמעשר הראשון. **עכשיו אנו קובעים שזו תהיה תרומת המעשר.**

9. עוד תשע מאיות בצד התחתון של מה שברצוני לתקן - הרי הן מעשר שני.

משפט זה נאמר לגבי הפירות הנמצאים בחלק התחתון ביותר של כלל פירות הטבל. **באמירה זו קובעים שתשע המאיות הנמצאות בחלק התחתון הן מעשר שני.** תשע מאיות אלו הן **עשירית (= מעשר)** מתוך תשעים המאיות שנשארו בפירות לאחר הפרשת המעשר הראשון.

10. ואם הן חייבות במעשר עני הרי הן מעשר עני.

בשנים ג' ו- ו' למניין שנות שמיטה, שבהן נוהגת מצוות מעשר עני במקום מעשר שני, **קובעים שאותן תשע מאיות תהיינה מעשר עני. יש לומר משפט זה בכל הפרשה,** כדי שהמפריש לא יצטרך לבדוק בכל הפרשה באיזו שנה הפירות

גדלו, או כאשר יש ספק מתי גדלו הפירות.

11. לפני חילול מעשר שני ודאי יש לברך.

בזמן הזה, מותר לאכול את הפירות שיועדו למעשר שני רק כאשר מעבירים את קדושתם למטבע. פעולה זו נקראת חילול. חילול מעשר שני הוא מצווה בפני עצמה, ויש לברך לפני עשייתה.

12. ברוך אתה ד' א-להינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו לפדות מעשר שני.⁴³

מברכים על החילול רק כאשר יודעים בוודאות שהפירות חייבים בהפרשת מעשר שני. לשם כך, חייבים להתקיים שלושה תנאים, והם: 1. ידוע בוודאות שהפירות הם מאחת מן השנים: א', ב', ד', ה' למניין שנות השמיטה. 2. הפירות גדלו בוודאות בתוך גבול עולי בבל.⁴⁴ 3. ידוע שבעל הקרקע הוא יהודי. כאשר אחד מהתנאים אינו מתקיים - אין מברכים.

13. מה שקבעתי למעשר שני בתוספת רבע מערכו הרי הוא מחולל כל דרגת חיוב בנפרד על פרוטה ורבע בנפרד במטבע המיועדת לכך בשבילי.

אמירה זו **מפקיעה את קדושת מעשר שני** מהפירות שיועדו למעשר זה, ומעבירה אותה למטבע שיוחד לכך. על המטבע חלה קדושת מעשר שני, ואסורה היא בכל שימוש.

'בתוספת רבע מערכו' - אמירה זו נצרכת למקרה שאדם מחלל את המעשר השני מפירות שבבעלותו, כי אז צריך להוסיף חומש 'מלבר',⁴⁵ השווה לרבע מערכו.

'על פרוטה ורבע' - תוספת הרבע על הפרוטה נצרכת למקרה של ספק אם צריך להוסיף חומש, כי אז אם יוסיף את החומש לא תישאר פרוטה לחילול עצמו.⁴⁶

יש לעקוב אחר מספר החילולים. למשל: על מטבע של 1 ש"ח אפשר כיום (שנת תשע"ו) לחלל רק כ- 13 פעמים.⁴⁷

43. מברכים 'לפדות', לפי הכרעתו של מרן הרב קוק זצ"ל, עולת ראייה ח"א, עמ' שנג; ועי' הסברו המקיף של הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, 'עולת ראייה' ח"ב, עמ' תטז-תכ; וכ"כ בשו"ת הרדב"ז, ח"ב סי' תשלא.

44. ראה להלן פרק ז סעיף 2.

45. 'חומש מלבר' = חומש מבחוץ. הוספת רבע מסכום הקרן על ערכו של הקרן. נקרא 'חומש' לפי שהוא החלק החמישי מהסכום הכולל של הקרן והחומש; ראה בבא מציעא נד ע"א וברש"י ד"ה הוא וחומשו.

46. עי' הרב עזריאל אריאל, הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית, עמ' 106, הערה 25-26; ועי' ס' התורה והארץ, ח"ד עמ' מה.

47. בשנת תשע"ו הפרוטה שווה ל- 6 אגורות בערך (בנוסף ל- 1.5 אג' = 'רבע מערכו'). ערך

14. למנויי 'בית האוצר': בבית האוצר

בית האוצר מייחד לכל המנויים בו עשרים פרוטות כל יום, דבר החוסך מהמפריש ייחוד מטבע לצורך חילול מעשר שני ומעקב אחר האפשרות לחלל בה. כמו כן 'בית האוצר' גם אמון על ביצוע נתינת מעשר ראשון ומעשר עני, ראה להלן פרק טו.

ד. ברכות בתרומות ומעשרות

א. כשהפירות והירקות שמפריש עליהם תרומות ומעשרות הם טבל וודאי, מברך: 'ברוך אתה ה'... אשר קדשנו במצוותיו וציונו להפריש תרומות ומעשרות'.⁴⁸

ב. גם כאשר מפריש מכמה מינים של פירות וירקות, אינו מברך אלא ברכה אחת, אלא אם כן הפסיק ועסק בדברים אחרים.⁴⁹

ג. בשנים אבד"ה, גם כאשר מברך ברכה אחת על כל הפרשות, יברך ברכה נוספת: 'לפדות'⁵⁰ מעשר שני, כיוון שהיא מצווה נוספת ואינה חלק ממצוות הפרשה.⁵¹

ד. הברכה צריך שתאמר 'עובר לעשייתן', לאמור לפני ביצוע המצווה. אף על פי כן, כדאי להפריש את ה'קצת יותר מאחוז' שמיועד לתרומה גדולה ולתרומת מעשר לפני הברכה, ואחר כך לברך.⁵²

48. שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' עח.

49. עי' שו"ע, או"ח סי' ח סעי' יב-יג; ועי' משנ"ב לשו"ע שם, שדן בשאלות אם שיחה, הליכה וכדו' נחשבים הפסק.

50. עי' לעיל הערה 43.

51. עי' כרם ציון, הלכות פסוקות תרומות ומעשרות, עמ' קב סעי' ד; המעשר והתרומה, עמ' מד הערה קל.

52. שבט הלוי ח"ד, סי' קמו; וכדעת הרמב"ן (הלכות חלה דף לד ע"ב) ונחשב עובר לעשייתן, כי כל זמן שלא קרא שם תרומות ומעשרות אינם תרומות ומעשרות גם לאחר הפרשה. ואמנם מן הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב הט"ז) משמע שמברך לפני הפרשה, עי"ש.

ה. חילול מעשר שני

א. בשנים אבד"ה, לאחר שקרא שם מעשר שני על תשע מאות מן הפירות, יש לפדות את המעשר השני ולחלל אותו על מטבע (ולא על שטר),⁵³ שאם לא כן אסור לאכול את הפירות אפילו בירושלים.⁵⁴

ב. לגבי הברכה, ראה לעיל בסדר הפרשת תרומות ומעשרות.

ג. כשמחללים מעשר שני של מיני פירות וירקות רבים בבת אחת, די בפרוטה אחת.⁵⁵ אך אם יש פירות מזדגות חיוב שונות (כגון שחלק מן הפירות הם מגבולות עולי בבל וחלקם - מגבולות עולי מצרים), אזי צריך פרוטה לחילול הפירות של כל דרגת חיוב בנפרד.⁵⁷

ד. ערך הפרוטה הוא 1/40 גרם כסף.⁵⁸ השווי מתעדכן ומשתנה מזמן לזמן לפי ערך הכסף.

ה. כאמור לעיל, לפני החילול יש לוודא שיש פרוטה פנויה במטבע שמיועד לכך. אם אין פרוטה פנויה או אם מסופקים בכך, אפשר לחלל את המעשר השני שבמטבע עצמו, ולאחר החילול, ניתן שוב להשתמש במטבע לצורך פדיון מעשר שני. לשם כך יש להחזיק מטבע נוסף ולומר שהמעשר השני שבמטבע האחד, הריהו מחולל על פרוטה ורבע שבמטבע השני.⁵⁹ לחילופין, יש נוהגים

53. הגרי"מ טוקצ'נסקי, ספר ארץ ישראל ח"ב, סי' ה סעי' י (עמ' קכד).

54. מעשר שני אינו נאכל היום אפילו בירושלים כי אין מזבח, עי' רמב"ם, הל' מע"ש פ"ב ה"א. כמו כן היום כולם בחזקת טמאי מתים, עי' בכורות כז ע"ב; ביאור הגר"א, סי' שלא ס"ק לו.

55. עפ"י בכורות כה ע"א; מעילה יד ע"ב; ספר התרומה, הל' ארץ ישראל (מהדורתנו תשע"ו), עמ' 178, והערה פז; ועי' שאילתות דרב אחאי פ' קדושים שאילתא ק לגבי פדיון רבעי; רמב"ם, הל' מע"ש פ"ב ה"ב; שם, אך שם כתב שממידת חסידות יש לפדות את המעשר שני בשוויו; הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ז לגבי פדיון רבעי; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' קלג.

56. מפני שחומר חיובם אינו שווה. דוגמה נוספת: חלק מן הפירות גדלו בשטח פתוח וחלקם גדלו במצע מנותק.

57. הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית, עמ' 104, והערה 16; ועי' דרך אמונה, הל' מע"ש פ"ה ה"ה, ביאור הלכה ד"ה על מעות.

58. רמב"ם, הל' טוען ונטען פ"ג ה"א; שו"ע, חו"מ סי' פח סעי' א; חזו"א, יו"ד סי' קפב ס"ק יט. וכיום (תשע"ו) ערך הפרוטה הוא 6 אג' לערך; אך כאמור שווייה מתעדכן מזמן לזמן; וראה באתר מכון התורה והארץ, לפי הכתובת להלן, את עדכון ערך הפרוטה;

ערך פרוטה/toraland.org

59. הגרי"מ טוקצ'נסקי, ספר ארץ ישראל, שם סעי' ה (עמ' קכב).

לקחת סוכר בשווי של פרוטה,⁶⁰ ולומר שהמעשר שני שבמטבע הריהו מחולל על הסוכר. לאחר מכן יש לשפוך את הסוכר לכיור.⁶¹

ו. מי שמנוי ב'בית האוצר' אינו צריך להחזיק מטבע בביתו לצורך חילול מעשר שני, שכן יש מטבע בעבורו ב'בית האוצר'. דואגים שם שתמיד יהיו לכל מנוי פרוטות פנויות. בעת החילול יאמר: 'מה שקבעתי למעשר שני... הרי הוא מחולל... על פרוטה... במטבע המיועדת לכך בשבילי' (בבית האוצר).

ז. אף שבירושלים אין פודים מעשר שני, נהגו בזמן הזה בעיר העתיקה (עד עיר דוד בדרום ועד מגרש הרוסים במערב)⁶² להרטיב ולטמא את הפירות לפני ההפרשה, ורק לאחר מכן להפריש ולחלל, שכן בירושלים מותר לחלל מעשר שני שנטמא.⁶³

ח. אם שכח בירושלים העתיקה ולא הרטיב את הפירות לפני ההפרשה ולאחר מכן הפריש תרומות ומעשרות - אין לפירות תקנה, שכן אין אפשרות לחלל שם את המעשר שני. לכן ישאיר את הפירות⁶⁴ עד שיירקבו.⁶⁵ בשעת דחק והפסד מרובה, יש מתירים לטמא את הפירות על ידי הרטבתם (וייגע באצבעו במים) ולאחר מכן יחלל שוב את המעשר שני.⁶⁶

60. בשנת תשע"ו 1 ק"ג סוכר עולה כ- 4 ש"ח, וכאמור הפרוטה = 6 אג'; כף סוכר = כ- 15 גר' סוכר; לכן יש לחלל על כף גדושה של סוכר.

61. פסקי מרן הראשון לציון, הגר"מ אליהו, הלכות זרעים פ"ב סעי' ג (התורה והארץ ה', עמ' 32-33); ולדעת הגרש"ז אוירבאך משמע שאסור להפסיד את הסוכר; ועי' 'אמונת עתיך' 29, עמ' 12-17.

62. הערת הרה"ג יעקב אריאל, ראה בתחילת הלכות תרומות ומעשרות; ועי' אמונת עתיך 53 (תשס"ג), עמ' 38-50.

63. הגר"מ טוקוצ'נסקי, שם, סעי' א (עמ' קכה).

64. באופן עקרוני רק הפירות של מעשר שני אסורים, ולכן אם לא הזיז את הפירות ולא עירב אותם לאחר ההפרשה, יכול להניח רק את פירות המעשר שני עד שיירקבו. במקרה זה יקח קצת יותר מעשירית המצויים בתחתית הפירות (אם קרא שם מע"ש בתחתית הפירות).

65. רמב"ם, הל' מע"ש פ"ב ה"ד; ספר ארץ ישראל, שם סעי' ב; יש לציין אמנם שרוב הפירות שנקנים בשוק עברו דרך בית אריזה ובד"כ נשטפים, ולכן יש מקום להניח שהפירות כבר טמאים.

66. חזו"א, שביעית סי' ה ס"ק י; אמונת עתיך 53 (תשס"ג) עמ' 38-50; שם, גיליון 114 (תשע"ז) עמ' 16-17; יש שהציעו להישאל על התרומות ומעשרות בפני שלושה אנשים (ראה לעיל עמ' 61 סעי' ב-ג), לאחר מכן ירטיב את הפירות ויטמא אותם, ויפריש שוב. אפשר להישאל גם על מע"ש, עי' תוס', פסחים מו ע"ב ד"א הואיל; שבט הלוי, ח"י סי' עו אות ב.

ו. ממה מפרישים תרומות ומעשרות

א. יש להפריש תרומות ומעשרות מכל הצומח בארץ, ובלבד שיהא ראוי למאכל אדם, לכל הפחות בשעת הדחק.⁶⁷

ב. אף שמן התורה אין להפריש מן הרע על היפה, מותר כיום להפריש מפירות באיכות ירודה יותר,⁶⁸ שכן הכוהן אינו יכול לאכול מן הפירות כי בזמן הזה כולם בחזקת טמאים.⁶⁹

ג. עם זאת כאמור, הפירות צריכים להיות ראויים למאכל אדם, ולכן אין להפריש תרומות ומעשרות מחלקי הפרי שרוב בני אדם אוכלים. למשל אין להפריש מן העלים של הכרובית על הכרובית או מקליפות התפוזים על התפוזים וכדו'.⁷⁰

1. החלוקה למינים לעניין הפרשת תרומות ומעשרות

ד. יש להפריש תרומות ומעשרות מכל מין בנפרד ואי אפשר להפריש ממין אחד על אחר.⁷¹

ה. מותר להפריש תרומות ומעשרות מפירות של זן אחד על פירות של זן אחר מאותו המין;⁷² למשל מותר להפריש מתפוחים מזן 'סמיט' על תפוחים מזן 'גרנד' או מתפוזים מזן 'שמוטי' על תפוזים מזן 'ולנסיה',⁷³ ואפילו מעגבניות רגילות על עגבניות מזן 'שרי'.⁷⁴

ו. מותר אפילו להפריש מפלפל חריף על פלפל מתוק, אף שהטעם שלהם שונה, כי הם מוגדרים מין אחד (הפירות והעלים דומים מאוד).⁷⁵

67. רמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"א-ה"ב.

68. שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' נב.

69. לכולם דין טמאי מת, עי' שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' יט, וביאור הגר"א לשו"ע שם, ס"ק לו; על פי בכורות כז ע"ב.

70. הגר"ש ישראלי, התורה והארץ ג, עמ' 129; והגר"א"י וולדינברג, ציץ אליעזר, ח"א סי' א, כתב שאפשר להפריש מעלי הצנון על הצנון וכן מקליפת תפוז על התפוז; וע"ע ספר התורה והארץ, ח"ד עמ' 44-57.

71. תרומות פ"ב מ"ו; רמב"ם, הל' תרומות פ"ה ה"ב-ה"ג.

72. ההגדרה של מין לעניין תרומות ומעשרות כמעט זהה לזו של כלאיים, עי' רמב"ם, הל' תרומות פ"ה ה"ג, ושם, הל' כלאיים פ"ג ה"א-ה"ו; וע' התורה והארץ ד, עמ' 338-343.

73. רמב"ם, הל' תרומות פ"ה ה"ג.

74. אמונת עתיך 9 (תשס"ג) עמ' 28-30.

75. התורה והארץ שם; ולדעת מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל (ארץ חמדה ב [כלאיים], עמ' קפה), ייתכן שיש להפריש מכל אחד בנפרד.

ז. עם זאת, ההנחיה היא שאין לנהוג כן בפירות השוק, כי בדרך כלל פירות מזנים שונים מגיעים ממגדלים או מאזורים שונים, וייתכן שחלק מן הפירות מחויבים וחלקם פטורים, ואין מפרישים מן הפטור על החיוב.⁷⁶

2. עלי תה ותבלינים

ח. תבלינים שמיועדים לתת טעם לתבשיל ואי אפשר לאכול אותם כמות שהם, כגון פלפל שחור וכדו', פטורים מתרומות ומעשרות.⁷⁷

ט. תבלינים שאפשר לאכול אותם כמות שהם, כגון פטרוזיליה, כוסברה וכדו', חייבים בתרומות ומעשרות.⁷⁸

י. במצבים גבוליים, כשלא ברור אם התבלין נאכל, אם לא - יפריש בלא ברכה.

יא. גם בצמחים שמבשלים את עליהם על מנת להכין מהם תה, יש להבחין בהבחנה דלעיל: אם הצמחים אינם נאכלים וזורקים אותם לאחר הבישול, הרי הם פטורים מתרומות ומעשרות.⁷⁹ אם הם נאכלים כמות שהם הרי הם חייבים בתרומות ומעשרות. אם יש עלים שחלק מן האנשים או העדות נוהגים לאכול אותם, כגון נענע וכדו', יש להפריש מהם ללא ברכה. יש אומרים שיש להפריש תרומות ומעשרות מכל עלי התה,⁸⁰ והרוצה להחמיר כדעתם יפריש ללא ברכה.

3. תרומות ומעשרות ממיץ

יב. מי שרוצה לסחוט פירות לשם עשיית מיץ, כגון מיץ תפוזים, מיץ רימונים וכדו', עליו להפריש תרומות ומעשרות לפני הסחיטה.⁸¹

יג. אם שכח ולא הפריש מן הפירות, ואין כבר פירות טבל שמהם יכול להפריש - יפריש מן המיץ.⁸²

יד. לגבי ענבים, אם נועדו להכנת מיץ ענבים או יין - יש להפריש לאחר סיום הכנת המיץ והיין (ראה עוד לקמן פרק י"א/4).⁸³

76. רמב"ם, הל' תרומות פ"ה הכ"ב; שם, הל' מעשר פ"א ה"ו.

77. יומא פ"א ע"ב; תוס', יומא שם, ד"ה שהפלפלין.

78. כרם ציון, אוצר התרומות, הלכות פסוקות, עמ' פב.

79. התורה והארץ ד, עמ' 15-26.

80. הגר"מ אליהו, התורה והארץ, שם, עמ' 10-14.

81. הגרצ"פ פראנק, שו"ת הר צבי, זרעים ח"ב, סי' עז.

82. הגרש"ז איוערבאך, מעדני ארץ, תרומות פ"ב ה"א, אות ד, ד"ה מ"מ.

83. חכמת אדם, שערי צדק, פ"ו ה"ה-ה"ו.

ז. החייב בהפרשת תרומות ומעשרות

1. פירות שגדלו בבית, בחממה ובעציץ, וכן בנבטים

א. פירות וירקות שגדלו בבית חייבים בתרומות ומעשרות,⁸⁴ אך אין לברך על ההפרשה.⁸⁵ והוא הדין אם הם גדלו בחממה.

ב. פירות וירקות שגדלו בעציץ שמנותק מן האדמה (כגון שהעציץ מונח על יריעה של פלסטיק שחוצצת בין העציץ לקרקע), חייבים בתרומות ומעשרות, ויש לברך על ההפרשה.⁸⁶ אם העציץ מונח בתוך הבית והוא מנותק מן הקרקע, יש להפריש תרומות ומעשרות בלא ברכה.⁸⁷

ג. נבטים פטורים מהפרשת תרומות ומעשרות, כי מגדלים אותם במבנים ובאוויר (על ידי המטרת מים);⁸⁸ ויש אומרים שחייבים,⁸⁹ והרוצה להחמיר כדעתם, יפריש בלא ברכה. בהנבטה ביתית על מצע שאין דרך לגדל עליו בדרך כלל, יש מקום להקל ולפטור את הנבטים מתרומות ומעשרות.⁹⁰ אם ההנבטה מתבצעת במצע גידול שרגילים לגדל עליו כגון טוף כבול וכדו' - יש להפריש תרומות ומעשרות בברכה.

2. פירות שגדלו במקומות שונים בארץ

ד. פירות שגדלו בארץ ישראל בתוך 'גבולות עולי בבל' - חייבים בתרומות ומעשרות בברכה.⁹¹

ה. פירות וירקות שגדלו בארץ ישראל בתוך 'גבולות עולי מצרים' - חייבים בתרומות ומעשרות ללא ברכה⁹² מלבד דגן, תירוש (יין) ויצהר (שמן זית), שנהוג לברך על ההפרשה מהם.⁹³

84. רמב"ם, הל' מעשר פ"א ה"י.

85. אין לברך מחמת הספק, שכן לדעת הראב"ד בהשגתו לרמב"ם שם, - פטור לגמרי; עי' דרך אמונה, הל' מעשר פ"א ה"י, ציון ההלכה ס"ק צט.

86. רמב"ם, הל' תרומות פ"ה הט"ו-הט"ז; רדב"ז וכוסף משנה לרמב"ם שם הי"ד.

87. מנחת שלמה א, עמ' קצז; אך אין לברך כי הגידול היה בבית, עי' לעיל הערה 85.

88. כך פסק הרה"ג יעקב אריאל, עי' התורה והארץ ד, עמ' 33-36; וע"ע שם, עמ' 37-39.

89. כך פסק הגר"מ אליהו, עי' התורה והארץ ג, עמ' 215-217.

90. עי' באמונת עתיך 89 (תשע"א), עמ' 74-76.

91. רמב"ם שם.

92. בכך נחלקו קדמונים: לדעת רב נטרונאי גאון (תשובות, הוצאת אופק, עמ' 421) וסמ"ג

ו. ישנן מחלוקות רבות ודעות שונות לגבי המיקום והחלוקה שבין 'גבולות עולי בבל' לבין 'גבולות עולי מצרים', לכן להלן נתאר את הגבולות לפי המקובל והנהוג בארץ ישראל.

ז. בצד הדרומי של ארץ ישראל: יש מחמירים שלא לברך על הפרשת תרומות ומעשרות בפירות וירקות בכל המקומות שהם דרומית לקו אשקלון - באר שבע - קצה (דרומי) של ים המלח (ראה מפה שיטה א' בעמוד הבא).⁹⁴

יש אומרים שאפשר לברך בכל המקומות שמצויים צפונית מזרחית לקו אשקלון - עין קדיס - קצה (דרומי) של ים המלח (ראה מפה: שיטה ב' בעמוד הבא).⁹⁵

מדרום לקווים המסומנים ועד אילת - יש להפריש תרומות ומעשרות בלא ברכה (בלא חיוב נתינה ללוי ולעני).⁹⁶

אך כאמור (לעיל סעיף ה), בדגן, תירוש ויצהר יש לברך לכל הדעות בברכה עד נחל צין (ראה מפה בעמוד הבא).

ח. בצד הצפוני של ארץ ישראל כמעט שאין משמעות לחלוקה שבין גבולות עולי בבל לבין גבולות עולי מצרים ונהוג לברך על ההפרשה בכל הגידולים מאזור הצפון.⁹⁷

3. הפרשה מפירות הגוי

ט. פירות הנקנים משדה או מטע של גוי - פטורים מתרומות ומעשרות.⁹⁸

(עשין קלג, מהד' שלזינגר, עמ' עח-עט), גידולים שמקורם בגבולות עולי מצרים' פטורים מתרומות ומעשרות. ולדעת הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ה) ועוד ראשונים, גידולים אלו חייבים. לכן מפרישים ללא ברכה.

93. כפתור ופרח פ"ה (הוצאת בית המדרש להלכה בהתיישבות, עמ' סח-סט).

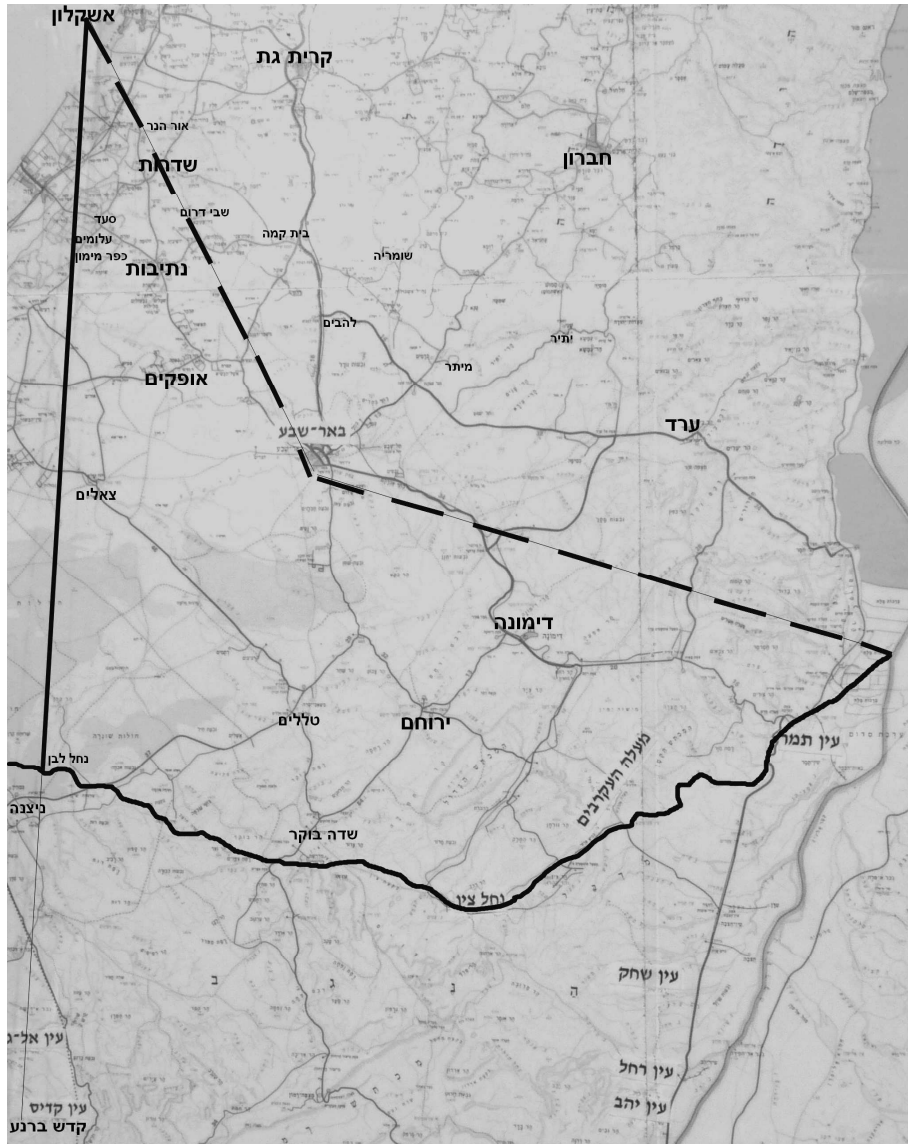
94. הערת הרה"ג יעקב אריאל, ראה בתחילת הלכות תרומות ומעשרות.

95. על סמך הגבול שצייר 'תבואות הארץ', תר"ס, עמ' כב-כז; ועי' אמונת עתיך 32 (תש"ס), עמ' 36-43.

96. עי' ספר ארץ ישראל, לגר"מ טוקצינסקי, עמ' צב-צד.

97. מלבד בית שאן, עי' רמב"ם הל' תרומות שם. ולגבי עמק בית שאן, כתב החזו"א, שביעית סי' ג ס"ק יט ד"ה נראה, שרבי התיר רק את בית שאן עצמה; ובעמק בית שאן נהגו לברך; אך עי' הר צבי, רשמי שאלה יו"ד סי' רצז אות ה; וע"ע 'עמודים' (אלול תשל"ב), עמ' 51. בשאר המקומות בצפון הארץ - בצד המערבי נהגו לברך על ההפרשה עד ראש הנקרה ובצד המזרחי נהגו לברך גם ברמת הגולן.

98. רמב"ם, הל' תרומות פ"א ה"ה-ה"א.

קו מקווקו - שיטה א'; קו רציף - שיטה ב'

י. אם 'גמר המלאכה'⁹⁹ של פירות שגדלו אצל הגוי נעשה על ידי ישראל, הפירות חייבים בתרומות ומעשרות.¹⁰⁰ מקרה זה שכיח במיוחד כשקונים ענבים או זיתים מן הגוי, כדי לעשות מהם יין או שמן. במקרה זה חייבים הפירות בתרומות ומעשרות, שכן עשיית היין או השמן נחשבת 'גמר מלאכה', וכיוון ש'גמר המלאכה' נעשה על ידי ישראל - חייבים.¹⁰¹

יא. אם קונים פירות מן הגוי בחנות ירקות בשוק או ב'בסטה' בצד הכביש, צריך לברר האם הפירות גדלו בקרקע שלו, שכן רק במקרה זה הפירות פטורים מן ההפרשה.¹⁰² אך אם הפירות גדלו בקרקע של ישראל - חייבים הפירות בתרומות ומעשרות. בכל מקרה של ספק, יפריש בלא ברכה.

4. הפרשה מפירות הפקר

יב. פירות הפקר פטורים מהפרשת תרומות ומעשרות, ובלבד שהפקירו אותם לפני 'גמר המלאכה'. אם הפקירו את הפירות לאחר 'גמר המלאכה', יש להפריש בלא ברכה.¹⁰³

יג. פירות שבדרך כלל הם הפקר, וגדלים במקום הפקר, כגון פירות שגדלים בשדות וביערות, פטורים מתרומות ומעשרות.¹⁰⁴

יד. פירות הגדלים על עצים שמצויים ברשות הרבים של יישוב, ומקפידים שרק תושבי המקום יקטפו מן הפירות, אין הפירות נחשבים הפקר, ולכן חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות.¹⁰⁵

99. 'גמר מלאכה' = הפעולה האחרונה לפני שיווק. פעולה זו מחייבת בהפרשת תרומות ומעשרות; ועי' בס' תרומת שמעון, עמ' 53-128.

100. רמב"ם, שם; יש אומרים שלא יברך על ההפרשה, עי' בספר התרומה עם תשלומי התרומה, מהדורתנו, עמ' 196 והערה רח, שסובר שבפירות הגוי פטור בכל מקרה גם כשמירח ישראל, כי בזה"ז יש קניין לגוי להפקיע קדושת א"י; ולכן לא יברך: וכ"כ שו"ת המבי"ט, ח"ב סי' קצו-קצז; ס' ארץ חפץ (כהנוב), נתיב ד' סעי' כו; כרם ציון, אוצר התרומות, הלכות פסוקות פ"ב סעי' ח; חזו"א, מעשרות סי' ה ס"ק ב סד"ה והנה; ועי' חזו"א, שביעית סי' כ ס"ק ז ד"ה בפאה"ש; ועי' מעדני ארץ, שביעית סי' ט אות ט; אך יש חולקים וסוברים שאם מירח ישראל פירות שגדלו אצל הגוי, יברך על ההפרשה: שו"ת יביע אומר, ח"ה יו"ד סי' כח; חזון עובדיה, תרומות ומעשרות, עמ' עב-עג; פסקי הרב מרדכי אליהו, ס' התורה והארץ, ח"ה עמ' 26 סעי' כב.

101. רמב"ם, שם. בדרך כלל הענבים הם ענבי מאכל ולכן יפריש בלא ברכה, עי' 'כרם ציון', הלכות פסוקות, תרומות ומעשרות, פ"ב סעי' יא (עמ' כב).

102. רמב"ם, שם.

103. תוס', ב"מ פח ע"א ד"ה תבואת; אך יש חולקים וסוברים שפטור אף לאחר 'גמר מלאכה'; עי' 'המעשר והתרומה' ח"א, עמ' צ, הערות מו, סד; ולכן יפריש בלא ברכה.

104. רמב"ם, הל' תרומות פ"ב הי"א-ה"ב.

105. 'התורה והארץ ד', עמ' 58-61.

טו. פירות הגדלים ברשות הרבים של עיר או בכל מקום שאין מקפידים מי קוטף, נחשבים הפקר, ואינם חייבים בתרומות ומעשרות.¹⁰⁶

טז. במקומות שישנה ודאות מוחלטת שבעל הבית אינו מקפיד על הפירות, כגון בסוף עונת הקטיף, אף שהוא מקפיד שלא ייכנסו לשם אנשים זרים, מחשש שהמטע או השדה יינזקו - הפירות פטורים מהפרשת תרומות ומעשרות.¹⁰⁷

יז. בכל מקרה שלא ברור שהרשות נתונה לקטוף ולקחת מן הפירות - אסור לקטוף, כיוון שזהו 'ספק גזל'.¹⁰⁸

5. הפרשה עבור חברו

ית. לכתחילה, מי שרוצה להפריש מפירות חברו, צריך לקבל מינוי שליחות לביצוע ההפרשה מהבעלים של הפירות.¹⁰⁹ במקרה זה השליח (המפריש) יברך על ההפרשה.¹¹⁰

יט. אם אין אפשרות לקבל מינוי שליחות מחברו, די בידיעה ברורה שחברו מעוניין בהפרשה.¹¹¹

כ. אם אדם רוצה להפריש מפירותיו שלו, ולתקן בהפרשה זו את הפירות של חברו, אינו צריך מינוי או ידיעה על הסכמת חברו, ויכול הוא לעשות זאת בכמה תנאים שיתבארו להלן. לאחר ההפרשה בתנאים אלו, יהיו פירות חברו מותרים, ואינם אסורים באיסור טבל.¹¹²

כא. כשמפריש מפירותיו עבור פירות חברו,¹¹³ צריך לדאוג שהפירות שלו שמהם הוא מפריש יהיו פירות 'חיוב', כמו פירות חברו שאותם הוא רוצה לתקן, שאם לא כן, נחשב מפריש מן הפטור על החיוב.

106. עי' 'התורה והארץ ה', עמ' 112-118.

107. עי' רמב"ם, הל' מעשר פ"א ה"ב; 'התורה והארץ ב', עמ' 369-370.

108. ויותר צריך להיזהר מלאכול מן הגזל מאשר מלאכול מן הטבל, שכן איסור גזל הוא איסור מדאורייתא ואיסור טבל אינו אלא מדרבנן; ועי' ב"ק ס"ט ע"א.

109. קידושין מא ע"ב; ב"מ כב ע"א; רמב"ם, הל' תרומות פ"ד ה"א.

110. המעשר והתרומה, פ"ד (ירושלים תשי"ח, ח"ב עמ' א); בית האוצר ס"ק א.

111. תרומת הדשן, סי' קפח; רמב"ם, הל' תרומות פ"ד ה"ב; ועי' הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית, כפר דרום תשנ"ב, עמ' 32-33; התורה והארץ ג עמ' 255-290.

112. נדרים לו ע"ב; רמב"ם, הל' תרומות פ"ד ה"ב.

113. מקרה כזה של הפרשה יכול לקרות אם מפעל או אפילו אדם, נתנו או מכרו פירות לאנשים אחרים, ופתאום התברר שלא הפרישו תרומות ומעשרות, או שקרתה תקלה בהפרשה.

כב. אם ברור למפריש שחברו מעוניין בהפרשת תרומות ומעשרות, די שיוסיף משלו פירות טבל בכמות של קצת יותר מאחוז עבור התרומה הגדולה ותרומת המעשר, ו'יקרא שם' מעשר ראשון ומעשר שני או עני, על הפירות שנמצאים ברשות חברו. אך אם לא ברור לו שחברו מעוניין בהפרשה, כי אז יש לדאוג שיהיו לו פירות טבל משלו בכמות של כעשרים אחוז, כדי שיוכל 'לקרוא שם' גם למעשר הראשון, למעשר שני ולמעשר עני מפירותיו, ולא רק לתרומה הגדולה ולתרומת המעשר.¹¹⁴

6. הפרשה מפירות שהם ספק נטע רבעי

כג. פירות נטע רבעי (מהשנה הרביעית למניין שנות הערלה) פטורים מהפרשת תרומות ומעשרות.¹¹⁵

כד. אמנם רק פירות שהם נטע רבעי וודאי, פטורים מתרומות ומעשרות. אם יש ספק אם הפירות הם נטע רבעי - חייבים להפריש מהם תרומות ומעשרות, וגם לחלל את נטע הרבעי בלא ברכה. למשל, כשקונים עץ במשתלה וזה מצוי בגוש אדמה, ואין יודעים בבירור שהעץ עמד על הקרקע כל זמן גידולו במשתלה, כי אז יש למנות את השנים מעת הנטיעה בשטח (בגינה או במטע).¹¹⁶ אמנם כיוון שמניין שנות הערלה של עץ זה מוטל בספק, יש להפריש מהם תרומות ומעשרות, וגם לחלל את נטע הרבעי בלא ברכה.

114. כיום נהוג להשאיר את המעשר הראשון והמעשר השני או העני בתוך כלל הפירות, שכן מעשרות אלו מותרים באכילה לזרים. כשמפריש מפירותיו על פירות חברו, אין אפשרות להפריש בדרך הרגילה, לאמור להפריש קצת יותר מאחוז של פירות חברו עם הפירות שלו, ולהפריש את המעשר ראשון והמעשר השני או העני מפירות חברו, ולהשאיר אותם (כרגיל) בתוך כלל הפירות. הסיבה לכך היא שמשמעותה של פעולה ההפרשה היא הקניה של אותם פירות (כולל מעשר ראשון ומעשר שני או עני) למי שזה מיועד לו, ואין אפשרות לעשות פעולה זו של הקניה ללא הסכמתו של חברו. עי' שו"ת הר צבי, זרעים ח"א, סי' יא; ועי' מנחת שלמה ח"א, סי' סב אות י'.

115. ירושלמי, מע"ש פ"ה ה"ב (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 306 שו' 25-26); רמב"ם, הל' מע"ש פ"ט ה"ד.

116. עי' להלן הלכות ערלה פ"ו; שם פ"ח סעי' יב.

ח. מי חייב בהפרשת תרומות ומעשרות

א. מן התורה, רק החקלאי או המגדל פירות בגינתו חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות, שנאמר 'תבואת זרעך' (דברים יד, כב). אמנם מדרבנן גם הקונה בשוק - חייב.¹¹⁷

ב. אם בעל הפירות רוצה שמישהו אחר יפריש מפירותיו, הוא יכול למנות אותו לשליחו, ואז יכול השליח להפריש במקומו.¹¹⁸ לצורך מינוי השליחות די באמירה: 'תרום עבורי מן הפירות'.¹¹⁹

ג. האישה יכולה להפריש תרומות ומעשרות מן הפירות שנקנים לצורך הבית.¹²⁰ ואפילו הילדים הגדולים או העוזרת יכולים לעשות כן, אם ברור וידוע שבעל הבית או בעלת הבית מעוניינים בכך.¹²¹

ד. חרש שוטה וקטן אינם רשאים להפריש תרומות ומעשרות, ואם הפרישו - נותרו הפירות אסורים באיסור טבל.¹²² ראוי לציין שבימינו רוב הפוסקים מתייחסים לחרש שטופל במסגרת רפואית וחינוכית לשיקום ליקוי שמיעה כאל אדם רגיל, ולכן הוא יכול להפריש ככל אדם אחר.¹²³ אך אם אינו יודע לדבר יש מחלוקת הפוסקים אם יכול להפריש ואחר יברך.¹²⁴

117. רמב"ם, הל' מעשר פ"ב ה"א-ה"ב.

118. עי' לעיל פ"ז סעי' יח.

119. תרומות פ"ד מ"ד.

120. יבמות פו ע"א; ובפרט בימינו, שיש לאישה זכויות שוות בחשבון הבנק.

121. תרומת הדשן, סי' קפח; רמ"א לשו"ע, יו"ד סי' שכח סעי' ג.

122. רמב"ם, הל' תרומות פ"ד ה"ב.

123. עי' הרב פרופ' אברהם שטיינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית ג, עמ' 585 ושם עמ' 588-590, והערה 68.

124. הרב יעקב אפשטיין, 'ברכת אחר להפרשת תרומה ע"י אילם', התורה והארץ ד, עמ' 333-329.

ט. דיני מוקף

א. יש להפריש את התרומה הגדולה ('כלשהו' מן הפירות) באופן שהיא תהיה סמוכה ל'שיריים', כלומר לפירות שאותם אנו רוצים לתקן על ידי ההפרשה,¹²⁵ וזוהי הפרשה 'מן המוקף'.

ב. אין צורך שהאדם המפריש ישהה ליד התרומה הגדולה וה'שיריים' בשעת ההפרשה, אך מובן שצריך לוודא לפני ההפרשה, שהתרומה והשיריים נותרו בעינם.¹²⁶

ג. במקרים הבאים יתבאר מתי נחשבת ההפרשה 'מן המוקף':¹²⁷

1. אם כל הפירות שאותם אנו רוצים לתקן וכן התרומה הגדולה שאנו מפרישים נמצאים באותו בית, הרי זה 'מן המוקף', ובלבד שאין הם בכלים נפרדים אלא בתפזורת;¹²⁸ ומכל מקום עדיף שהתרומה וה'שיריים' יימצאו בחדר אחד.

2. אם 'השיריים' נמצאים בכלי אחד והתרומה הגדולה נמצאת בכלי אחר והכלים פתוחים למעלה, יש אומרים שנחשבת ההפרשה 'מן המוקף', גם אם אין הכלים נוגעים זה בזה.¹²⁹

3. אם הכלים סגורים הרמטית או שהם סגורים בסגירה שנועדה לשמירה על איכות המוצר - אין זה 'מן המוקף', אפילו אם הכלים נוגעים זה בזה. אך אם הכלים סגורים רק כדי לשמור על תוכנם, כדי שלא יישפכו (כגון עטיפות נייר וניילון), דינם ככלים פתוחים, כדלעיל.¹³⁰

125. חלה פ"א מ"ט; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' כה.

126. לדעת רש"י, גיטין ל ע"ב, ד"ה מוקף, צריך שהתרומה תהיה לפני המפריש 'שמא אותה שעה אינה בעין', אך רבו החולקים עליו; עי' תוס', גיטין שם ד"ה לתרום; וע"ע התורה והארץ ב, עמ' 181-182.

127. לבירור הגדרת 'מן המוקף' ופירוט המקרים, עי' ספר תרומת שמעון, עמ' 229-249.

128. רמב"ם, הל' תרומות פ"ג הי"ח.

129. בנקודה זו שונה דין 'מוקף' בתרומות ומעשרות מדין 'מוקף' בחלה, שכן בחלה, ללא נגיעה לא ניכרת זיקה בין העיסות, לעומת זאת בתרומות ומעשרות בפירות, ניכרת זיקה אם נמצאים לפניו, גם בלא נגיעה; עי' ספר תרומת שמעון, עמ' 234-236.

130. עי' רש"ס לירושלמי, מע"ש פ"ג ה"ו; הגרי"א הרצוג, פסקים וכתבים כרך ג, עמ' קנח.

ד. אם הפרישו שלא 'מן המוקף', ההפרשה מועילה, ופקע איסור טבל מן הפירות.¹³¹

ה. אם הפירות אינם בביתו בערב שבת ויום טוב, והם עתידים להגיע אליו בשבת או ביום טוב, יכול להפריש תרומות ומעשרות מבעוד יום בביתו, מפירות טבל שברשותו, כדי לתקן את אלו, אף שאינם 'מן המוקף'.¹³² כמו כן אם יש חשש שבני ביתו יאכלו ללא הפרשה,¹³³ וכן במקרה שאדם מפריש מפירותיו על פירות חברו, יכול להפריש שלא 'מן המוקף'.

131. רמב"ם, הל' תרומות פ"ג הי"ז, ועי' מהר"י קורקוס, רדב"ז וכס"מ לרמב"ם, שם; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' כה; ביאור הגר"א לשו"ע, שם, ס"ק סט.
132. עי' מעדני ארץ, תרומות פ"ג הי"ז, סוף ס"ק א.
133. חלת לחם, סי' ד' סעי' י ס"ק לד.

י. שנת המעשר

א. התרומות והמעשרות, כמו חלק גדול מן המצוות התלויות בארץ, מסודרות במחזור של שבע שנים שמתחיל בשנת השמיטה ומסתיים בשנת השמיטה.

ב. בשנים א-ו חייבים בתרומה גדולה, מעשר ראשון ותרומת מעשר.¹³⁴ בשנת השמיטה פטורים לגמרי מהפרשת תרומות ומעשרות, שכן הפירות הם הפקר.¹³⁵ אך אם הפירות הם של 'היתר המכירה', יש להפריש תרומות ומעשרות ללא ברכה (הן מעשר שני והן מעשר עני).¹³⁶

ג. בשנים אבד"ה חייבים במעשר שני ובשנים ג"ו חייבים במעשר עני.¹³⁷

ד. המשמעות ההלכתית של שנת המעשר היא כפולה:

1. אסור להפריש מפירות של שנה אחת על פירות של שנה אחרת.¹³⁸ לכן למשל, כשמפרישים מפירות ממקום מסוים על פירות ממקום אחר (מאותו מין), יש לדעת אם כל הפירות משתייכים לאותה שנת מעשר.

2. כאמור, יש הבדל בהפרשה בין השנים אבד"ה ל- ג"ו; לכן יש לדעת לאיזו שנה משתייכים הפירות כדי לדעת אם יש להפריש מעשר שני או מעשר עני.

ה. לגבי הקביעה של שנת המעשר, יש להבחין בין שלושה סוגי צמחים: 1. ירקות 2. פירות האילן 3. תבואה וקטניות.

1. ירקות הם כל הצמחים החד-שנתיים, שהפרי או העלים שלהם נאכלים. **שלב הגידול** הקובע את 'שנת המעשר' שלהם הוא **הלקיטה**.¹³⁹

2. פירות האילן הם פירות שגדלים על צמחים רב-שנתיים.¹⁴⁰ השלב הקובע את 'שנת המעשר' שלהם הוא **החנטה**.¹⁴¹

134. רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"ו ה"ב-ה"ו.

135. שם, ה"ה.

136. קטיף שביעית, עמ' 328-329, סעי' יא-יב; אך אם גמר המלאכה נעשה על ידי גוי - פטורים מתרומות ומעשרות, עי"ש סעי' י.

137. שם, ה"ד.

138. רמב"ם, הל' תרומות פ"ה ה"א.

139. ר"ה יג ע"ב; רמב"ם, הל' תרומות פ"ה ה"א; שם, הל' מע"ש, פ"א ה"ד.

140. עי' להלן הל' ערלה, פרק ג סעי' ב.

141. ר"ה יג ע"ב; שם, טו ע"ב.

3. התבואה היא חמשת מיני דגן: חיטה, שעורה, כוסמין, שיבולת-שועל ושיפון.¹⁴² הקטניות הם זרעים הנאכלים.¹⁴³ השלב הקובע את 'שנת המעשר' שלהם הוא 'עונת המעשרות' (ראה להלן פרק יא סעי' א).¹⁴⁴

ו. שנת המעשר של סוגי הצמחים הנ"ל נקבעת על פי שני גורמים: 1. שלב הגידול הקובע, כדלעיל. 2. התאריך הקובע לפי סוג הצמח, כדלהלן.

ז. השלב הקובע את שנת המעשר של הירקות הוא הלקיטה, והתאריך הקובע הוא א' בתשרי.¹⁴⁵ לכן ירק שנלקט לפני א' בתשרי משתייך ל'שנת המעשר' הקודמת, ואם נלקט לאחר א' בתשרי הוא משתייך לשנה שלאחריו.

ח. השלב הקובע את שנת המעשר של פירות האילן הוא החנטה, והתאריך שבו מתחילה השנה לעניין זה הוא ט"ו בשבט. לכן פרי שחנט לפני ט"ו בשבט, משתייך לשנה הקודמת, ואם חנט לאחר ט"ו בשבט - הוא משתייך לשנה שלאחריו.

ט. הראשונים נחלקו מהי ה'חנטה'. לדעת בעלי התוספות החנטה היא תחילת היווצרות הפרי, לאחר נבילת עלי הכותרת של הפרת.¹⁴⁶ לדעת הרמב"ם החנטה היא סוף הגידול והיא מקבילה ל'עונת המעשרות', לאמור תחילת שלב ההבשלה.¹⁴⁷ אף שמחלוקת זו לא הוכרעה,¹⁴⁸ ומכלל ספק לא יצאנו, המנהג המקובל הוא כדעת בעלי התוספות כדלעיל.¹⁴⁹ לכן פרי שתחילת הגידול שלו היא לפני ט"ו בשבט משתייך לשנה הקודמת, ופרי שתחילת גידולו לאחר ט"ו בשבט, משתייך לשנה שלאחריו.

י. יש כמה מיני עצים שזמן החנטה שלהם הוא בתקופה הקרובה לט"ו בשבט, כגון, שקד, אפרסק, שסק, אתרוג. כיוון ש'שנת המעשר' נקבעת לכל פרי בנפרד,

142. עי' להלן הלכות חלה, פרק ד.

143. רמב"ם, הל' כלאים פ"א ה"ח.

144. רמב"ם, הל' מע"ש פ"א ה"ב.

145. רמב"ם, הל' מע"ש פ"א ה"ב.

146. תוס', ר"ה יב ע"ב, ד"ה התבואה. עד איזה גודל של פרי עדיין נחשב שהפרי חונט? בלימון למשל, פרי בגודל של 'כזית' נכלל במושג חנטה. בפירות אחרים יש לחשב את הגודל בצורה יחסית לגודל האתרוג; עי' תוס', ר"ה יד ע"ב ד"ה ושביעית; באהלה של תורה ח"ד, עמ' 298.

147. רמב"ם, הל' מע"ש פ"א ה"ב; רמב"ם, הל' מע"ש פ"ב ה"ה; התורה והארץ ד עמ' 152-159.

148. עי' חזו"א, שביעית סי' ז ס"ק טז, ד"ה פירות האילן; שם, ד"ה פירות האילן; שם, ס"ק יב; שם, סי' כא ס"ק טז, ד"ה ולענין הלכה.

149. ואמנם עי' מועדי הראי"ה (תש"ע) עמ' 181-183, שהרב קוק זצ"ל פסק כרמב"ם שעונת המעשרות קובעת את שנת המעשר.

פעמים שאי אפשר לקבוע את 'שנת המעשר' לכל המטע כאחד. לכן אם יש אפשרות לסמן את 'שנת המעשר' של כל פרי בנפרד, יש לעשות כן. אם אין אפשרות כזו, יקבע את 'שנת המעשר' של הפירות על פי רוב הפירות, ויאמר בנוסח ההפרשה: 'תשע מאיות... הרי הן מעשר שני, ויוסיף: 'ואם הפירות הם משנת מעשר עני, כל מה שקראתי בשם מעשר שני יהיה מעשר עני...'. לאחר מכן יחלל את המעשר השני (ללא ברכה; וראה להלן פרק טו סעיף ז/2).¹⁵⁰

יא. האתרוג הוא יוצא מן הכלל, ואף שנחשב אילן, שלב הגידול הקובע בו הוא לקיטה, כירק, אך התאריך הקובע הוא ט"ו בשבט, כאילן.¹⁵¹ לגבי שאר פירות ההדר יש מחלוקת הפוסקים אם דינם כשאר עצי פרי (חנטה וט"ו בשבט) או שדינם כאתרוג (לקיטה וט"ו בשבט).¹⁵² ולמעשה, פירות הדר שחנטו בשנה אחת ונלקטו בשנה אחרת, יש להפריש מהם גם מעשר שני וגם מעשר עני, ובנוסח ההפרשה יאמר: 'תשע מאיות... הרי הן מעשר שני, ויוסיף: 'ואם הפירות הם משנת מעשר עני, כל מה שקראתי בשם מעשר שני יהיה מעשר עני...'. לאחר מכן יחלל את המעשר השני (ללא ברכה).

יב. לגבי תבואה, השלב הקובע הוא 'עונת המעשרות'. זהו השלב שמתחיל בו תהליך ההבשלה של התבואה. התאריך שקובע את שנת המעשר של התבואה הוא א' בתשרי, לכן תבואה שהגיעה ל'עונת המעשרות' לפני א' בתשרי - משתייכת לשנה הקודמת, ותבואה שהגיעה ל'עונת המעשרות' לאחר א' בתשרי, משתייכת לשנה שלאחריו. דין קטניות כדין תבואה.¹⁵³

150. רמב"ם, הל' מע"ש פ"א הי"א; התורה והארץ ב, עמ' 319-340; ועדיף להפריש תמיד יותר מפרי אחד לצורך התרומה הגדולה והתרומת מעשר. ואם יש פירות מגדלים ומצבעים שונים יש להפריש חלק מן הפירות בגודל ובצבע האחד והחלק הנוסף מן הגודל והצבע האחר. באופנים אלו ניתן לתלות שחלק מן הפירות משנה אחת והאחרים מן השנה השנייה. הערת הרה"ג יעקב אריאל, ראה בתחילת הלכות תרומות ומעשרות.

151. אך התאריך הקובע הוא ט"ו בשבט כשאר אילנות; עי' רמב"ם, הל' מע"ש פ"א ה"ה.

152. משפט כהן סי' נא; חזו"א, שביעית סי' ז ס"ק טז, ד"ה תפוז.

153. רמב"ם, הל' מע"ש פ"א ה"ב; 'התורה והארץ ג', עמ' 107-118; וראה להלן הלכות כלאיים, פרק ה/4 והערות 74-75.

יא. חלות חיוב מעשר: עונת המעשר, גמר מלאכה וקביעות למעשר

1. עונת המעשר

א. החובה להפריש תרומות ומעשרות היא בעת 'עונת המעשר', כאשר הפירות מגיעים לשלב שהם ראויים למאכל לפחות 'על ידי הדחק', לאמור בתחילת הבשלת הפרי.¹⁵⁴

ב. מותר להפריש תרומות ומעשרות מפירות שזקוקים להבחלה כדי שיהיו ראויים לאכילה, שכן פירות אלו כבר בשלים ונחשבים ראויים למאכל.¹⁵⁵

2. הפרשה מן התלוש

ג. חיוב תרומות ומעשרות חל בפועל כאשר קוטפים את הפירות; לכן אין להפריש מפירות שעדיין לא נקטפו, ואין להפריש גם מפירות תלושים (לאחר הקטיף) על פירות מחוברים.¹⁵⁶

ד. מי שיש לו גינה או שדה והוא חושש שבני משפחתו יאכלו את הפירות ללא הפרשה, אפשר להפריש מראש גם מפירות מחוברים באופן שחלות ההפרשה תהיה לאחר הקטיף; ראה להלן פרק יב/1.

3. גמר מלאכה

ה. אם בעל השדה או המטע קוטפים את הפירות ומתכוונים למכור אותם בשוק - מעת 'גמר המלאכה' חלה חובת הפרשת תרומות ומעשרות, ולכן אין לאכול אפילו 'ארעי' ללא הפרשה.¹⁵⁷

ו. אם קטף את הפירות לצרכיו הפרטיים, אף ש'נגמרה המלאכה', מותר לאכול ארעי כל זמן שלא הייתה 'קביעות למעשר'.¹⁵⁸

154. רמב"ם, הל' מעשר פ"ב ה"ג. על הגדרת 'עונת המעשר', עי' התורה והארץ ד, עמ' 152-159.
155. בשו"ת הר צבי (זרעים ח"א סי' פד) כתוב שהבחלה מכשירה את הפרי למאכל, כמו שהבישול מכשיר את הירק הזקוק לבישול, אך לעניין תרומות ומעשרות הדבר הקובע הוא הבשלות והמוכנות של הפרי; ועי' הרב ירוחם פישל גרוסברג, לבון הלכה: קונטרס שני בדבר המעשר בפרי הבגנות, ירושלים תשמ"ז.

156. רמב"ם, הל' תרומות פ"ה ה"ט.

157. רמב"ם, הל' מעשר פ"ג ה"א.

158. רמב"ם, שם ה"ב; ועי' 'אמונת עתיך 64' (תשס"ה), עמ' 36-51.

ז. אכילת ארעי היא כדרך שרגילים לאכול בשדה ללא פעולות הכנה רבות. למשל מי שנמצא בשדה קוטף פרי אחד, מקלף את הקליפה ואוכל אותו אך כשמקלף פירות רבים נחשב **אכילת קבע**.¹⁵⁹

ח. כאמור לעיל, חובת הפרשת תרומות ומעשרות חלה מעת 'גמר המלאכה' שנאמר 'ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגרן' (במדבר יח, כז), לאחר שהתבואה מסודרת בערימות בגורן.¹⁶⁰

ט. הפוסקים נחלקו לגבי ההגדרה של 'גמר מלאכה': יש אומרים שהוא בעת שהסתיימו כל הפעולות שרגילים לעשות בשדה בכל מין של פרי; ויש אומרים שהוא כאשר הפרי ראוי לשיווק לאחר המיון והאריזה.¹⁶¹

י. לגבי יין, 'גמר המלאכה' הוא כאשר מסננים את הפסולת שצפה על פני היין שבחבית (וראה להלן סעיף יב).¹⁶²

יא. לגבי שמן זית, 'גמר המלאכה' הוא כאשר מסתיים תהליך כתישת הזיתים, בעת שהשמן נשפך לחביות.¹⁶³

4. מתי מפרישים מיין, משמן ומזיתים כבושים

יב. חיוב הפרשת תרומות ומעשרות מיין הוא לאחר 'גמר המלאכה' של היין, לאמור סינון הקליפות והחרצנים, והסרתם מן היין לאחר שזה סיים את תסיסתו.¹⁶⁴ רק אז יש להפריש תרומות ומעשרות ואין להפריש לפני כן.

יג. אם קנה ענבי מאכל והפריש מהם תרומות ומעשרות בעודם ענבים, ואחר כך עשה מהם יין - פטור מהפרשה נוספת, כיוון ש'נגמרה מלאכתם' לאכילה. אך אם קנה ענבי יין והפריש מהם בעודם ענבים, חוזר ומפריש לאחר גמר מלאכת היין.¹⁶⁵

159. רמב"ם, שם הי"ט.

160. בספרי לפסוק הנ"ל: 'מן הגמור, מכאן אמרו התבואה משתמרה והיין משיקפה והשמן משירד לעוקא'. ויש הלומדים הלכה זו מן הפסוק 'ראשית דגנך תירשך ויצהרך' (דברים יח, ד): דגנך - דיגונך, עי' מנחות סז ע"א ותוס' קדושין מא ע"ב ד"ה העובד.

161. עי' ספר תרומת שמעון עמ' 89-90.

162. רמב"ם הל' מעשר פ"ג הי"ד; תרומת שמעון עמ' 61.

163. רמב"ם שם הט"ו; ספר תרומת שמעון עמ' 73.

164. רמב"ם, הל' מעשר פ"ג הי"ד; פיהמ"ש לרמב"ם, מעשרות פ"א מ"ז, מהד' הרב קאפח, הערה 46.

165. עפ"י רמב"ם, הל' תרומות פ"ה ה"כ; ולא יברך על ההפרשה הנוספת, עי' בפסקי הראשל"צ הרב מרדכי אליהו, ספר התורה והארץ, ח"ה עמ' 25 סעי' יח, והערה 27; וע"ע לעיל הערה 100.

יד. אם לוקח שמרים ומוסיף מים, ושוב יוצא מן התערובת יין, אם מתווסף שלישי יין¹⁶⁶ מכמות המים שמכניס לשמרים - חייב בתרומות ומעשרות. לכן בשעה שמפריש מן היין בפעם הראשונה - יתכוון לפטור גם את הנוזל שמעורב בתוך השמרים ויביא אותו בחשבון כשמניח בצד את היין המיועד לתרומה גדולה ולתרומת מעשר. אם עשה כן, פטור מתרומות ומעשרות גם לאחר הוספת המים.¹⁶⁷

טו. אם קנה מן הגוי ענבי יין, חייב להפריש תרומות ומעשרות לאחר גמר עשיית היין.¹⁶⁸ גם במקרה שקנה מן הגוי ענבי מאכל - מן הראוי להפריש לאחר גמר עשיית היין, כיוון שיש ספק אם 'גמר המלאכה' של הענבים היה אצל הגוי או שמא גמר מלאכת היין נעשה על ידו.¹⁶⁹

טז. יש להפריש תרומות ומעשרות בסיום תהליך עשיית השמן.¹⁷⁰ אם קנה מן הגוי זיתים כדי לעשות מהם שמן, חייב להפריש תרומות ומעשרות מן השמן, שכן 'גמר המלאכה' הוא ביד ישראל.¹⁷¹

יז. עדיף להפריש תרומות ומעשרות מזיתים כבושים לאחר שמסתיים תהליך הכבישה, אך אם הפריש תרומות ומעשרות לפני הכבישה, אינו חוזר ומפריש. כמו כן אם קנו זיתים מן הגוי לצורך כבישתם, פטורים הזיתים מהפרשת תרומות ומעשרות, כי מעיקר הדין 'גמר המלאכה' של הזיתים הוא כ'גמר המלאכה' של שאר פירות האילן.¹⁷² יש מחמירים, ומי שמחמיר ומפריש - יפריש בלא ברכה.¹⁷³

166. רמב"ם, הל' מעשר פ"ב ה"ז; ועי' רמב"ם הל' תרומות פ"ד הכ"א.

167. המעשר והתרומה, פרק ראשון, מראה מקומות אות כט (עמ' י).

168. לגבי הברכה על הפרשה, ראה לעיל הערה 100.

169. עי' משפט כהן, סי' לח אות ה; חזו"א, מעשרות סי' ה ס"ק א-ב; המעשר והתרומה, פ"ו הערות יח-יט. ולא יברך מחמת הספק.

170. רמב"ם, הל' תרומות פ"ה הי"ח.

171. רוב הזיתים מיועדים לתעשיית השמן, אך יש זנים שמתאימים יותר לשמן, כגון זית 'סורי' או 'ברנע', ויש כאלו שמתאימים יותר למאכל כגון 'מנזלינו' ו'נובו'. לערבים בארץ יש בדרך כלל, הזנים 'סורי' (באזור הגליל) ו'נבאלי בלאדי' (ביהודה ושומרון), ואלו מתאימים לשמן. לכן אם קנה מהם זיתים, 'גמר המלאכה' בוודאי נעשה על ידי ישראל. ולגבי הברכה על הפרשה, ראה לעיל הערה 100.

172. עי' ספר חרדים, פרק נב סעי' יב, בשם ר' יוסף קארו; פאת השולחן, פ"ג סעי' יז; בית ישראל, ס"ק כא; אמונת עתיך 29, עמ' 27-30.

173. שו"ת הרדב"ז ח"ו (סי' ב' אלפים קז) כתב שכיוון שהזיתים מרים, ואינם ראויים לאכילה ללא כבישה, לא נגמרת מלאכתם אלא לאחר כבישה, ועי' לעיל הערה 160.

5. קביעות למעשר

ית. 'קביעות למעשר' היא מושג הלכתי, הקובע מהם השלבים בתהליך הכנת הפרי לאכילה חשובה וקבועה, שמחילים חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בפועל. 'קביעות למעשר' יכולה להיות באחד מן האופנים הבאים: הכנסת הפירות לבית;¹⁷⁴ מכירת הפירות; בישול הפירות; כבישתם במלח; כניסת שבת לאחר הקטיף.¹⁷⁵

יט. נתינת פירות במתנה אינה כמכירתם, ולכן אינה 'קובעת למעשר'.¹⁷⁶

כ. אם הכניסו את הפירות לחצר דרך שער החצר, נקבעו הפירות 'למעשר, ואסור לאכול מהם אפילו באופן ארעי ללא הפרשה'.¹⁷⁷

כא. כל זה בחצר שהיא 'משתמרת', לאמור חצר שחפציו של אדם נשמרים בה או רשות פרטית שאנשים זרים אינם נכנסים לשם ללא רשות הבעלים.¹⁷⁸ לדוגמה, כל חצר מגודרת שמצויה ליד בית שגרים בו נחשבת חצר המשתמרת.¹⁷⁹

6. אכילת פירות בשדה ובחצר ללא הפרשת תרומות ומעשרות

כב. **בשדה ובמטע** מותר לקטוף כל כמות פירות שרוצים, ולאכול אותה ללא הפרשת תרומות ומעשרות, ובלבד שיאכל אותם באופן ארעי, לאמור ללא הכנות רבות לפני האכילה. למשל, **אין לקלף** פירות רבים לפני האכילה, אין לבשל לפני האכילה וכדו'.¹⁸⁰

כג. אם העצים מצויים **בחצר** 'המשתמרת',¹⁸¹ מלבד ההגבלה בדרך האכילה יש גם הגבלה בכמות הפירות **שקוטפים** ושאוכלים בבת אחת. מותר לקטוף רק פרי אחד או גרגיר אחד של ענבים ולאכול אותו אכילת ארעי כדלעיל, ושוב לקטוף

174. כשמכניסים דרך שער הבית, שנאמר 'ביערתו הקדש מן הבית' (דברים כו, יג); עי' רמב"ם, הל' מעשר פ"ד ה"א.

175. רמב"ם, שם פ"ג ה"ג.

176. המעשר והתרומה, פ"ח עמ' פו סעי' ח.

177. רמב"ם, הל' מעשר פ"ד ה"ז.

178. רמב"ם, שם ה"ח.

179. בעניין ההגדרה של חצר המשתמרת עי' במאמרו 'חיוב מעשר בקטיף תירות', אמונת עתיד 88 (תשע"א), עמ' 39-42.

180. המעשר והתרומה, פרק שישי עמ' סד.

181. מהר"י קורקוס, לרמב"ם הל' מעשר פ"ד ה"טו. לגבי הגדרת חצר המשתמרת, ראה לעיל סעיף כא.

ולאכול. אך אם קוטף אפילו שני פירות יחד - מתחייב בהפרשת תרומות ומעשרות גם אם אוכל באופן ארעי.¹⁸²

כד. ההגבלה בכמות הפרי שקוטפים ואוכלים נמדדת על פי הרגל האכילה. מענבים רגילים לאכול גרגיר, ולכן מותר לקטוף ולאכול רק גרגיר אחד בבת אחת. אך אבטיח למשל, אין רגילים לאכול אבטיח שלם בפעם אחת, ולכן אם קוטף אבטיח, מתחייב בהפרשת תרומות ומעשרות. הוא הדין גם בפירות הדר, שההרגל לאכול כל פלח בפני עצמו, ולכן קטיף של פרי הדר שלם מחייב הפרשת תרומות ומעשרות.¹⁸³

7. קטיף תיירותי

כה. קטיף תיירותי הוא בילוי למשפחות, שבו בעלי מטעים מאפשרים ביקור במטע¹⁸⁴ וקטיף עצמי מן העצים שבמטע. משלמים בכניסה למטע הן עבור הביקור והן עבור הפירות שייקטפו ויאוכלו במטע. להלן נציע שתי חלופות לפתרון הבעיה¹⁸⁵ שבהפרשת תרומות ומעשרות ממטע כזה. בכל אופן אין לברך על הפרשות אלו:¹⁸⁶

1. בעלי המטע יפרישו בכל בוקר תרומות ומעשרות על הפירות שהמבקרים יקטפו במשך היום. דרך ההפרשה תיעשה כדלהלן: א. בעלי המטע יקטפו פירות טבל מכל אחד מהמינים שבמטע, בכמות של קצת יותר מאחוז מן הפירות

182. רמב"ם, הל' מעשר פ"ד הט"ו הי"ח; 'המעשר והתרומה', פרק שביעי, עמ' פ-פא.
183. חז"א, דמאי סי' ז ס"ק כ; שם' ס"ק כד; שערי צדק, פרק ג סעי' טז-יז; התורה והארץ ז, עמ' 206-202.

184. המטע בקטיף תיירותי, אף שהוא מגודר לא נחשב חצר המשתמרת כיוון שהוא לא מצוי ליד דירת מגורים וטפל לה; עי' לעיל סעיף כא.

185. הבעיה היא, שמחד אי אפשר להפריש 'מן המחובר', ומאידך המבקרים אוכלים את הפירות מיד לאחר הקטיף.

186. הלכנו כאן בעקבות הפסק של הרב אהוד אחיטוב (אמונת עתיך 47, תשס"ב, עמ' 33-38). נקודת המוצא היא שהתשלום הוא גם עבור הפירות, ולכן יש קביעות של מקח. אך יש שני סוגים של קטיף תיירותי: א. מקום שהיה בעבר מטע והבעלים החליטו להסב את המטע לצרכים תיירותיים. במקרה זה הבעלים רוצים לשווק את הפירות, ולכן ניתן לראות את התשלום כמקח. ב. מקום שמלכתחילה הבעלים ייעדו למטע תיירותי. יש שם הרבה מיני פירות וייתכן שהבעלים אינם מתפרנסים משיווק הפירות, אלא מאחזקת אתר התיירות. במקרה זה, ייתכן שהפירות אינם אלא אובייקט תיירותי, ולכן התשלום אינו על הפירות אלא על הבילוי, החוויה והשירותים שהמבקר מקבל. במקרה זה יהיה פטור מהפרשת תרומות ומעשרות. ועי' במאמרנו 'חיוב מעשר בקטיף תיירותי', אמונת עתיך 88 (תשע"א), עמ' 33-44.

שייקטפו במשך היום (על פי הערכה),¹⁸⁷ ב. יש לקרוא את כל נוסח הפרשת תרומות ומעשרות שמיועד להפרשה מראש ('יובא להלן, פרק יב/2). ג. יש לזרוק לפח את ה'קצת יותר מאחוז' שהניח בצד רק בסוף היום, לפני סגירת האתר.

2. אם אין לבעלי המטע תעודת כשרות המאשרת את ביצוע ההפרשה, כל מבקר יפריש בתחילת הביקור עבורו ועבור בני משפחתו. במקרה זה יש לבקש רשות מבעל המטע להפריש תרומות ומעשרות עבור הפירות שייקטפו. המבקר יפריש קצת יותר מאחוז מכמות הפירות שהוא מעריך כי יקטוף, יאמר את נוסח ההפרשה מראש ('יובא להלן), וישמור את ה'קצת יותר מאחוז' של הפירות עד סוף הביקור, ואז יניח אותו באשפה.

187. מבירור שערכנו עלה כי יש קושי רב לעשות הערכה של כמות הפירות הנקטפת על ידי אדם בודד. עם זאת, יש להשתדל להעריך, ולקחת כ- 1.5 אחוז, כדי שאכן הכמות המוערכת לא תהיה מועטת מדי, ולא יחסר מכמות של קצת יותר מאחוז מכל הפירות הנקטפים במשך היום.

יב. הפרשות מיוחדות: הפרשה מראש, הפרשה בדרך 'ברירה' והפרשה של אורח

1. הפרשה מראש

א. מי שיש לו גינה, וחושש שמא בני משפחתו יאכלו מן הפירות בלא הפרשת תרומות ומעשרות - יכול להפריש מראש עבור הפירות שייקטפו,¹⁸⁸ אך יש לכך כמה תנאים:

1. יש להעריך את כמות הפירות שייקטפו במשך השבוע.
2. יש לקחת קצת יותר מאחוז מן הפירות שמעריך שייקטפו במשך השבוע, ולשמור אותם במקרר, כדי שלא יתקלקלו.
3. יש לוודא שיש במטבע די פרוטות¹⁸⁹ 'פנויות' כמספר החילולים (שווה למספר הקטיפים) שיעשו במשך השבוע.
4. יש להפריש ולומר את נוסח ההפרשה אחת לשבוע.
5. יש לומר את 'הנוסח להפרשה מראש', שיובא להלן.

ב. אף על פי שמותר לבצע הפרשה מראש, שכן כאמור היא מועילה מעיקר הדין - אין לעשות כן אלא בשעת הצורך, מכמה סיבות: 1. יש אחרונים הסוברים שהפרשה זו אינה מועילה.¹⁹⁰ 2. ברוב המקרים, ההפרשה היא שלא 'מן המוקף', שכן התרומה הגדולה מצויה במקרר ואילו הפירות נקטפים בגינה. 3. יכולות להיות תקלות רבות; לדוגמה: הפירות שמיועדים לתרומה גדולה ותרומת מעשר יתקלקלו או ייאכלו בטעות, או שמא לא יישארו מספיק פרוטות פנויות לחילול מעשר שני, ועוד.

188. משפט כהן, סי' קמט; המעשר והתרומה, פ"ה הערה כג (ח"ב עמ' לח); נטע הילולים, זרע גד אות יח (ירושלים תשכ"ו, עמ' כא).

189. שו"י הפרוטה היום (תשע"ו) כ- 6 אגורות לערך; ערך הפרוטה משתנה ולכן יש להתעדכן מידי פעם ולברר את ערכה העכשווי; ראה לעיל פרק ה סעי' ד.

190. לדעת החזו"א, דמאי סי' יז ד"ה במש"כ ובד"ה מש"כ, הפרשה זו אינה מועילה כי היא אינה חלה על הגידול שמתווסף לאחר אמירת הנוסח. כמו כן יש בכך מעין 'ברירה', עי' חזו"א, דמאי סי' ט ס"ק יד; אמנם להלכה אין זו ברירה כיוון שהחלות אינה למפרע אלא מכאן ולהבא, עי' נתיבות המשפט סי' קפב ס"ק ב; מעדני ארץ, הלכות תרומות פ"ד ה"ב.

2. נוסח להפרשת תרומות ומעשרות מראש

יש לומר את כל הנוסח, כולל ההקדמה.¹⁹¹

הקדמה: הפרשה זו תחול בכל פעם שמישהו יקטוף פרי מן העץ, או ייקח פרי הנושר ממנו, במשך היום החל מעכשיו.

ההפרשות השונות יחולו בזו אחר זו, לפי הסדר הנהוג, תחילה בפרי שמצוי בצד הצפוני ביותר ובהמשך לכיוון דרום. מה שאומר עכשיו יחול על כל מין בנפרד.

תרומה גדולה: הגרם הצפוני ביותר מהטבל שבפירות שהנחתי בצד - יהיה תרומה גדולה.

מעשר ראשון: המאית מהפרי שברצוני לתקן בכל פעם, שתהיה בצד הצפוני של הטבל בפירות שהנחתי בצד, ועוד תשעה חלקים כאלה שיהיו בצד הצפוני של הפרי שברצוני לתקן בכל פעם - יהיו מעשר ראשון.

תרומת מעשר: אותה מאית שהנחתי בצד, שאמרתי שתהיה מעשר ראשון - תהיה תרומת מעשר.

מעשר שני/מעשר עני: עוד תשע מאיות שיהיו בצד הדרומי של הפרי שברצוני לתקן באותה פעם - יהיו מעשר שני. ואם צריך להפריש מעשר עני - יהיו מעשר עני.

חילול מעשר שני: מעשר שני זה, בתוספת רבע מערכו, יהיו מחוללים על פרוטה ורבע במטבע המיועדת לכך בשבילי [ב'בית האוצר].

נטע רבעי: ואם יש כאן פירות רבעי, הרי הם בתוספת רבע מערכם יהיו מחוללים כל דרגת חיוב על פרוטה ורבע בנפרד, במטבע המיועדת לכך בשבילי [ב'בית האוצר].

3. הפרשה בדרך 'ברירה'

ג. הפרשה בדרך 'ברירה' היא כשהמפריש אומר את נוסח ההפרשה, ו'קורא שם' תרומה על חלק מסוים של הפירות, אף על פי שאינו מפריש ומפריד בפועל את התרומה משאר הפירות, אלא היא נמצאת יחד עם שאר הפירות בתערובת אחת. הוא מסתמך על כך שמאוחר יותר הוא או מישהו אחר יפרישו בפועל, ואז

191. הנוסח מבוסס על מאמרו של הרב עזריאל אריאל, התורה והארץ ד, עמ' 206.

יתגלה **למפרע** לאלו פירות הוא 'קרא שם' תרומה (דוגמה להפרשה בדרך 'ברירה' ראה להלן בהפרשה של אורח).

ד. לכתחילה אין להשתמש בדרך זו של הפרשה, שכן יש פוסקים הסוברים שהיא אינה מועילה.¹⁹² אמנם בשעת הצורך, אפשר להסתמך על הפרשה זו.¹⁹³

4. הפרשה של אורח

ה. בשעת הדחק, כשאדם מתארח אצל חברו, ואינו בטוח שהוא מפריש תרומות ומעשרות כדין, יכול לומר בביתו לפני שמגיע למארח, נוסח הפרשה מראש שמתאים לאורח. בנוסח זה (שיובא להלן), יאמר שהתרומות והמעשרות יחולו על כל מנה בעת שזו תונח בצלחתו. במקרה זה יש להשאיר בצלחת קצת יותר מאחז מכל מנה שיאכל.¹⁹⁴

נוסח הפרשה לאורח

יש לומר את כל הנוסח כולל ההקדמה.

הקדמה: הפרשה זו תחול על כל מנה בעת שתונח בצלחת.¹⁹⁵

מה שאומר עכשיו יחול על כל מין בנפרד.

תרומה גדולה: הגרם הצפוני ביותר מהטבל שבפירות שאשאיר בצלחתי - יהיה תרומה גדולה.

מעשר ראשון: המאית מהפרי שברצוני לתקן, שתהיה בצד הצפוני של הטבל בפירות שאשאיר בצלחתי, ועוד תשעה חלקים כאלה שיהיו בצד הצפוני של הפרי שברצוני לתקן - יהיו מעשר ראשון.

192. חזו"א, דמאי סי' ט ס"ק יד.

193. שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' יא.

194. אנו מניחים שרוב הפירות והירקות שאדם קונה ברשתות המזון הגדולות וכן בשוק - הפרישו מהם תרומות ומעשרות (ראה להלן הלכות ערלה, נספח: 'פירות ערלה בשוק - סקירה' שם כתוב ש-70% מהפירות ומהירקות משווקים דרך רשתות גדולות). לכן דינם כדין דמאי, וניתן להפריש בדרך ברירה גם בשל חברו - כך פסק הגרש"ז אורבך, ע"י שמירת שבת כהלכתה ח"א, ירושלים תשל"ט, עמ' קיא הערה צו.

195. מו"ר הרה"ג יעקב אריאל מציע לשים בצד קצת יותר מאחז מכל מין **לפני האכילה**, ולפני כן בבית לומר כך: הקדמה: הפרשה זו תחול על כל מנה בעת שאניח בצד הצלחת... הגרם הצפוני ביותר מהטבל בפירות שאניח בצד הצלחת... - באופן זה ההפרשה אינה בדרך 'ברירה', ומותר לעשות כן לכתחילה; ראה לעיל הערה 190; וראה הערות הרה"ג יעקב אריאל שליט"א, בתחילת הלכות תרומות ומעשרות.

תרומת מעשר: אותה מאית שאמרתי שתהיה מעשר ראשון - תהיה תרומת מעשר.

מעשר שני/מעשר עני: עוד תשע מאיות שיהיו בצד הדרומי של הפרי שברצוני לתקן - יהיו מעשר שני. ואם צריך להפריש מעשר עני - יהיו מעשר עני.

חילול מעשר שני: מעשר שני זה, בתוספת רבע מערכו, יהיו מחוללים על פרוטה ורבע במטבע המיועדת לכך בשבילי [ב'בית האוצר].

נטע רבעי: ואם יש כאן פירות רבעי, הרי הם בתוספת רבע מערכם יהיו מחוללים כל דרגת חיוב על פרוטה ורבע בנפרד, במטבע המיועדת לכך בשבילי [ב'בית האוצר].

ו. המתארח אצל חברו בשבת ואינו בטוח שחברו מפריש תרומות ומעשרות כדן, יכול בערב שבת לעשות תנאי ולומר את הנוסח להלן (הנוסח עפ"י ס' שמירת שבת כהלכתה):¹⁹⁶

'העודף על אחד ממאה מכל מה שאני עתיד להפריש מחר לתקן בו הטבל, יהא תרומה גדולה בצד צפון, כל מין על מינו. אותו אחד ממאה הנשאר ועוד תשעה חלקים כמוהו בצד צפון כל מין על מינו יהיו מעשר ראשון. אותו אחד ממאה שהתניתי שיהא מעשר ראשון, יהא תרומת מעשר כל מין על מינו. ומעשר שני יהא בדרומו, כל מין על מינו ויהא מחולל הוא וחומשו על פרוטה שבמטבע שיחדתיה לחילול מעשר שני. ואם צריך מעשר עני הרי מעשר עני בצד דרומו כל מין על מינו.'

בשבת עצמה יפריש מכל מין קצת יותר מאחוז ויאמר: 'התרומות והמעשרות יחולו כעת עפ"י הנוסח שאמרתי בערב שבת'.¹⁹⁷

196. שמירת שבת כהלכתה, פרק יא סעי' כב (מהד' תשל"ט, עמ' קי); ובדרך של תנאי מועיל בערב שבת גם כשהפירות אינם שלו, עי' שמירת שבת כהלכתה, עמ' קיא הערה צו. אך אין אפשרות לומר את נוסח הפרשה מראש (שהתרומות והמעשרות יחולו בערב שבת כדלעיל), שכן בערב שבת בעת אמירת הנוסח הפירות אינם שלו, עי' שמירת שבת שם. יש לציין שבנוסח שם משולבת גם אמירת תנאי להפרשת חלה, אך בעיה זו אינה שכיחה כל כך, שכן החלות נקנות בדרך כלל במאפייה, ושם בוודאי הופרשה חלה.

197. שמירת שבת שם, עמ' קט הערה עז, בשם הגרש"ז אויערבאך; אמנם אם לא אמר כלום בשבת, מועיל הנוסח שאמר בערב שבת לבדו, עי' בפסקי הגר"מ אליהו, ס' התורה והארץ, ח"ה עמ' 24 סעי' יד והערה 19.

יג. תקלות בהפרשת תרומות ומעשרות

1. הפרשת כמות חסרה

א. אם הפרישו והניחו בצד פחות מן הכמות הנצרכת לתרומה גדולה ותרומת מעשר (קצת יותר מאחוז), יש מחלוקת הפוסקים אם ההפרשה חלה במקצת או אינה חלה כלל.¹⁹⁸ כדי לפתור את הבעיה יש להישאל על התרומה, כפי שעושים בנדרים, דהיינו לגרום לביטולה על ידי התרתה בפני שלושה. אז התרומות והמעשרות מתבטלים מלכתחילה, ויפריש שוב כדין לאחר שיניח בצד את הכמות הראויה.¹⁹⁹ אם חלק מן הפירות כבר נאכלו - אין להישאל על התרומה.²⁰⁰

ב. כדי להישאל על התרומות והמעשרות, עליו לבקש משלושה אנשים להתיר לו, ויאמר להם, שאילו ידע שיפריש כמות חסרה לא היה מפריש כלל. ואז הם יאמרו לו ג' פעמים: 'מותר לך'.²⁰¹

ג. כאמור, לאחר ההתרה צריך לחזור ולהפריש כדין, אך אין לברך על הפרשה זו.²⁰²

2. הפרשה מן החיוב על הפטור ולהפך

ד. אין להפריש מפירות שחייבים בתרומות ומעשרות על פירות הפטורים מכך, וכן להפך: אין להפריש מפירות שפטורים מתרומות ומעשרות על פירות חייבים, ואם הפריש - אין הפרשתו מועילה.²⁰³

ה. לדוגמה, אין להפריש מפירות טבל (חיוב) על פירות של גוי, או על פירות חולין שכבר הפרישו מהם תרומות ומעשרות, או על פירות הפקר (פטור) - וכן להפך.

ו. אם עשו כן, יש להפריש פעם נוספת.

198. לדעת הרמב"ם (הל' מעשר פ"א הט"ו) התרומה אינה חלה, ואילו לדעת הראב"ד (לרמב"ם שם) התרומה חלה במקצת.

199. רמב"ם, הל' תרומות פ"ד הי"ז; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' מח; שם, סי' שכג סעי' א; ועי' ט"ז לשו"ע שם, ס"ק ב. ע"ע 'התורה והארץ' ב', עמ' 341-348; 'הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית', עמ' 123-128.

200. ראה להלן הלכות חלה פרק יד סעיף ב.

201. שו"ע, יו"ד סי' רכח סעי' א-ג; וראה אמונת עתיך 34 (תש"ס), עמ' 29-33; שם, עמ' 17-20.

202. המעשר והתרומה, פ"ד הערה ל (ח"ב עמ' כד).

203. רמב"ם, הל' תרומות פ"ה הי"ב; הל' מעשר פ"ה ה"ו.

ז. בדרך כלל (כשקונים מן השוק), אין להפריש מפירות מזן אחד על פירות מזן אחר (אף שהם מאותו המין), כי ייתכן שמקורם שונה והפירות מן הזן האחד חייבים בתרומות ומעשרות, ואילו האחרים - פטורים.²⁰⁴

ח. אין להפריש מפירות בעלי דרגות חיוב אחת על פירות בדרגת חיוב אחרת. למשל, אין להפריש מפירות שגדלים בתחום גבולות עולי מצרים על פירות שגדלים בתחום עולי בבל (ראה לעיל פרק ז סעי' ו).²⁰⁵ גם אין להפריש מירקות שגדלים בחממה או מירקות שגדלים במצע מנותק ('עציץ שאינו נקוב') על ירקות שגדלים בשדה פתוח.

ט. עם זאת, בדיעבד אם הפריש מפירות בעלי דרגת חיוב אחת על פירות בעלי דרגת חיוב אחרת, אינו צריך להפריש שוב.²⁰⁶

3. תערובת של חיוב ופטור

י. כאמור, אי אפשר להפריש מן החיוב על הפטור, ולהפך. לכן אם יש תערובת של פירות פטורים וחייבים, אין להוציא 'קצת יותר מאחוז' לתרומה גדולה ולתרומת מעשר מן התערובת. זאת מפני שיתכן שכל הפירות שהוציא הם מן הפטור,²⁰⁷ ולא חלים עליהם שם תרומה גדולה ושם תרומת מעשר.

יא. אמנם אם התערובת (פטור וחיוב) היא נוזלית,²⁰⁸ כגון תערובת של יינות, או אפילו תערובת של קמח או גרגירים קטנים²⁰⁹ - אפשר להוציא את ה'קצת יותר מאחוז' מתוך התערובת עצמה, שכן החיוב והפטור מתערבבים היטב, ואין חוששים שיוציא רק את החיוב או רק את הפטור. במקרה זה יש להוציא כמות של 'קצת יותר מאחוז' מכל התערובת, ולא רק מן החיוב.

204. ראה לעיל פרק ו סעיף 1.

205. ולעניין זה אין להפריש מפירות שמצויים דרומית לקו אשקלון - באר שבע - קצה (דרומי) של ים המלח על פירות שמצויים צפונית לקו זה. כמו כן בתוצרת שמגיעה דרומית לקו הנ"ל יש להקפיד להפריש מכל שדה בפני עצמה ולא מפירות של שדה אחת על חברתה.
206. ספר התרומה, הל' א"י (תשע"ו) עמ' 197: 'ומ"מ יזהר... כמו מן הפטור על החיוב...'; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, ד' פראג סי' תכג; ועי' 'ישועת משה' (לרב משה יהושע אהרונסון), ח"ד סי' ה.

207. כי 'אין בילה ביבש', עי' רמב"ם, הל' תרומות פי"ג ה"ד.

208. כי 'יש בילה' בנוזל, עי' רמב"ם, שם.

209. שו"ת מהרי"ט, ח"א סי' יח; ועי' שו"ע, יו"ד סי' שכד סעי' יא. ומכל מקום לגבי גרגירים קטנים בוודאי עדיף למצוא טבל וודאי לתרומה גדולה ותרומת מעשר, כי יש חולקים על המהרי"ט; עי' רמב"ם, שם; ו'משנה למלך' לרמב"ם, שם.

יב. במקרים אלו (תערובת נוזלית, קמח או גרגירים) דרך ההפרשה היא כדלהלן: יש להוציא קצת יותר מאחוז מכל התערובת (הפטור והחיוב) ובנוסף ההפרשה יוסיף את המילים 'מן הטבל' בכל קריאת שם. למשל: המאית הנמצאת בתחתית הטבל...'; 'שאר מה שהנחתי בצד מן הטבל...'; 'ועוד תשע מאיות בצד העליון של הטבל...'; 'ועוד תשע מאיות בצד התחתון של טבל...'

יג. אם התערובת היא של פירות וכאמור לגביהם 'אין בילה' (דהיינו אינם מתערבבים היטב), כי אז יש למצוא פירות שהם טבל וודאי ממין הפירות שבתערובת, בשיעור של קצת יותר מאחוז, ולקרוא עליהם שם תרומה גדולה ושם תרומת מעשר. לאחר מכן יקרא את נוסח ההפרשה לצורך קריאת שם.²¹⁰

4. הפרשה לאחר שהפירות התבשלו, דין הסיר

יד. אם שכח להפריש תרומות ומעשרות מן הפירות לפני בישולם, יש להפריש לאחר הבישול.

טו. אם הפירות והתבשיל לא נאכלו, כגון שנזכר מיד לאחר הבישול, יניח בצד קצת יותר מאחוז מן הפירות שבישל, ויפריש על כל התבשיל (הפירות והמים שבהם נתבשלו הפירות). יתכוון להפריש גם על הבלוע בסיר.²¹¹

טז. אם הפירות והתבשיל נאכלו - אם הוא נזכר תוך 24 שעות משעת הבישול - יפריש מפירות טבל אחרים על הבלוע בסיר.

אם הוא נזכר לאחר 24 שעות משעת הבישול, אפשר להקל ואין צורך להגעיל את הכלי, אף שנבלע בו איסור טבל.²¹²

210. אם אין אפשרות למצוא טבל, בשעת הדחק, אפשר להסתמך על דעת מהרי"ט (שו"ת ח"א סי' יח) ש'יש בילה ביבש'. לכן יפריש את פירות התערובת כרגיל, יניח בצד קצת יותר מאחוז מן התערובת, ויאמר את נוסח ההפרשה. וע"ע רמב"ם, הל' תרומות פ"ב הי"ג: 'וכאילו הכל חייב בתרומה...'; מעדני ארץ, תרומות פ"ב הי"ג אות ב ד"ה ולכן.

211. מנחת שלמה ח"א, סי' סב אות ט.

212. מנחת שלמה, שם אות ח.

יד. דין התרומה ותרומת המעשר

1. מה עושים עם התרומה ותרומת המעשר

- א.** יש לשמור על התרומה הגדולה ואסור לטמא אותה, להפסיד ולהשחית אותה. דבר זה נלמד מן הפסוק: 'מִשְׁמֶרֶת תְּרוֹמֹתַי' (במדבר יח, ח).²¹³
- ב.** הפוסקים נחלקו אם הפסד תרומה בצורה עקיפה (ב'גרמא') אסור מדאורייתא או מדרבנן.²¹⁴ אך בזמן הזה אין הכוהנים אוכלים את התרומה, ובכל אופן היא נפסדת וכלה מאליה, ולכן מותר לגרום להפסדתה בצורה עקיפה.²¹⁵
- ג.** נוסף על כך אנו חוששים לתקלה, שמא מאן דהו יאכל את התרומה הגדולה או תרומת המעשר.²¹⁶ לכן מיד לאחר אמירת הנוסח, יש לשים את התרומה ותרומת המעשר בשקית ניילון, ואחר כך יש להניח אותן בפח.²¹⁷
- ד.** אסור להשליך את התרומה למכל שמיועד לעשיית קומפוסט, שכן מצויים בו שאריות מזון בשלבים שונים של תסיסה וריקבון, ובהשלכתה - מפסידה.
- ה.** מי שרוצה בכל זאת להשתמש בתרומה לעשיית קומפוסט, ישמור אותה בביתו עד שתתחיל להרקיב ולא תהיה ראויה לאכילת אדם. במצב זה, מותר להכניס את התרומה למכל לעשיית קומפוסט.²¹⁸

2. תרומה גדולה ותרומת מעשר של שמן זית

- ו.** אסור לכוהן לאכול תרומה טמאה, אך מותר לו ליהנות משרפתה.²¹⁹ לכן גם כיום, יכולים הכוהנים להשתמש בשמן זית של תרומה גדולה ותרומת מעשר שנטמאו, לצורך הדלקת נרות שבת.²²⁰

213. ירושלמי, חלה פ"ג ה"ב; רש"י, סוכה לה ע"ב, ד"ה שמכשירה; ס' התרומה, הל' א"י (תשע"ו) עמ' 173 והערה ס. אמנם לגבי איסור הפסד ייתכן שהרמב"ם סובר שאינו אלא איסור דרבנן, שכן למד איסור טמאה מ'בכל קדש לא תגע'; עי' שו"ת 'אחיעזר', סי' מ.

214. ערוך השולחן העתיד, זרעים, סי' פד סעי' ג.

215. חזון איש, שביעית סי' ה ס"ק ז.

216. כאמור, בתרומה גדולה ובתרומת מעשר חוששים אנו לתקלה, בניגוד לפירות שביעית. לכן הקלו בגרם הפסד.

217. ספר התרומה שם, עמ' 174; חזו"א, דמאי סי' טו ס"ק א ד"ה ועל; ואמנם במשפט כהן (סי' לח אות ג) כתב הרא"ה שעדיף לשרוף את התרומה הטמאה.

218. עי' התורה והארץ ד, עמ' 116-123, ובפרט עמ' 123.

219. רמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"ד; שם, פי"א ה"א.

220. וכדעת רב חסדא בגמרא, שבת כג ע"ב; וכן פסקו: רי"ף, שבת דף י ע"ב מדפי הרי"ף;

ז. לשם כך יש לטמא את השמן, לפני שאומר את נוסח ההפרשה.²²¹ לאחר שהניח בצד את כל השמן שמיועד לתרומה גדולה ולתרומת מעשר (קצת יותר מאחוז)²²² יכניס את האצבע לכל הבקבוקים או החביות שבהם נמצאות התרומה הגדולה ותרומת המעשר. את הבקבוקים והחביות הנ"ל ייתן לכל כוהן שיבחר.

ח. אסור לטמא את השמן לאחר אמירת הנוסח.

ט. אסור להדליק נרות משמן תרומה טמאה ביום טוב,²²³ אבל מותר להדליק את נרות החג משמן זה לפני כניסת החג.²²⁴

י. מותר לכוהנים להשתמש בשמן תרומה טמאה להדלקת נרות חנוכה, אם אין להם שמן אחר. אם יש להם שמן אחר, אסור להדליק בשמן התרומה, אך הם אינם צריכים לקנות שמן זית כדי שיהיה ברשותם שמן חולין.²²⁵

רשב"א, ריטב"א, מאירי, לשבת שם. ואמנם עי' רי"ד וריא"ז (פסקי הרי"ד, ירושלים תשכ"ד עמ' רלד; שם פסקי הריא"ז, עמ' קיט סעי' ז); וכן שנות אליהו, שבת פ"ב מ"א; שסוברים שאין להדליק בשמן שרפה בשבת (בערב שבת). והרמב"ם והשו"ע השמיטו דין זה; ועי' מרכבת המשנה לרמב"ם, הל' שבת פ"ה ה"ח; 'אור שמח' לרמב"ם, שם הי"א.

221. לרוב השמן נטמא בתהליך הייצור שהרי כולנו טמאי מתים (ראב"ד הל' נזירות פ"ה הט"ו; שו"ע יו"ד סי' שלא סעי' יט; ביאור הגר"א לשו"ע שם ס"ק לו), ואעפ"י כן ייתכן במקרים מסוימים שהשמן נשאר טהור. על כן יש לטמא אותו לפני ההפרשה.

222. אמנם עי' המעשר והתרומה ח"א, עמ' יח, הערה (תחתית) ג, שם כתוב שאף שבזמן הזה מפרישים כלשהו לתרומה, בשמן שרפה יש מקום להפריש 1/50 כדינו, נוסף על תרומת מעשר.

223. בין אם הנרות מיועדים ליום טוב עצמו ובין אם הם מיועדים לשבת שלאחר יום טוב; ועי' הערה 220.

224. כי האיסור הוא רק ביום טוב עצמו, שכן אין שורפין קודשים ביום טוב; וכ"כ ריטב"א שם; שנות אליהו שם.

225. לדעת הרמב"ם, הל' תרומות פי"א הי"ח, מותר אף לישראל אם אין לו שמן אחר, אך אפילו לדעת תוס', יבמות סו ע"ב, ד"ה לא, מותר לכוהן כשאין לו שמן אחר; וכן הוא מנהג ירושלים, עי' מנחת יצחק ח"ט, סי' קיט; וע"ע שערי שאול לגר"ש ישראלי, שבת, שיעור כו.

טו. נתינת מעשר ראשון ומעשר עני

א. מצוות תרומות ומעשרות מחולקת לשני חלקים: 1. ההפרשה עצמה וקריאת השם. 2. נתינת המעשרות. על ידי ההפרשה וקריאת השם (אמירת הנוסח) מפקיעים את איסור הטבל והפירות מותרים באכילה. לאחר מכן עדיין נותרת חובה לקיים את החלק השני: נתינת המעשרות.

ב. כאמור לעיל, תרומה גדולה ותרומת מעשר אינן ניתנות לכוהן, כי בזמן הזה אין לו אפשרות ליהנות מהן, משום שכולם בחזקת 'טמאי מתים'. רק בשמן זית יכולים הכוהנים להשתמש, לצורך הדלקת נרות.

ג. יש לתת מעשר ראשון ללוי גם בזמן הזה, ואין צורך לחפש לוי 'מיוחס' לשם כך, אלא כל מי שמוחזק כלוי - מותר לתת לו.²²⁶

ד. אם הפירות אינם טבל וודאי, אלא יש ספק אם הם חייבים בתרומות ומעשרות - יש להפריש תרומות ומעשרות לפני האכילה, כדי שהם לא יהיו אסורים באיסור טבל, אך אינו חייב לתת את המעשר ללוי.²²⁷

ה. כהן, לוי ונשותיהם²²⁸ אינם צריכים לתת את המעשר ראשון ללוי אחר,²²⁹ אך הם חייבים להפריש כרגיל ולומר את כל נוסח ההפרשה.²³⁰ גם בת כהן ובת לוי פטורות מנתינת המעשר אף שנישאו לישראל.²³¹ אמנם אם הם קנו או קבלו²³²

226. שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' יט, וכן רמ"א שם; ומפורש שלדעת השו"ע נותן מעשר ראשון גם בזמן הזה, (שו"ע, שם סעי' נב). ואין מערערים על חזקתם של הלויים ואי אפשר להיפטר בטענה של 'המוציא מחברו עליו הראיה'; עי' במאמר הרה"ג חיים דוד הלוי, 'מעמד הכוהנים והלויים בזמן הזה', התורה והארץ ד, עמ' 266-274. ואף החזו"א, שביעית סי' ה ס"ק יב, לא פטר מחמת טענה זו אלא בגלל שחשש שמא לויים שאינם מהוגנים 'יתייחסו' כלויים שלא כדין.

227. שכן 'המוציא מחברו - עליו הראיה'.

228. יבמות פו ע"א; ריטב"א ליבמות שם (מהד' יפה"ן עמ' תתשמג והערה 241).

229. רמב"ם הל' מעשר פ"א ה"ד; רדב"ז, לרמב"ם שם; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' סח-סט.

230. רמב"ם, שם ה"ג.

231. רמב"ם, שם ה"א; תורת רבינו שמואל סלנט זצ"ל, ח"א עמ' רמד-רמז; כרם ציון הלכות תרומות, הלכות פסוקות, עמ' כג; ספר הלכות ארץ ישראל (טוקצ'נסקי), עמ' קכז; המעשר והתרומה, עמ' כג; ס' דרך אמונה, הל' מעשר פ"א ה"א ס"ק ט-י; ועי' ערוך השלח, יו"ד סי' סא סעי' לג; אמונת עתיך 62 (תשס"ה), עמ' 48-59.

232. עי' דרך אמונה, הל' מעשר פ"ו ה"טו ס"ק קמו; אך יש מקום לומר שבמתנה פטור מנתינה, שכן לא שייך לקנוס 'כדי שלא יהו קופצין' (הערה הבאה), עי' בס' עבד המלך, לרב עובדיה הדאיה, הל' מעשר (עמ' תטז-ת"ז).

פירות שהם 'טבל ודאי', לאחר 'גמר מלאכה' (לאחר הקטיף) - חייבים הם בנתינת המעשר ללוי.²³³

ו. בשנים ג"ו, יש להפריש מעשר עני מן הפירות, וחייבים לתת אותם לכל עני שיבחר.

ז. דיני נתינת מעשר עני חמורים יותר, ויש לתת מעשר עני גם במצב של ספק,²³⁴ כאשר יש 'חזקת חיוב', לאמור שיסוד החיוב של מעשר עני מבורר ואינו מוטל בספק.²³⁵ להלן כמה דוגמאות למקרים שבהם יסוד החיוב של מעשר עני מבורר, ולכן חייב, וכמה דוגמאות אחרות שבהם פטורים מהנתינה.

1. הקונה מן השוק שאין מצויה בו מערכת פיקוח של כשרות,²³⁶ צריך לתת מעשר עני, אף שאין לברך על ההפרשה, כי הפירות אינם טבל וודאי.²³⁷
2. בספק בשנות המעשר, בפירות כגון שסק אפרסק וכדו', שהחנטה שלהם היא בחודשים שבט - אדר, ויש ספק אם דינם כדין מעשר שני או כדין מעשר עני - פריש בדרך של תנאי כפי שמוזכר ב'נוסח', ואינו חייב לתת מעשר עני.²³⁸
3. במקרה של תערובת שבוודאי מצוי מעשר עני בתוך התערובת - חייב לתת מעשר עני. לכן במיני הפירות הנ"ל, אם יש תערובת שבה בוודאי מצויים אפרסקים או שסק שחנטו בשנה השלישית או השישית - חייב לתת מעשר עני על הכול.
4. בפירות הדר - עדיף לתת את מעשר העני מן הפירות שהבשילו בשנה השלישית.²³⁹ ויותר טוב לתת את מעשר העני דרך 'מכירי עניים' ('בית האוצר'),

233. פאה פ"א מ"ו; ועי' ירושלמי פאה פ"א ה"ו (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 87 שו' 20): 'קנס קנסו להן שלא יהו קופצין לגתות ולגרנות'; רמב"ם, הל' מעשר פ"ו הט"ו.

234. עי' אמונת עתיך 33 (תש"ס) עמ' 17-26; שם 34, עמ' 22-28; שם 35, עמ' 12-16; וע"ע אמונת עתיך 88 (תשע"א), עמ' 16-32.

235. עי' אמונת עתיך 33 (תש"ס), עמ' 25.

236. במקום שהשוק אינו מפוקח, נראה שהפירות הם ספק טבל ולא דמאי, עי' מנחת שלמה א, סי' סב אות ג; ועי' לעיל הערה 194, שהגרש"ז אורבך התייחס לפירות השוק כדמאי, ולפי"ז פטור מנתינת מעשר עני.

237. אך כיום (תשע"ו) מי שקונה ברשתות שיווק, אינו צריך לתת מעשר עני, כי לרוב דואגים להפרשת תרומות ומעשרות במחסן המרכזי.

238. '9/100... הרי הם מעשר שני, ואם הפירות חייבים במעשר עני - הרי הם מעשר עני'. עי' אמונת עתיך 35 (תש"ס), עמ' 13.

239. אמונת עתיך, שם, עמ' 14; ואמנם החזו"א, שביעית סי' ז ס"ק טז, כתב לתת גם בשנה השלישית (מלבד השנה הרביעית), כי חשש לדעות הפוסקים שדין פירות הדר כדין אתרוג, שהשלב הקובע הוא לקיטה. אך יש לומר שגם אם השלב הקובע הוא חנטה כשאר עצים, ייתכן שקיי"ל כרמב"ם שהשלב הקובע הוא עונת המעשרות שהוא שלב הקרוב להבשלה. לכן די בנתינה בשנה השלישית.

ולהתנות עם העני שאם פירות השנה השלישית חייבים במעשר עני, הרי הם נתונים לו אז, ואם בשנה הרביעית - הרי הם נתונים לו בשנה הרביעית (וכן על זו הדרך בשנה השישית והשביעית [הפירות משתייכים לשנה שישית]).²⁴⁰

5. פירות וירקות שגדלים בתחום עולי מצרים, פטורים מנתינת מעשר עני. אך דגן, תירוש ויצהר (קמח, יין ושמן זית) - חייבים בנתינה.²⁴¹

ח. ההגדרה של עני בימינו, בנויה מהצרכים שלו ושל בני משפחתו למשך שנה. אדם שיש לו סכום כסף, שמספיק למחייתו ולמחיית בני משפחתו למשך שנה אינו עני. לחלופין אם יש לאדם שכר עבודה מובטח שמספיק למחייתו כנ"ל, הוא אינו עני. כדי לדעת מהו שכר עבודה מינימאלי אפשר להשתמש בתור קריטריון ב'שכר המינימום' במשק.²⁴² אם אין לו את כל אלה - הריהו עני.²⁴³

ט. נתינת מעשר העני היא נתינה של **פירות** המעשר לעני, ואין יוצאים ידי חובה בנתינת כסף בתור תמורה לאותם פירות.²⁴⁴

י. כיוון שכאמור, צריך לתת את הפירות דווקא למעשר עני, וכן יש קושי למצוא עני בכל פעם שהאדם מפריש תרומות ומעשרות, הדרך הנוחה והטובה ביותר לקיים את מצוות הנתינה, היא על ידי הלוואה מראש לעני קבוע ('מכירי עניים'), וכן נוהגים ב'בית האוצר' שלידי מכון התורה והארץ. בצורה זו, הפירות נקנים מאליהם לעני בשעת 'קריאת שם',²⁴⁵ והעני נותן למלווה רשות ליהנות מן הפירות תמורת קיזוז ההלוואה שהלווה לו מראש.

240. שו"ת מנחת יצחק ח"ח, סי' עב אות ד; אמונת עתיך, שם עמ' 14.

241. לגבי פירות וירקות, חיוב ההפרשה בגבולות עולי מצרים הוא מספק ולכן פטור מן הנתינה. אך לגבי דגן תירוש ויצהר, שנהוג לברך, הוכרע הספק, וחייב בנתינה; ועי' אמונת עתיך שם, עמ' 15 והערות 15-16.

242. 4650 ש"ח לחודש (תחילת שנת תשע"ו); מובן שאם יש לאדם משפחה מרובת ילדים, צרכיו גדלים בהתאם והמדד הוא רמת חיים מינימלית לו ולבני משפחתו.

243. כך פסק הראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו זצ"ל, 'גדר עני למעשר עני', התורה והארץ ב, עמ' 47-41; וע"ע שם, עמ' 105-114; וע"ע 'אמונת עתיך 90' (תשע"א), עמ' 31-35.

244. כדעת מהר"י קורקוס, מובא ב'תשובות הרדב"ז' ח"א, סי' שמ; ואף הרדב"ז לא התיר אלא בשעת הדחק; וע"ע 'התורה והארץ ב', עמ' 73-75.

245. על פי הגמרא, גיטין ל ע"א; וע"ע התורה והארץ, שם, עמ' 87-97.

טז. ביעור מעשר ווידוי מעשר

א. פעמיים במחזור השנים של השמיטה - בפסח של השנה הרביעית ובפסח של השנה השביעית - צריך כל אחד לבער את מעשרותיו, ולאחר מכן לקיים 'ווידוי מעשרות, ובימינו לקרוא את פרשת הווידוי (דברים כו, יב-טו).

ב. וזו לשון הפרשה (דברים שם, יב-טו):

כִּי תִכְלֶה לְעֵשׂוֹר אֶת כָּל מַעְשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שָׁנַת הַמַּעְשֵׂר וְנִתְּתָה לְלוֹי לַגֵּר לִיתוּם וְלֹא לְמִנָּה וְאָכְלוּ בְּשַׁעְרֶיךָ וְשָׂבְעוּ. וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּעֵרְתִי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת וְגַם נִתְּתִיו לְלוֹי וְלַגֵּר לִיתוּם וְלֹא לְמִנָּה כְּכֹל מִצְוֹתֶיךָ אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי. לֹא אָכַלְתִּי בְּאֵזִי מִמֶּנּוּ וְלֹא בְּעֵרְתִי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא וְלֹא נִתְּתִי מִמֶּנּוּ לְמַת שְׂמֵעֲתִי בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵי עֲשִׂיתִי כְּכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי. הַשְּׂקִיפָה מִמַּעוֹן קֹדֶשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם וּבָרַךְ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֵת הָאָדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְרָהָם אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ.

ג. מי שיש ברשותו תוצרת חקלאית שלא הפרישו ממנה תרומות ומעשרות, או עיסות שלא הפרישו מהן חלה,²⁴⁶ צריך להפריש מהן לפני יום טוב אחרון של חג הפסח שבשנה הרביעית ובשנה השביעית.

ד. צריך להפריש אז, גם אם אינו מתכוון לאכול בזמן הקרוב את התוצרת החקלאית או את העיסות הנ"ל. כמו כן גם במקרה שהוא מסופק או אינו יודע בוודאות שהפרישו, עליו להפריש.²⁴⁷

ה. מי שיש לו פירות רבעי, יחלל אז²⁴⁸ את הרבעי על מטבע, גם אם אינו מתכוון לאכול את הפירות בקרוב.

ו. מי שיש לו מטבע לחילול מעשר שני ורבעי, צריך אז לאבד את המטבע או לחלופין לחלל את המעשר השני והרבעי שבמטבע על סוכר בשווי פרוטה.²⁴⁹ בשעת החילול יאמר: המעשר שני והרבעי שבמטבע זה הרי הוא מחולל על סוכר זה. לאחר מכן ישפוך את הסוכר לכיור. מי שמנוי ב'בית האוצר' אינו צריך

246. מעשר שני פ"ה מ"י.

247. רמב"ם, הל' מעשר שני פי"א ה"ח.

248. לגבי רבעי בשביעית, עי' אמונת עתיך 108 (תשע"ה), עמ' 60-61.

249. ספר ארץ ישראל לרב טוקצינסקי, עמ' קכא הערה 1. בשנת תשע"ו הפרוטה שווה בערך 6 אג', וכמות הסוכר הנדרשת: כף גדושה של סוכר; ראה לעיל הערה 58.

לעשות כן, כי הממונים על 'בית האוצר' דואגים לחלל את כל המטבעות שברשות הקרן.

ז. אם לא חיללו את המעשר השני והרבעי לפני שביעי של פסח כנ"ל, הפירות אסורים.²⁵⁰ אם לא חיללו את המעשר השני והרבעי שבמטבע, אין להשתמש יותר במטבע לחילולים נוספים ויש לאבד את המטבע או לזרוק אותו לים.²⁵¹

ח. אולם אם שכח ולא ביער תרומה גדולה, מעשר ראשון, מעשר עני או חלה, עד שביעי של פסח, ונזכר לאחר חג הפסח - יכול להפריש ברגע שנזכר והפירות מותרים.²⁵²

ט. מצוות ויודוי מעשר אינה נוהגת בזמן הזה.²⁵³ עם זאת נוהגים לקרוא את פרשת ויודוי מעשר במנחה, בשביעי של פסח (בשנה הרביעית והשביעית).²⁵⁴ יש נוהגים להוציא ספר תורה ולקרוא מתוך הספר [ללא ברכות];²⁵⁵ ויש נוהגים לקרוא את הפרשה מתוך החומש.²⁵⁶

250. מנחת חינוך מצווה תרז; מנחת שלמה ח"א, סי' סה ס"ק ב; והחזון איש, דמאי סי' ב ס"ק ז, סובר שיכול לחלל גם לאחר הפסח, ברגע שנזכר.

251. עי' בהערה הקודמת; ואם המטבע התערב במטבעות אחרים, אפשר להקל ולפדותו גם לאחר הביעור, עי' ספר הודאת הארץ, עמ' 60-72.

252. מנחת שלמה, שם.

253. רמב"ם, הל' מעשר שני פי"א ה"ו; 'משפט כהן', סי' נו אות ד סעי' א-ב.

254. אחרית השנים לאדר"ת, פ"ד ה"ד, פרק ה אות לב; וע"ע ספר הודאת הארץ, עמ' 368-374.

255. כפי שנוהגים להוציא ספר תורה לנשים בפרשת זכור.

256. וכן הורה הגר"מ אליהו זצ"ל (פסקי מרן הראשון לציון, 'התורה והארץ ה', עמ' 42 סעי' יג הערה 17), שיש לחשוש לדברי הירושלמי (ברכות פ"ז ה"א, מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 56 שו' 23-26) שאין מוציאים ספר תורה בציבור בלא לברך על הקריאה; וע"ע שו"ת משיב דבר ח"א, סי' טז והרחב דבר, שמות כד, יב.

הרב דוד אייגנר

נספח: הפרשת תרומות ומעשרות במערכות השיווק הציבוריות²⁵⁷

הקדמה

חשוב לציין שהסקירה להלן אינה באה כדי להקל על הפרשת תרומות ומעשרות במקום שאין אישור והשגחה לכך. ברור שכאשר אין וודאות שהפרישו תרומות ומעשרות יש להפריש ללא ברכה. מגמת הסקירה היא לתאר את מציאות הפרשת תרומות ומעשרות וההשגחה על כך ברמת המקרו במדינת ישראל. כמו כן יש לציין שסקירה זו נכתבה בשנת תשע"ב, ומובן שבמשך הזמן ייתכנו שינויים במציאות.

כללי

הייצור החקלאי בארץ מסתכם בכ- 4 מליון טון בשנה, (לפי נתוני הלמ"ס לשנת 2009), מתוכם כ- 3 מליון טון המשווקים בתור תוצרת טרייה²⁵⁸. ביום משווקים בממוצע כ- 13,000 טון.

את רובם המכריע של הפירות מייצרים יהודים (כ- 99 אחוז), דרוזים מגדלים חלק קטן מהתפוחים. בגידול ירקות יש לנוכרים אחוז גבוה יותר, גם הוא לא מאוד משמעותי (למעט מלפפונים), אך קשה מאוד להעריך בדיוק כמה אחוזים מהירקות מגדלים נוכרים.

ישנם כמה גופים מרכזיים שעוסקים בשיווק תוצרת טרייה של פירות וירקות, להלן נפרט את נהלי הכשרות בכל אחד מגופים אלו.

א. שווקים סיטונאיים, (כגון שוק צריפין, ירושלים).

ב. רשתות שיווק גדולות וסיטונאים פרטיים, (כגון שופרסל, קו אופ, ביכורי שדה דרום וצפון, שפיט).

257. הסקירה מאת הרב דוד אייגנר כתובה על אחריותו, לאור נתונים שקבל בשיחות עם הרב מרדכי בידרמן, ראש מחלקת המצוות התלויות בארץ ברבנות הראשית, הרב חיים דגן, מרכז מחלקת רשתות שיווק ברבנות הראשית, הרב רפי שיינפלד מהרבנות הצבאית. תודתנו להם על עזרתם הרבה באיסוף הנתונים המובאים כאן. הסקירה פורסמה ב'אמונת עתיך' 92 (תשע"ב), עמ' 70-75.

258. תוצרת טרייה כוללת ירקות ופירות טריים, תוצרת חקלאית שאינה טרייה כוללת דגנים, קטניות, וגרעיני שמן, וכן מזון המיוצר עבור בעלי חיים.

ג. רשתות שיווק קטנות, (כגון סופר ספיר, יוחננוף).

ד. חנויות ירקות ושווקים פתוחים, המצויים בכל עיר ועיר.

ה. צה"ל.

רשתות השיווק הולכות ותופסות חלק משמעותי יותר ויותר מכלל שיווק התוצרת.

הרשתות הקטנות מקבלות את התוצרת שלהן מסיטונאים פרטיים בעיקר, ובמידת הצורך אף מהשוק הסיטונאי.

לרשתות הגדולות יש מרכז לוגיסטי עצמאי, שבו הן דואגות בעצמן לתוצרת החקלאית המשווקת על ידן. במקרי הצורך, גם הן משלימות את החסר מהשוק הסיטונאי. תוצרת חקלאית הממוינת בבתי אריזה (כגון הדרים, אבוקדו, גזר ותפו"א) מעושרת על פי רוב כבר בבית האריזה יודעים זאת לפי החותמת על תעודת המשלוח, במקרים אלו אין מעשרים שוב בשוק הסיטונאי או ברשתות השיווק.

כל השווקים הסיטונאים והרשתות הגדולות הם בפיקוח, ההכשר ניתן על ידי הרבנות המקומית ולא על ידי הרבנות הראשית. עם זאת, ישנן מספר בעיות כלליות בנושא הפרשת תרומות ומעשרות, הקיימות בכל מערכות השיווק הציבוריות בארץ.

כשאדם פרטי מעוניין להפריש תרומות ומעשרות מפירות שקנה או שגדלו בחצרו, כל הפירות נמצאים לפניו, ויש לו שליטה מלאה על ההפרשה.

לעומת זאת במערכת הציבורית: א. אין למשגיחים ולאחראים על ההפרשה יכולת שליטה מלאה על כל המתרחש, בעיקר מכיוון שהתוצרת נעה ממקום למקום כשהדבר מתאפשר. ב. אין מספיק כוח אדם שיכול להיות בכל מקום שעוברת בו תוצרת בכל רגע נתון. ג. ברשתות שיווק קטנות יש אחוז מסוים של תוצרת שמגיע באופן ישיר לחנות הסופית, בלי לעבור דרך המרכזים הלוגיסטיים או השוק הסיטונאי. (להלן נפרט בעיות אלו).

שוק סיטונאי

נוהל הכשרות בשוק הסיטונאי: כל משגיח אחראי לפחות על ארבע חנויות. הוא עובר בהן בתחילת יום העבודה, ומקבל לידיו את תעודות המשלוח, על פיהן הוא יודע איזו תוצרת נכנסה, והוא מעשר את התוצרת. במהלך היום הוא ממשיך לעבור בחנויות ולעשר את התוצרת שממשיכה להגיע.

ההפרשה מתבצעת על פי המשקל המופיע בתעודה, בדרך כלל החקלאים מכינים ארגז של פירות פחותים בטיבם, אך ראויים למעשרות. לאחר שהמשגיח עישר, הוא חותם על תעודת המשלוח שהתוצרת עושרה.

השוק בפעילות כל הזמן, ויש כניסה ויציאה של תוצרת בכל העת, ולכן ייתכנו מצבים שבהם התוצרת תגיע לחנות ותימכר בלא שהמשגיח עישר אותה. מדובר על כ- 4% מהתוצרת שלא עברה דרך המשגיח בכל יום. אין יכולת ביד המשגיח לעכב הוצאת תוצרת, אלא הדבר תלוי בקצב העבודה שלו.

ישנם מקרים שבהם מסיבות שונות אין המשגיח מקבל תעודת משלוח כלל, וכך אינו יודע איזו תוצרת נכנסה, מה משקלה וכו', אולם זו תופעה שאינה רווחת. בדרך כלל המשגיח יודע על כל התוצרת שנכנסה באותו יום לשוק, אלא שכאמור, לא כל התוצרת יוצאת מעושרת. אם תוצרת יוצאת כשהיא איננה מעושרת, משתדלים ליידע על כך את החנות הרוכשת. בסוף כל יום עורכים רשימה של התוצרת שיצאה לא מעושרת. בכל מקרה הנוהל הוא שאין להוציא תוצרת כשתעודת המשלוח אינה חתומה. אחוזים נכבדים מן הקניינים בשוק הסיטונאי הם נוכרים.

רשתות גדולות וסיטונאים פרטיים

לרשתות הגדולות ולסיטונאים פרטיים יש מרכזים לוגיסטיים עצמאיים, שדרכם אמורה לעבור כל התוצרת המשווקת.

נוהל הכשרות: המשגיח רושם באופן עצמאי מהי התוצרת הנכנסת. הרשימה כוללת: שם הספק, סוג התוצרת ומשקלה, ומה הגיע מעושר. בסופו של יום העבודה עורכים השוואה בין רשימתו לבין נתוני המחשב שהתקבלו. על כל משלוח שיוצא אמורה להיות חותמת של נותן הכשרות באותו מרכז. התוצרת יוצאת מהמרכז עם תעודות משלוח מסודרות, ברקודים על כל משטח וכדומה, וכך השליטה על התוצרת היא טובה.

ישנן שתי בעיות מרכזיות הקיימות במערכות השיווק של הרשתות הגדולות, והן קיימות בשיווק על ידי קונסיגנציה, ובשיווק ישיר.

קונסיגנציה היא שיטת מכירה הנהוגה לרוב ברשתות קמעונאיות. לפי שיטה זו, הספק של התוצרת (החקלאי), ממשיך להיות בעליה גם בעת שהיא מוצגת למכירה, והתשלום לאותו ספק מתבצע רק לאחר מכירת התוצרת לצרכן. מוכרים בשיטה הזו בעיקר ירקות שהם עם חיי מדף קצרים כגון תותים, ומוצרים הנמצאים בדרך כלל במקרר (ירקות עלים, ירקות אורגניים וכדומה). הנוהל הוא שהרשת אינה רשאית לקבל תוצרת ממשווק כזה אם אין לו אישור

של הרבנות. הבעיה היא שהדבר תלוי ביכולת השליטה של המשגיח באותו מקום, לכן הרבנות מאשרת מכירה בשיטה זו רק לאלו שמבצעים את ההפרשה במשק החקלאי

שיווק ישיר: לעיתים לא משתלם לסיטונאי או לרשת לרכז את כל התוצרת במרכז הלוגיסטי ומשם לשווקה למקומות מרוחקים. לפעמים עדיף לסיטונאי או לרשת שהיצרן יביא עבורו את התוצרת ישירות למוכר הסופי, אם זה על ידי החקלאי עצמו ואם זה על ידי משאית של הרשת, שמפזרת את התוצרת שנרכשה בדרך למרכז הלוגיסטי. על כן, כשתעודת המשלוח מגיעה למרכז, אין אפשרות לדעת היכן כל התוצרת. משמעות הדבר היא שנכנסה תוצרת לתוך החנות עוד לפני שהיא נרשמה אצל הסיטונאי, וייתכן שהיא אף נמכרת ללא ידיעת המשגיח במרכז הלוגיסטי. לעיתים אף קורה שהחקלאי מגיע למקום מסוים שיש בו ארגזים של החברה המשווקת ושם מעבירים את התוצרת של החקלאי לארגזי החברה, בלי לעבור דרך המרכז הלוגיסטי. אופן שיווק זה תלוי בעיקר במרחק מהמרכז הלוגיסטי ולא בהכרח בסוג התוצרת. הנוהל הוא שאין משווקים בשיווק ישיר, אך הדבר אינו נאכף במלואו.

רשתות שיווק קטנות וסניפי רשתות

בכל סניף המקבל את התוצרת יש משגיח כשרות שתפקידו לדאוג לכל ענייני הכשרות בסניף (כשרות פירות וירקות, מחלקת הבשר, המאפים, מוצרי יבוא וכו').

משגיח זה הוא מטעמה של הרבנות המקומית. תפקיד המשגיח לעקוב אחרי מה שהגיע. תוצרת שמגיעה חתומה אין המשגיח מעשר אותה, אולם אם אין היא מגיעה חתומה, הנוהל הוא שהמשגיח מעשר אותה. לעיתים הוא מברר עם המשגיח בשוק הסיטונאי או במרכז הלוגיסטי מדוע התוצרת איננה מוחתמת. בדיקה זו של המשגיח אצל מקבל התוצרת אמורה לטפל בכשרות התוצרת שלא עושרה או שעושרה ולא הוחתמה אצל הסיטונאי או במרכז הלוגיסטי. אולם גם בחנויות אלו עלולות להיות בעיות בשל הקונסיגנציה והשיווק הישיר.

השוק הפתוח וחנויות הירקות

כתשעים אחוזים מהתוצרת לשווקים ולחנויות הירקות מגיעים מהשווקים הסיטונאיים, וכעשרה אחוזים מהתוצרת מגיעים באופן ישיר מהמגדלים. מותר לחנויות הירקות ולחנויות בשוק הפתוח לרכוש תוצרת מהחקלאים באופן ישיר, ונוהל הכשרות הוא שהמשגיח עובר בחנות פעמיים ביום, עוקב אחר התוצרת שהגיע בעין, וכן על ידי בדיקת תעודות המשלוח, ומעשר את התוצרת. אולם

בפועל תיתכן מציאות שבה המשגיה עובר רק פעם אחת ביום. אם כן, אין אפשרות מעשית לשלוט על כל מה שמגיע. בעיה זו קיימת בכל השווקים.²⁵⁹

צה"ל

נוהל הכשרות: צה"ל דורש תעודת כשרות מכל ספק. יש מקרים שבהם מעשרים טוב, אף על פי שהתוצרת מגיעה מלווה בתעודה, אך בדרך כלל אין מעשרים פעם נוספת. מעשרים לפי כמות ארגזים, ומעגלים למעלה (יותר מאחוז וקצת). בכל מקרה אין שוקלים כל משטח בפני עצמו. כשמזהים שמדובר במשטח שמורכב משני משווקים, מעשרים מכל אחד בנפרד, גם אם מדובר באותו מין.

מעשרים אחרי שהצבא קנה את התוצרת, מחתימים את תעודות המשלוח. לפני שכל משאית יוצאת, היא חייבת לקבל אישור שהתוצרת שלה מעושרת. משגיה הכשרות או קצין הדת שמקבל את התוצרת, אמור לוודא שהתוצרת שהגיעה אכן מעושרת. אחוז הפספוסים נמוך מאוד.

אין תותים (בגלל בעיות התולעים), כמעט אין מציאות של תוצרת בעלת חיי מדף קצרים שמגיעה ישירות לבסיסים.

ישנם בסיסים (גדולים בעיקר) שבהם ישנה רכישה עצמאית של תוצרת. אמורים שם לעבוד לפי הנהלים של הצבא שלעיל. בבסיסים שבהם ההזנה באחריות גורם חיצוני, (בסיסי מילואים בדרך כלל) יש רס"ן שאחראי על כל נושא הכשרות.

כדי שלא ייווצר מצב של מעשרות מהפטור על החיוב, מתנים שאם המעשר שהמשגיה עשה נעשה כראוי אזי המעשר יחול ללא תנאי, ואם המעשר נעשה שלא כראוי (כגון כמויות חסרות) אז יחול תנאי שהמעשר לא יחול על אותה התוצרת, והיא תופרש שוב כראוי על ידי אדם אחר.

מעשר עני

יש לרבנויות המקומיות עצמאות בטיפול במעשר עני. כל מקום שמבצע הפרשה של מעשר עני מחובר לארגון צדקה או למספר ארגוני צדקה שלהם הוא דואג להקנות את מעשר העני, או על ידי הקניה מחדש בכל פעם, או בנתינה קבועה בדרך של 'מכירי עניים'.

היות וארגון הצדקה מקבל פיצוי בכסף או בפירות. ולעיתים הפיצוי הוא נמוך מאוד. משמעות הדבר היא שהקונה עשוי לקבל בתוך התוצרת שקנה גם פירות

259. יש לכך משמעות גם לגבי ערלה.

מעשר עני, ששייכים לעניים. בצה"ל ישנו הסכם בשנה זו (תשע"א) עם 'עזר מציון', והחישוב הוא 20 ₪ לכל משטח.

תפקידה של הרבנות הראשית

הרבנות הראשית הינה גוף מפקח וכן גוף שתפקידו לקבוע נהלים עקרוניים, וכן לסייע לרבנים המקומיים במקרה הצורך. למשגיח או לאחראי במקום ישנה סמכות לשלול תעודת כשרות במקרים של חוסר שיתוף פעולה מצד החנות או העלמת פרטים. הרבנות אוכפת את הנהלים הבסיסיים. ישנם בדצי"ם שמשתפים פעולה באופן מסוים. במקרים אלו הבדצי"ם מסייעים להרמת רמת הכשרות הכללית.

סיכום

על אף שישנה התקדמות רבה בעצם העובדה שכל השווקים הסיטונאיים והרשתות הגדולות מפוקחות על ידי הרבנויות המקומיות, עדיין ישנן מספר בעיות שיש לתת עליהן את הדעת:

בשוק הסיטונאי: אין יכולת שליטה מלאה של מערכת הכשרות על כל מה שעובר בו, הן בשל אופיו של השוק והן בשל מחסור בכוח אדם.

ברשתות השיווק הגדולות: הפיקוח והשליטה על הפרשת תרומות ומעשרות ברשתות הגדולות היא סבירה. עם זאת יש בעיה של הגעת תוצרת לחנות בלא שעברה דרך המרכז הלוגיסטי.

בחנויות הירקות ובשוק הפתוח: יש כניסה ישירה של תוצרת היישר מהחקלאי, והמשגיח אינו יכול להיות בכל רגע נתון במקום, ולפקח על התוצרת המגיעה. באופן כללי ניתן לומר שהרשתות שיש להן מרכז לוגיסטי משל עצמן, מצב הכשרות בהן הוא הטוב ביותר, לאחר מכן הסיטונאיים העצמאיים ולאחר מכן השוק הסיטונאי.

הלכות חלה

'כדי שלא תשתכח תורת חלה'

המצוות התלויות בארץ אינן נוהגות בחוץ לארץ, מלבד איסורי ערלה, כלאי הכרם וחלה; וזו לשון המשנה במסכת קידושין (פ"א מ"ט):

כל מצוה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ ושאינה תלויה בארץ נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ חוץ מן הערלה וכלאים...

המכנה המשותף לשני איסורים אלו, ערלה וכלאי הכרם, שהם אינם רק איסורי אכילה אלא הם גם איסורי הנאה, ולכן בגלל חומרתם היתרה,¹ הם נאסרו אף בחו"ל - ערלה מדברי סופרים,² וכלאי הכרם מדרבנן. שאר המצוות התלויות בארץ, כגון תרומות ומעשרות, מתנות עניים, שמיטה ויובל, נוהגות רק בארץ ישראל. מצוות חלה היא מיוחדת. אף שהיא מוגדרת בתור מצווה התלויה בארץ ואין בה חומרה יתרה, היא נוהגת אף בחוץ לארץ. ב'שלחן ערוך' (יו"ד סי' שכב סעי' ג) ניתנת לכך סיבה מעניינת: 'מפרישין חלה בחוצה לארץ מדברי סופרים, כדי שלא תשכח תורת חלה מישראל'.

השאלה שנשאלת היא מדוע דאגו חכמים לתודעה הציבורית של מצוות חלה, וחייבו להפריש חלה בחו"ל 'כדי שלא תשתכח תורת חלה',³ ולא חששו שתשתכח תורת שאר מצוות התלויות בארץ? וכי אין חשש שתשתכח תורת תרומות ומעשרות וכן תורת שמיטה ויובל במשך אלפיים שנות גלות?

בניגוד לדעה הרווחת, מצווה התלויה בארץ אינה מצווה שתלויה בארץ ישראל, אלא כדברי הגמרא (קידושין לז ע"א), זוהי מצווה שהיא 'חובת הקרקע', היא מוטלת על הקרקע ועל גידוליה.⁴ המשנה מזכירה קטגוריה נוספת של מצוות - מצוות שהן חובת הגוף, ואלו נוהגות גם בחוץ לארץ. מצוות חלה היא מצווה

1. עי' קידושין לט ע"א.

2. לדעת שמואל, איסור ערלה בחו"ל הוא מדרבנן, ואילו לדעת ר' יוחנן - מהלכה למשה מסיני, עי' קידושין לח ע"ב.

3. המקור הוא בגמ' בכורות כז ע"א, אך שם נאמרת הסיבה 'כדי שלא תשתכח תורת חלה' בקשר לנתינת החלה השנייה לכוהן שהוא גדול, ולא בקשר לחובה הכללית של הפרשת חלה בחו"ל; ועי' ר"ש, חלה פ"ד מ"ח. אך בפירוש ר' אפרים (מובא בראבי"ה, ח"א סי' קסד, מהד' אפטוביצר, עמ' 170, שו" 16-17) הוא מפרש שחשש 'שלא תשתכח' נסב על מצוות ההפרשה (ולא על הנתינה), עיי"ש; ועי' ס' התרומה עם תשלומי התרומה (תשע"ו), עמ' 109 והערה ד.

4. רש"י, קידושין לז ע"א, ד"ה חובת קרקע.

התלויה בארץ, שכן היא מוטלת על גידולי הקרקע. אומנם מצוות חלה שונה במהותה משאר המצוות התלויות בארץ, כפי שיוסבר להלן.

יש הסבר נפלא של הגרי"ד סולוביצ'יק בספר 'שיעורי הרב' (עמ' 9-10). ההסבר עוסק בשאלה מדוע פרשת חלה מוזכרת בפרשת שלח, בצמוד לפרשת המרגלים? מדוע נעלם מקומה מפרשת קרח, שבה מוזכרות כל מתנות הכהונה? הגרי"ד סולוביצ'יק מביא את דברי הרמב"ן (במדבר יג, כח) המסבירים את חטאם של המרגלים: המרגלים אמרו אמת, הם ספרו על מה שראו עיניהם: 'וגם זבת חלב ודבש וזה פריה' וכן: 'והערים בצרות גדלת מאד', הם אפילו צדקו כשאמרו ש'עז העם' - הם השיבו בדיוק על מה שנשאלו בעת מינויים למרגלים. חטאם היה בכך שהם הוסיפו את המילה 'אפס', לאמור אין אנו מסוגלים לבצע את המשימה ואיננו יכולים לכבוש את הארץ; כלשון הרמב"ן: 'אבל רשעם במלת אפס, שהיא מורה על דבר אפס ונמנע מן האדם שאי אפשר בשום ענין'.

הגרי"ד סולוביצ'יק מבחין בין מצוות חלה לבין שאר המצוות התלויות בארץ. מצוות הפרשת תרומות ומעשרות למשל, נוהגת בפירות שגדלים בארץ ישראל, ועל פירות אלו חלים דינים אף לפני ההפרשה - הם אסורים באיסור טבל. לעומת זאת, מצוות הפרשת חלה אינה נוהגת דווקא בקמח שנוצר מחיטה שגדלה בארץ ישראל, אלא מעשה האדם - ה'גלגול' (= לישה) הוא הגורם את החיוב. אם לשו את העיסה בארץ ישראל (גם אם מקור הקמח בחו"ל), אזי חייב בחלה מן התורה. לאור הבחנה זו הוא מסביר את ההבדל במגמה היסודית בין כלל מצוות התלויות בארץ לבין מצוות חלה. מצוות התלויות בארץ מגלות את מהות קדושתה של ארץ ישראל, לכן חלים דינים מיוחדים על פירותיה ועל גידוליה. מצוות הפרשת חלה מגלה ומעצימה את פועלו של האדם מישראל בארץ ישראל, ולכן מעשה ה'גלגול' הוא המחייב בחלה. מצוות הפרשת החלה באה לאחר החולשה הנוראה של המרגלים שאמרו 'אפס', כדי להחדיר בלבנו את הקריאה הגדולה של כלב 'כי יכול נוכל לה' (במדבר יג, ל), ולהעצים את פועלו של האדם מישראל בארץ.

לאור האמור יובהר מדוע דווקא את מצוות חלה חייבו חכמים בחוץ לארץ, ואת שאר מצוות התלויות בארץ לא חייבו. חז"ל לא רצו להחיל את חיובי כל המצוות התלויות בארץ בחו"ל 'שמא תשתכח תורתם', כי יש בכך בעייתיות גדולה. חיובים אלו היו מביאים לזלזול בארץ ישראל. הרי אם את כל המצוות התלויות בארץ חובה לקיים גם בחו"ל, אזי במה שונה ארץ ישראל משאר הארצות - הלא כשם שקרקע ארץ ישראל חייבת במצוות, כך גם קרקע חו"ל

חייבת בהן? אם כן יצא שכרנו בהפסדנו. אך מצוות חלה - שונה היא: במידה מסוימת קיימים בה גם הסממנים של חובת הגוף. אין היא תלויה רק בגידולי הקרקע אלא גם במעשה האדם, בגלגול העיסה, שגורם את החיוב. הפרשת חלה היא גם מצווה התלויה בארץ וגם חובת הגוף, ולכן אין החיוב לקיימה בחו"ל מביא לזלזול בארץ ישראל. אך יותר מכך, על ידי קיום המצווה רצו חז"ל לצייד את היהודי בגלות, בעוז ובתעצומות של כלב בן יפונה: 'כי יכול נוכל לה', כדי שלא ישקע חס ושלום בהתאהבות בגלות, בבחינת 'אהבתי את אדוני - לא אצא חופשי'.

אנו מאחלים שבע"ה יקבץ הקב"ה נפוצותינו מארבע כנפות הארץ, ויגאלנו מהרה גאולה שלמה.

א. מבוא: הלכות כלליות

מצוות הפרשת חלה מוזכרת בפרשת שלח (במדבר טו, יז-כא):

(יז) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר
 (יח) דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם בְּבֹאֲכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי מְבִיא
 אֲתֶכֶם שָׁמָּה
 (יט) וְהָיָה בְּאֹכְלֵכֶם מִלֶּחֶם הָאָרֶץ תִּרְיִמוּ תִרְוּמָה לָהּ
 (כ) וְרֵאשִׁית עֲרֹסֹתֵיכֶם חֲלָה תִרְיִמוּ תִרְוּמָה כְּתֻרֹמֶת גֶּרֶן כֵּן תִּרְיִמוּ אֹתָהּ
 (כא) מִרֵּאשִׁית עֲרֹסֹתֵיכֶם תִּתְּנוּ לָהּ תִרְוּמָה לְדֹרֹתֵיכֶם

א. מן התורה יש מצווה להפריש כמות כלשהי מן העיסה ולתת אותה לכוהן. החלק המופרש מן העיסה נקרא 'חלה', ודיניה של חלה דומים לדיניה של תרומה גדולה.

ב. 'בבאכם אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה' - דווקא **הלש** עיסה בארץ ישראל חייב בחלה מדאורייתא, ואם לש אותה בחוץ לארץ - אינו חייב בחלה אלא מדרבנן.⁵

ג. בזמן הזה, גם מי שלש עיסה בארץ ישראל חייב בחלה רק מדרבנן, שכן נאמר '**בבאכם**', לאמור ביאת כולכם ולא ביאת מקצתכם. כיוון שלא כל עם ישראל חזר לארצו (בימי עזרא) - חיוב חלה אינו אלא מדרבנן.⁶

ד. 'והיה באכלכם מלחם הארץ' - יש להפריש חלה דווקא מעיסה שנאפית בתנור, כדוגמת הלחם, ולא מעיסה מבושלת.

ה. '**ראשית ערסותכם**' - לכתחילה יש להפריש את החלה מיד בעת שהמים מתערבים עם הקמח ונעשית עיסה. עם זאת, אם לא הפרישו את החלה בעודה עיסה, יש להפריש אותה לאחר שהעיסה נאפתה והפכה ל'**לחם**'.

ו. הכמות המינימאלית של **קמח בעיסה**, שממנה יש חובה להפריש חלה מן התורה היא כדוגמת 'עיסת מדבר' - '**ערסותכם**', **דהיינו** שיעור של 7 לוגין ו-1 1/5 ביצים. זהו שיעור הקמח שצריך להיות בעיסה כדי שיחול עליה חיוב חלה.

ז. '**כתרומת גרן**' - דין שיעור החלה שווה לדין שיעור התרומה, לאמור יש להפריש 'כלשהו', כפי שחיטה אחת פוטר את כל הכרי בתרומה.

ח. '**מראשית ערסותיכם**' - יש להפריש רק חלק מן העיסה לשם החלה, והעושה כל עיסתו חלה לא אמר כלום, שכן צריך שיהיו 'שיריה ניכרים'.

5. ירושלמי, חלה פ"ב ה"א (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 318, שו' 13-14).

6. נדה מז ע"א; רמב"ם, הל' ביכורים פ"ה ה"ה; שו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' ג.

ב. חיוב חלה בארץ ישראל וחיובה בחו"ל

א. הלש עיסה מאחד מחמשת מיני דגן, בשיעור החייב בחלה, על מנת לאפותה, חייב להפריש חלה ולתת אותה לכוהן, שנאמר⁷ 'ראשית עריסותיכם תרימו תרומה'.

ב. מצוות הפרשת חלה היא מצווה התלויה בארץ,⁸ והיא נוהגת מן התורה רק בארץ ישראל בלבד.

ג. חיוב הפרשת חלה חל גם במקומות בארץ ישראל שנכבשו על ידי עולי מצריים, ואף במקומות שמחוצה להם, עד אילת.⁹

ד. חובת הפרשת חלה בזמן הזה היא מדרבנן¹⁰ כדלעיל.

ה. חיוב חלה נקבע לפי מקום לישת העיסה. לכן כשהיה חיוב חלה מן התורה, ונילושה העיסה בארץ ישראל - היה החיוב בחלה מן התורה, אפילו אם היה הקמח עשוי מתבואת חו"ל. אך אם נילושה אז העיסה בחו"ל, היו פטורים מחיוב חלה מן התורה, אפילו אם הקמח היה מתבואת הארץ.¹¹

ו. בחו"ל מפרישים חלה מדברי סופרים, כדי 'שלא תשכח תורת חלה מישראל'¹².

ז. אסור לאכול מאפה שלא הפרישו ממנו חלה, שכן הוא אסור באיסור טבל.¹³ כמו כן אסור לתת או למכור עיסה שלא הפרישו ממנה חלה, אפילו אם יודעים שהמקבל יפריש בעצמו.¹⁴ אך אם יש צורך מיוחד בנתינת הטבל או במכירתו, מותר לעשות כן, ובלבד שיודיעו למקבל שלא הופרשה חלה מן העיסה.¹⁵

7. במדבר טו, כ.

8. ספר תורת הארץ, פרק ד, ובפרט עמ' פ-פא.

9. אמונת עתיך 56 (תשס"ד), עמ' 10-22, ואין להתיר את ההיתר הנהוג בחו"ל ש'אוכל ואח"כ מפריש'; מאידך גיסא הרה"ג יעקב אריאל מציין שם, שאין להפריש מעיסה ממצפה רמון על עיסה ממרכז הארץ (שם עמ' 22), מפני הבדלי דרגות החיוב; וראה לעיל הל' תרומות, פרק יג סעי' ח-ט.

10. רמב"ם, הל' ביכורים פ"ה ה"ה; ועי' שם, הל' תרומות פ"א הכ"ו; שו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' ב.

11. רמב"ם, הל' ביכורים פ"ה ה"ו; הל' תרומות פ"א הכ"ב.

12. שו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' ג.

13. רמב"ם, הל' ביכורים פ"ז הי"א-הי"ב.

14. שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' קיז.

15. למשל במערכת כשרות שדורשת לבצע את ההפרשה בעצמה, וכדי למנוע עירוב של פטור וחיוב וכדו', עי' בספר הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית, תשנ"ב, עמ' 44.

ח. אם אכלו את רוב העיסה ולא הפרישו ממנה חלה, יש להפריש מן הנותר על
מה שכבר אכלו.¹⁶

16. ברכ"י, יו"ד סי' שכג ס"ק ד.

ג. הפרשה וברכת החלה

א. הברכה צריכה להיאמר לפני הפרשה, דהיינו 'עובר לעשייתן'. אף על פי כן כדאי להפריש את החתיכה המיועדת להיות חלה לפני הברכה, ואחר כך לברך.¹⁷

ב. נוהגים להפריש חתיכת עיסה בגודל של 'כזית'.¹⁸

ג. ישנם כמה נוסחים לברכה על הפרשת חלה: יש הנוהגים לברך 'ברוך אתה ד' אלוקינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו להפריש חלה';¹⁹ יש נוהגים לברך: 'להפריש תרומה';²⁰ יש נוהגים לברך: 'להפריש תרומה חלה';²¹ (ויש המוסיפים 'מן העיסה');²² ויש נוהגים: 'להפריש חלה תרומה'.²³ כל אחד יברך כמנהג אבותיו.

ד. לאחר הברכה 'יקרא שם' ויאמר: 'הרי זו חלה' 'הרי זו תרומה' או 'הרי זו תרומה חלה'.²⁴ אם לא 'קרא שם' ואמר 'הרי זו חלה' וכדו' - הפרשה מועילה בכל אופן.²⁵

ה. המפריש יכול לשבת בשעת הפרשה.²⁶

17. שו"ת שבט הלוי ח"ד, סי' קמו, וכדעת הרמב"ן, הלכות חלה דף לד ע"ב. ונחשב 'עובר לעשייתן', כי כל זמן שלא קרא שם חלה - אינה חלה, גם לאחר הפרשה. ואומנם מן הרמב"ם, הל' תרומות פ"ב הט"ז, משמע שמברך לפני הפרשה; וע"ע רמב"ם, הל' ביכורים פ"ה הי"א.

18. רמ"א לשו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' ה; ועי' אמונת עתיך 91 (תשע"א), עמ' 19-30.

19. רמב"ם, הל' ביכורים פ"ה הי"א; רמ"א לשו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' א.

20. שו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' א.

21. מהרש"ל מובא בט"ז וש"ך לשו"ע, שם.

22. משפט כהן, סי' ל; עולת ראייה א, עמ' שנג.

23. בן איש חי, שנה א' פ' צו סעי' יט; שם, שנה ב' פ' שמיני סעי' ב; הגר"מ אליהו, התורה והארץ ה, עמ' 62 הערה 18.

24. שאלות דרב אחאי, שאלתא עג; ראב"ד לרמב"ם, הל' ביכורים פ"ה הי"א; ועי' מהר"י קורקוס לרמב"ם שם, שכתב שאין הרמב"ם נחלק עקרונית על הראב"ד, אולם לדעתו הברכה עצמה נחשבת קריאת שם, ושאינו מתרומות ומעשרות שיש סוגים שונים של מעשרות.

25. אם מפני שתרומה ניטלת במחשבה, עי' רמב"ם, הל' תרומות פ"ד הט"ז; ואם מפני שהברכה נחשבת קריאת שם וכדלעיל.

26. במגן אברהם, לשו"ע או"ח סי' ח ס"ק ב, וכן בגליון מהרש"א לשו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' א, כתבו שאף שבדרך כלל כל ברכות המצוות בעמידה, ברכת הפרשת חלה שונה, שכן היא אינה באה אלא להפקיע איסור טבל.

- ו. בכל מצב של ספק על חיוב הפרשת החלה, יש להפריש ללא ברכה.²⁷
- ז. בימינו כיוון שהחלה בוודאי טמאה ואין אפשרות לתת אותה לכהן, יש לשרוף אותה.²⁸ לכתחילה יש לשרוף את החלה לבדה, ולא תוך כדי אפיית הלחם.²⁹ כששורפים אפשר לשים את החלה בקרקעית התנור אך לא בתבנית.³⁰ אם אין הדבר אפשרי, מותר לעטוף את החלה בשקית ניילון ולזרוק לפח; במקרה זה עדיף להפריש פחות מכזית.³¹

27. ש"ך לשו"ע, יו"ד סי' ס"ק ח; וע"ע לקט העומר, עמ' מז הערה כא.

28. רמ"א, לשו"ע יו"ד סי' שכב סעי' ה.

29. רמ"א, שם: 'כששורפין החלה עושין לה היסק בפני עצמו'.

30. בספר איסור והיתר הארוך, כלל לט סעי' כד (ועי"ש סעי' יז) כתב שמותר לאפות חלה יחד עם לחם שכן לא מחמירים בריחא באיסור דרבנן. ועי' בפמ"ג, יו"ד סי' קח, משבצות זהב ס"ק א, שמותר כי החלה והלחם 'כחושים'; וע"ע במה שכתב הראשל"צ הגר"מ אליהו, התורה והארץ ה, עמ' 63 סעי' יג, והערה 24; ומכל מקום לכתחילה יש להחמיר להניח את החלה בקרקעית התנור ולא בתבנית עצמה.

31. שו"ת מנחת יצחק ח"ד, סי' יג; ויש אומרים שגם ההנחה בפח נחשבת שרפה, שכן האשפה נשרפת בהמשך, עי' שמירת שבת כהלכתה ח"ב, פרק מב הערה נג.

ד. המינים החייבים בחלה

א. חיוב חלה הוא רק באחד מחמשת מיני דגן: חיטה, שעורה, שיבולת-שועל, כוסמין ושיפון.

ב. החיטה, השעורה והשיפון (Secale Cereale, Rye)³² הם המינים שנהוג גם בימינו לקרוא אותם בשם זה.

ג. שיבולת-שועל מזוהה בתור 'אווינה' (Avena Sativa) ובלע"ז Oats, ושמה המסחרי קוואקר.³³

ד. הכוסמין הוא ממיני החיטים וזיהויו אינו ברור, אך ודאי שאינו הכוסמת המקובלת³⁴ (Fagopyrum Esculentum), שהיא ממיני הקטניות ולא ממיני הדגן.

ה. שאר המינים אין בהם חובת חלה, אולם עיסה מאורז שהתערבה עם עיסת חיטה, ויש לה טעם חיטה, חייבת בחלה אפילו שהאורז הוא הרוב.³⁵

32. עי' זהר עמר, חמשת מיני דגן, עמ' 50-59; שם עמ' 111.

33. עי' חוקות הארץ, עמ' 149-150 הערה 1; אמונת עתיך 92 (תשע"א), עמ' 76-80.

34. עי' זהר עמר, שם, עמ' 41-50; שם עמ' 111.

35. שו"ע, יו"ד סי' שכד סעי' ט.

ה. העיסות החייבות בחלה

א. יש להפריש חלה מכל עיסה שהיא כ'לחם', שנאמר 'והיה באכלכם מלחם הארץ'.

ב. יש שתי אמות מידה שקובעות שהעיסה היא כ'לחם': (1) העיסה עשויה מבלילה עבה. (2) העיסה אפויה בתנור ואינה מבושלת או מטוגנת. פרטי ההלכות בנושא זה יבוארו לקמן (פרק יא).

ג. גם עיסה שיש בה מרכיבים נוספים מלבד הקמח והמים, כגון סוכר, דבש, מיני תבלינים וכדו', ואשר מברכים עליה 'בורא מיני מזונות' - חייבת בחלה בברכה.³⁶

ד. לכן אף מציות, לחמניות, ביסקוויטים ועוגות שמרים שמברכים עליהם 'בורא מיני מזונות' - חייבים בחלה בברכה (רשימת מאפים שחייבים בחלה, ראה להלן בפרק יא).

ה. עיסה צריכה להכיל אחד מן המשקים שמכשירים לקבל טומאה ("ד שח"ט ד"ם): יין, דבש דבורים, שמן זית, חלב [כולל מי חלב, לבן, שמנת], טל, ומים); לכן בדעיבד, עיסה שנלוושה במיצים טבעיים של פירות בלבד, חייבת בחלה בלא ברכה.³⁷ נחלקו הפוסקים האם מעט מים בעיסה מחייבים בחלה, או שמא צריך רוב מים כנגד מי הפירות,³⁸ ועל כן אם אין רוב מים, יש להפריש בלא ברכה.³⁹

36. שלא כדעת ערוך השלחן, יו"ד סי' שכט סעי' ו-יב, שפוטר מיני עוגות שמברכים עליהן 'מזונות', גם אם העיסה עשויה מבלילה עבה ונאפית בתנור, כי אינם 'דומיא דלחם' העשוי לשביעה. אך בפרישה לטור, יו"ד סי' שכט ס"ק יב, נכתב שאף במיני מאפה אלו, יש לברך 'המוציא' אם קובע עליהם סעודתו; וכן נפסק במנחת שלמה ח"א, סי' סח (עמ' שסד) בהערה.

37. אף שבשו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ט-י פסק שעיסה שמכילה מיץ פירות חייבת בחלה, אך לדעת כמה מן הראשונים מי פירות אינם מחברים את הקמח להיות עיסה אחת, החייבת בחלה. עי' אור זרוע, זרעים סי' רכה (מהד' פרבשטיין, עמ' קצד); שם, שו"ת סי' תשסח (שם, עמ' תרפא); פירוש המשנה להרא"ש, חלה פ"ב מ"ב; תשובות הרא"ש, כלל ב סי' יד, ולכן פסק הש"ך, לשו"ע שם ס"ק ט, שיש להפריש בלא ברכה.

38. בסמ"ק, סי' ריט, נכתב שכיוון שמיצי פירות אינם מכשירים לקבל טומאה, אי אפשר לשרוף את החלה כי ייתכן שעדיין טהורה היא. לפי סברה זו די בעירוב של מעט מים עם מיץ הפירות, אך לפי הסברה שמין אינו מחבר את הקמח להיות עיסה, ייתכן שצריך רוב מים.

39. חלת לחם, סי' ח ס"ק ל.

ו. בדיעבד אם לש את העיסה עם מיץ פירות ובלא מים (או בלא אחד משבעת המשקים האחרים), יפריש חלה בזהירות שלא יטמא אותה,⁴⁰ אך לא ישרוף אותה כמקובל,⁴¹ אלא ישים אותה בשקית ויזרוק אותה לפח, כדין תרומה.⁴²

40. הערת הגר"י אריאל שליט"א; ולא ירטיב את החלה במים לאחר הפרשתה, שכן תיטמא, עי' ש"ך, לשו"ע יו"ד סי' שכט ס"ק י.

41. גם לדעת השו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ט, שעיסה שנילושה במיץ חייבת בחלה, כיוון שלא קיבלה טומאה אי אפשר לשרוף אותה; עי' ש"ך לשו"ע, שם ס"ק י.

42. אמנם אם הקמח לתות, דהיינו שהחיטים עברו תהליך השרייה במים, מותר לשרוף את החלה, עי' פתחי תשובה לשו"ע, יו"ד סי' שכט ס"ק ג; ועי' במאמרו של הרב אפשטיין, אמונת עתיך 28 (תשנ"ט), עמ' 38-40, שבימינו כל הקמח עובר תהליך של לתיתה.

ו. שיעור חלה

- א.** יש להבחין בין שני שיעורים בחלה: 1. השיעור המחייב בחלה, הנמדד על פי כמות הקמח שיש בעיסה. 2. שיעור העיסה שאותה מפרישים לחלה.
- ב.** אם יש בעיסה קמח בכמות של 1.666 ק"ג, יש להפריש בברכה.⁴³ אם כמות הקמח בעיסה היא מעל 1.200 ק"ג, יש להפריש בלא ברכה, מחמת הספק.⁴⁴
- ג.** הפריש מעיסה שאין בה שיעור המחייב בחלה - אין הפרשתו חלה.
- ד.** שתי עיסות נפרדות שאין בכל אחת מהן שיעור, ובכל אופן הפריש מהן - אין הפרשתו חלה (כאמור לעיל). לכן אם העיסות התערבו לאחר מכן - חייב להפריש שוב כהלכה (ראה להלן דין צירוף עיסות, פרק י').⁴⁵
- ו.** אסור ללוש עיסה שיש בה כמות קטנה של קמח כדי להיפטר מחיוב חלה, אולם אם עושה כן מסיבה אחרת, כגון שאין לו קמח, או שאין לו צורך בכמות גדולה - מותר, ואינו מפריש חלה.⁴⁶
- ז.** האופה מצות בפסח, ילוש עיסה שאין בה שיעור חיוב חלה, כדי למנוע החמצה של העיסה.⁴⁷ אולם אם הוא אורז את המצות בקופסא או מכניסן למכל אחד, ויש בהן שיעור חלה - עליו להפריש בברכה.⁴⁸
- ח.** נהגו נשים בערב שבת להכין עיסות שיש בהן כמות של קמח המחייבת בחלה, כדי לקיים מצוות הפרשת חלה.⁴⁹ אם אין לאישה צורך בשיעור כזה

43. עי' משפטי ארץ לרב רייכנברג (ירושלים תשס"ט) בסוף הל' חלה, שבסוגי קמח אחרים השיעור שונה בגלל ההבדל במשקל הסגולי: בשעורה - 1420 גר'; בכוסמין - 1640 גר'; בשיפון - 1391 גר'; בשיבולת שועל - 1179 גר'.

44. נקטנו כמנהג המקובל שמשקל 520 דרה"ם שמוזכר ברמב"ם, הל' ביכורים פ"ו הט"ו, ובשו"ע, יו"ד סי' שכד סעי' א, הוא 1.666 ק"ג, וכן פסק הגר"ח נאה (שיעורי תורה, עמ' 45); אך יש שיטות אחרות בחישוב המשקל של הקמח: לדעת החזו"א, ליקוטים לזרעים סי' ה ס"ק א, מפרישים בברכה רק בכמות של 2.250 ק"ג קמח, אולם מכמות של 1.200 ק"ג, יש להפריש בלא ברכה; לדעת הראשל"צ הגר"מ אליהו יש לברך רק כאשר כמות הקמח היא מעל 2.400 ק"ג קמח, על פי בן איש חי, שנה א' פ' צו סעי' יט ושנה ב'; שם פ' שמיני, דיני חלה סעי' א; ועי' ס' התורה והארץ ה', עמ' 58-59, והערות 1-4.

45. שו"ע, יו"ד סי' שכו סעי' ד.

46. שו"ע, יו"ד סי' שכה סעי' יד, ש"ך ס"ק כה.

47. רמ"א, לשו"ע או"ח סי' תנז סעיף ב; ועיין במ"ב, ס"ק כג.

48. הערת הגר"י אריאל שליט"א.

49. רמ"א, לשו"ע או"ח סי' רמב סעי' א.

לשבת אחת, מן הראוי ללוש עיסה גדולה אחת לכמה שבתות, כדי להתחייב בחלה, או לעשות כן לפחות פעם בשנה, בעשרת ימי תשובה.⁵⁰

ט. בימינו אין הכוהנים מקבלים את התרומה, ולכן **שיעור העיסה שמפרישים אותה לחלה** הוא 'כלשהו' - כשיעור שקבעה התורה ('ראשית' = 'כלשהו'); ונוהגים להפריש 'כזית'.⁵¹

י. בעשרת ימי תשובה יש מהדרים להפריש כשיעור שקבעו חכמים: $1/48$ מן העיסה.⁵²

50. הערת הגר"י אריאל שליט"א, ועי' רמ"א לשו"ע, או"ח סי' רמב סעי' א.
51. רמ"א, לשו"ע יו"ד סי' שכב סעי' ה; ועי' אמונת עתיך 91 (תשע"א), עמ' 19-30; ועי' לעיל פרק ג סעי' ז, שאם אינו שורף את החלה, עדיף להפריש פחות מ'כזית'.
52. בן איש חי, שנה שנייה שמיני הל' חלה סעי' ג; כף החיים, סי' רמב ס"ק כד.

ז. מתי מפרישים חלה

- א.** מותר להפריש חלה משעת לישת העיסה, דהיינו מן הרגע שהתערבה כמות של קמח החייבת בחלה (כדלעיל) עם המים.⁵³
- ב.** אם הפרישו בתחילת לישת עיסה, עלולים להיווצר ספקות לגבי חיוב חלה בקמח שהתווסף לעיסה לאחר מכן,⁵⁴ ולכן נהגו להפריש בסיום הלישה, כשכל העיסה אחת, קודם האפייה.⁵⁵
- ג.** אם יש צורך להפריש בתחילת הלישה, ויש חשש שיתווסף קמח בשיעור החייב בחלה, יתנו שהחלה תחול בגמר הלישה⁵⁶ אף על הקמח שיתערב בשעת הלישה לאחר מכן. במקרה זה יש לשרוף את החלה רק לאחר סיום הלישה כולה.⁵⁷
- ד.** אם לא הפרישו חלה מן העיסה בשעת הלישה, יש לעשות כן לאחר האפייה.⁵⁸ בערב פסח, כשיש חשש להחמצת העיסה, מפרישים לכתחילה אחר אפייה.⁵⁹
- ה.** אפה עיסה בלא להפריש ממנה, אף על פי שטבל מעורב בעיסה, אינו צריך להכשיר את התבנית או את התנור.⁶⁰

53. שו"ע, יו"ד סי' שכז סעי' ב.

54. לדעת הר"ש, חלה פ"ג מ"א, חייבת התוספת בחלה ואילו לדעת הסמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר עמ' קיח) התוספת פטורה כי הקמח בטל בחולין לפני שמתחייב; וע' ס' התרומה (מהדורתנו תשע"ו), עמ' 147 והערה ריח.

55. שו"ע, יו"ד סי' שכז סעי' ג.

56. שו"ע, יו"ד סי' שכז סעי' ב, וטוב יותר שיתנה שהחלה תחול בגמר הלישה; אך עי' ש"ך לשו"ע, שם, ס"ק ס"ק ד, שאפשר להתנות גם שהחלה תחול בתחילת הלישה.

57. שו"ע, שם.

58. רמב"ם, הל' ביכורים פ"ח ה"ג; ובמהר"י קורקוס, לרמב"ם שם, כתב שלכתחילה יש להפריש מן העיסה שנאמר: 'ראשית עריסותיכם' ובדיעבד מותר להפריש מן הלחם האפוי שנאמר: 'והיה באכלכם מלחם הארץ'. ובדרך אמונה, לרמב"ם שם ס"ק כא ובביאור הלכה שם ד"ה ואם, כתב שבמקום הצורך מותר לכתחילה להפריש מן הלחם האפוי.

59. שו"ע, יו"ד סי' שכז סעי' ה; שו"ע, או"ח סי' תנז סעי' א.

60. הראשון לציון הגר"מ אליהו, ס' התורה והארץ ה, עמ' 63 והערה 24; ועי' בינת אדם לחכמת אדם, הל' התלויות בארץ, פי"ד ס"ק ב, שכיוון שהתורה התירה להפריש לאחר האפייה, אינו נותן טעם איסור; ובכל מקרה על ידי ההפרשה יכול לתקן אף את הבלוע; וע"ע מנחת שלמה, סי' סב אות ח.

ח. הפרשת חלה 'מן המוקף' והפרשה על כמה עיסות שיש בהן כשיעור חלה

א. יש להפריש באופן שהחלה תהיה סמוכה ל'שיריים' שאותם אנו רוצים לתקן' על ידי ההפרשה, כלומר לעיסות או למיני המאפה שמהם אנו מפרישים,⁶¹ וזוהי הפרשה 'מן המוקף'.

ב. אם מפריש על כמה עיסות שיש בכל אחת מהן כשיעור הפרשת חלה, צריך להפריש באופן שהחלה תהיה סמוכה לכל העיסות.

ג. אין צורך שהאדם המפריש ישהה ליד החלה וה'שיריים' בשעת ההפרשה, אך מובן שצריך לוודא לפני ההפרשה, שהחלה וה'שיריים' בעינם.⁶²

ד. באיזה אופן נחשבת ההפרשה 'מן המוקף', דהיינו שחלה נמצאת ליד ה'שיריים'⁶³?

1. אם כל העיסות שמהן אנו רוצים להפריש, וכן החלה שאנו מפרישים, נמצאות באותו בית, הרי זה 'מן המוקף', ובלבד שאינן נתונות בכלים נפרדים.⁶⁴

2. אם כל העיסות או מיני המאפה נמצאים כל אחד בכלי בפני עצמו, אין זה 'מן המוקף' אלא אם כן הכלים פתוחים מלמעלה ונוגעים זה בזה.⁶⁵

3. אם הכלים סגורים סגירה הרמטית או סגירה שנועדה לשמירה על איכות המוצר - אין זה 'מן המוקף', אפילו אם הכלים נוגעים זה בזה; אך אם הכלים סגורים רק כדי לשמור על תוכנם כדי שלא יישפכו (כגון בעטיפות נייר או ניילון), דינם ככלים פתוחים וכדלעיל.⁶⁶

61. חלה פ"א מ"ט; שו"ע, יו"ד סי' שכו סעי' ב.

62. לדעת רש"י, גיטין ל ע"ב, ד"ה מוקף, צריך שהחלה תהיה לפני המפריש 'שמא אותה שעה אינה בעין', אך רבו החולקים עליו; עי' תוס', גיטין שם, ד"ה לתרום; וע"ע התורה והארץ ב, עמ' 181-182.

63. עי' תרומת שמעון, עמ' 237-239.

64. שו"ע, יו"ד סי' שכה סעי' ב.

65. ביאור הגר"א לשו"ע, שם ס"ק ח.

66. רש"ס לירושלמי, מע"ש פ"ג ה"ו, ד"ה עד שלא גפן (הוצ' מכון מוצל מאש, עמ' לב/2); ועי' במה שכתב הגר"א הרצוג, פסקים וכתבים ג, עמ' קנח; ועי' תרומת שמעון, שם.

ה. בדיעבד אם הפריש שלא 'מן המוקף', ההפרשה מועילה, ופקע איסור טבל מן העיסה.⁶⁷

ו. אם מיני המאפה אינם בביתו בערב שבת או בערב יום טוב, והם עתידים להגיע אליו בשבת או ביום טוב, יכול להפריש חלה מבעוד יום בביתו, מעיסה או ממאפה אחר החייב בחלה, כדי 'לתקן' את אלו, אף שאין זו הפרשה 'מן המוקף'.⁶⁸ כמו כן במקרה שיש חשש שבני ביתו יאכלו ללא הפרשה⁶⁹ או במקרה שמפריש מעיסתו על עיסת חברו (כאשר יש חשש שחברו לא יפריש),⁷⁰ יכול להפריש חלה שלא 'מן המוקף'.

ז. עיסות שיש בהן שיעור חיוב חלה, אין מפרישים ממין אחד על מין אחר. לדוגמה: אין מפרישים מעיסה שמכילה קמח חיטה על עיסה שמכילה קמח שיפון.⁷¹ להלן טבלה ובה דיני צירוף המינים זה לזה, בעיסות שיש בהן שיעור חיוב חלה:⁷²

67. רמב"ם, הל' תרומות פ"ג הי"ז; ועי' מהר"י קורקוס, רדב"ז וכס"מ לרמב"ם שם; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' כה; ביאור הגר"א לשו"ע, שם ס"ק סט.

68. תוס', יבמות צב ע"ב, ד"ה אלא; ועי' מעדני ארץ, תרומות פ"ג הי"ז, סוף ס"ק א.

69. חלת לחם, סי' ד' סעי' י ס"ק לד.

70. ראה להלן הערה 82.

71. שו"ע, יו"ד סי' שכד סעי' ב; ועי' ש"ך לשו"ע, יו"ד סי' שכד ס"ק ח.

72. טבלה זו היא על פי הגדרת מין הקמח, כפי שהוגדר בהל' כלאיים ותרומה, שכן זהו הדין כאשר יש בכל אחת מן העיסות שיעור חיוב חלה, והנידון הוא הפרשה של האחת כדי לפטור את חברתה. ועי' להלן הערה 105, שכשאין בכל אחת מן העיסות כשיעור, והנידון הוא הצטרפות העיסות כדי להתחייב בחלה, הקובע הוא דמיון העיסות.

הפרשה ממין אחד על מין אחר כשיש בכל אחת מן העיסות כ'שיעור'

שיפון	כוסמין	שיבולת שועל	שעורה	חיטה	
לא מצטרפים	לא מצטרפים	לא מצטרפות	לא מצטרפות	מצטרפות לא	חיטה
לא מצטרפים	לא מצטרפים	מצטרפות לא	מצטרפות לא	מצטרפות לא	שעורה
לא מצטרפים	לא מצטרפים	מצטרפות לא	מצטרפות לא	מצטרפות לא	שיבולת שועל
מצטרפים לא	מצטרפים לא	לא מצטרפים	לא מצטרפים	לא מצטרפים	כוסמין
מצטרפים לא	מצטרפים לא	לא מצטרפים	לא מצטרפים	לא מצטרפים	שיפון

ח. אם עירב מינים שונים של קמח, ולאחר מכן הוסיף מים ולש לעיסה, כל מיני הקמח מצטרפים, ואם יש בעיסה כשיעור - חייבת בחלה.⁷³

ט. אין להפריש חלה מעיסה שיש בה קמח של התבואה החדשה על עיסה שיש בה קמח של התבואה הישנה.⁷⁴ אך אם מערב שני סוגי הקמח ולש מהם עיסה - מותר לכתחילה להפריש מן העיסה.⁷⁵

73. חלה פ"א מ"א; שו"ע, יו"ד סי' שכד סעי' ב.

74. התאריך הקובע הוא א' בתשרי, והשלב הקובע הוא שהתבואה מגיעה לידי חימוץ, והוא שלב מוקדם יותר מ'הבאת שליש', עי' תורת הארץ, פ"ד אות כב; ושו"ת מנחת יצחק ח"ח, סי' קח. הדין שאין מפרישים מזה על זה - יש אומרים שהוא דין דרבנן (עי' ט"ז לשר"ע שם, ס"ק ח), כי חכמים גזרו שלא יפרישו חלה מן החדש על הישן, שמא יבואו להפריש תרומות ומעשרות מן החדש על הישן; ויש אומרים שהדין הוא מדאורייתא (עי' תורת הארץ שם); ועי' חלה פ"ד מ"ד; ירושלמי, חלה פ"ד ה"ב; שו"ע, יו"ד סי' שכד סעי' ח.

75. שו"ת אמרי יוסר (אריק), ח"א סי' יב.

ט. הראויים להפריש חלה

- א.** איש ואישה מצווים במצוות הפרשת חלה, אולם האישה קודמת לאיש במצווה זו,⁷⁶ ואם הוא מפריש בלא רשותה יש לה עליו תרעומת.⁷⁷
- ב.** יש מי שכתב שלפחות פעם אחת בשנה, בעשרת ימי תשובה, כדאי שהאיש יפריש ויקיים את מצוות הפרשת חלה.⁷⁸
- ג.** טבחיית או עוזרת-בית שרגילה להפריש חלה, יכולה לעשות כן גם בלא לבקש רשות מפורשת מבעלת הבית.⁷⁹
- ד.** אדם שאינו יכול להפריש חלה, יכול למנות שליח שיפריש עבורו מן העיסה, ואז יברך השליח לפני ההפרשה.⁸⁰
- ה.** אפשר למנות את השליח אפילו לפני הכנת העיסה.⁸¹
- ו.** יכול אדם להפריש מעיסתו על עיסת חברו, ואפילו שלא ברשותו,⁸² אם אין חברו מקפיד על כך.⁸³
- ז.** עיסה או מיני מאפה השייכים לכמה שותפים, יכול אחד השותפים להפריש מן העיסה או ממיני המאפה גם בעבור חבריו.⁸⁴
- ח.** הסומא והשיכור מפרישים חלה,⁸⁵ אולם חרש, שוטה וקטן אינם מפרישים,⁸⁶ ואם הפרישו - הפרשתם אינה מועילה, ולכן יש לשוב ולהפריש פעם נוספת.

76. בראשית רבה, פ' יז, ד"ה שאלו את ר' יהושע; בן איש חי, שנה ראשונה, פרשת נצבים אות כה.

77. מחזיק ברכה, או"ח סי' רסג ס"ק ג; ואין הוא חייב לשלם לה את דמי המצווה, כדין גוזל מצווה מחברו; אך עי' משנה לחם, חלה פ"ב מ"ג.

78. בן איש חי, פרשת שמיני הל' חלה אות ג.

79. רמ"א, לשו"ע יו"ד סי' שכח סעי' ג.

80. מגן אברהם, לשו"ע או"ח סי' תלב ס"ק ו.

81. ואינו כ'מקנה דבר שלא בא לעולם', עי' בתוס', נזיר יב ע"א, ד"ה מ"ט; ספר התרומה, סימנים סי' פג (מהדורתנו תשע"ו, עמ' 134-135 והערה קלט); שו"ע, יו"ד סי' שכח סעי' ג.

82. שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' ל.

83. הערת הגר"י אריאל שליט"א; וכ"כ מהרי"ט אלגאזי, הל' בכורות פ"א אות ז (מהד' הרב ברוך אויערבאך ח"א, עמ' מג); שו"ת מהרש"א אלפנדארי, יו"ד סי' י ד"ה וע"ע במרדכי; המעשר והתרומה, פ"ד (עמ' ו הערה ו); מעדני ארץ, תרומות פ"ד ה"ב אות ב.

84. שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' לה.

85. שו"ע, יו"ד סי' שכח סעי' ב.

86. שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' לב.

ראוי לציין שבימינו רוב הפוסקים מתייחסים לחרש שטופל במסגרת רפואית וחינוכית לשיקום ליקוי שמיעה כאל אדם רגיל, ולכן הוא יכול להפריש ככל אדם אחר.⁸⁷ אך אם אינו יודע לדבר יש מחלוקת הפוסקים אם יכול להפריש ואחר יברך.⁸⁸

ט. קטן שהגיע ל'עונת הנדרים' (בן 12 שנה ויום, בת 11 שנה ויום) הפרשתו מועילה, אולם אין לעשות כן לכתחילה.⁸⁹

י. אף שאסור לטמא חלה, יכולה אישה נידה להפריש חלה לאחר שלשה את העיסה, שכן כבר נטמאה העיסה לפני ההפרשה.⁹⁰

יא. עיסה השייכת ליהודי, וגוי לש אותה - חייבת בחלה, ואילו עיסה השייכת לגוי, ויהודי לש אותה - פטורה מן החלה, שכן מה שקובע הוא הבעלות על העיסה בשעת הלישה.⁹¹

יב. לכן גם מי שמכניס קמח ומים לתוך מכונת 'אופה לחם' והעיסה נילושה אוטומטית - חייב בחלה, ובלבד שיש בעיסה שיעור חיוב חלה. הוא הדין גם אם מצרף עיסות שאין בהן שיעור לעיסה אחת שיש בה שיעור.⁹²

87. עי' הרב פרופ' אברהם שטיינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית ג, עמ' 585 ושם עמ' 590-588, והערה 68.

88. הרב יעקב אפשטיין, 'ברכת אחר להפרשת תרומה ע"י אילם', התורה והארץ ד, עמ' 333-329.

89. שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' לג; אך עי' במאמרו של הרב מרדכי רבינוביץ, התורה והארץ ד, עמ' 327-328, שם הוא מוכיח שלדעת הרמב"ם אפשר להפריש רק מגיל י"ג אף בלא להביא שערות.

90. לקט העומר, פ"י סעי' טו (עמ' מח) והערה כח.

91. שו"ע, יו"ד סי' של סעי' א; וש"ך לשו"ע, שם ס"ק ב; ועי' אמונת עתיך 94 (תשע"ב), עמ' 40 והערות 1-6.

92. עי' במאמרו אמונת עתיך 94 (תשע"ב) עמ' 39-40 והערות 1-6; ע"ע במאמר הרב יעקב אפשטיין, אמונת עתיך 99 (תשע"ג), עמ' 63-73.

י. הפרשת חלה בשבת ויום טוב

א. הרמ"א בהגהתו לשולחן ערוך, כתב כך: 'נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויום טוב והוא מכבוד שבת ויום טוב...'⁹³

ב. אין מפרישים חלה בשבת כי בכך 'מתקנים' את העיסה ונחשבים כ'מתקן' או כ'מקדיש'.⁹⁴

ג. אין מפרישים חלה ביום טוב מעיסה שנילושה בערב יום טוב, שכן יכול היה להפריש מן העיסה בערב יום טוב. אולם עיסה שנילושה ביום טוב - מותר להפריש ממנה חלה.⁹⁵

ד. אם בעלת הבית שכחה להפריש חלה ביום שישי ואין לה חלות (כיכרות לחם) לשבת, יכולה להפריש בין השמשות בברכה.⁹⁶ אולם אם היא נזכרה אחר שהדליקה נרות, ואין מי שעוד לא קיבל שבת ויכול להפריש חלה, תפריש בלא ברכה.⁹⁷

ה. עיסה או מיני מאפה שהפרישו מהם חלה בשבת או ביום טוב במזיד - אסור (לכולם) לאכול וליהנות מהם; ואילו אם הפרישו בשוגג - מותר לאכול וליהנות מהם (מיד).⁹⁸

ו. אדם שאינו יכול להפריש חלה מן העיסה בערב שבת, או שאינו רוצה לחתוך חתיכת לחם לשם חלה, כיוון שצריך לחם שלם עבור לחם משנה, יכול להתנות בערב שבת: 'מה שאני עתיד להפריש מחר, יהא חלה', ובשבת בשעה שיפריש את החלה יברך 'על הפרשת חלה', ויאמר שוב: 'הרי זו חלה'.⁹⁹ לאחר ההפרשה יכול להניח את החלה במקום מוצנע, אך לאחר ההנחה אסור לטלטל אותה, שכן היא אינה נאכלת ואסורה משום מוקצה.¹⁰⁰

93. שו"ע, או"ח סי' רמב סעי' א; ועי' בבאור הלכה, ד"ה והוא מכבוד.

94. שו"ע, או"ח סי' רסא סעי' א; שם, סי' שלט סעי' ד.

95. שו"ע, או"ח סי' תקו סעי' ג.

96. מחצית השקל לשו"ע, או"ח סי' רסא ס"ק ב.

97. לקט העומר, פי"א הערה ו (עמ' מט).

98. משנה ברורה, סי' שלט ס"ק כה; שם, סי' תקו ס"ק כ.

99. שמירת שבת כהלכתה, ח"א פי"א סעי' יח-כא, ובפרט סעי' יט והערה עה (ירושלים תשל"ט, עמ' קח-קי).

100. משנה ברורה, סי' תקו ס"ק כט; והגר"מ אליהו (ס' התורה והארץ, ח"ה עמ' 68 והערה 48)

ז. הפרשה בערב שבת ובערב יום טוב על ידי תנאי כדלעיל, יכולה להיעשות רק על עיסה שלו ולא על עיסת חברו.¹⁰¹

ח. מי ששכח להפריש חלה מן המצות שייעד לליל הסדר, או שאין לו לחם לליל יום טוב ראשון של סוכות, ואינו יכול להשיג מצות או לחם אחרים, יכול להפריש אפילו בחג על ידי מחשבה בלבד, שכן בפסח ובסוכות יש מצווה דאורייתא באכילת המצה והלחם.¹⁰² ויש אומרים שאם יש קטן בן 12 או קטנה בת 11 בין בני הבית - הם יכולים להפריש (כנ"ל פרק ט סעי' ט).¹⁰³

ט. שכח להפריש חלה בערב יום טוב, יכול ביום טוב ללוש ולאפות עיסה חדשה שיש בה שיעור חלה, ויפריש מן העיסה החדשה ויפטור גם את העיסה שלש בערב יום טוב. אם אין באפשרותו להכין עיסה בשיעור החייב בחלה, יאפה עיסה קטנה יותר, יצרף את העיסה החדשה עם העיסה שנאפתה בערב יום טוב (באופן המבואר להלן בפרק יא), ויפריש על הכול.¹⁰⁴

י. הפרשת חלה בשבת ויום טוב בחוץ לארץ, ראה להלן פי"ד סעי' ג.

הציע לסמן בערב שבת את המיועד לחלה, ובשבת עצמה יחתוך קצת יותר - נמצא שיחד עם המוקצה יש גם אוכל המותר בטלטול.
101. חזו"א, דמאי סי' ט ס"ק יג, ד"ה התקנה הג'.
102. שמירת שבת כהלכתה, ח"א סי' יא סעי' טז והערה נה; ונכתב שם בשם הגרשז"א שאין לברך על ההפרשה.
103. הערת הגר"י אריאל שליט"א.
104. רמ"א, לשו"ע או"ח סי' תקו סעי' ג, ומשנה ברורה לשו"ע, שם ס"ק כה-כז. מובן שההיתר לאפות ביום טוב הוא באופן שאין עוברים על איסור בהדלקה, כגון בהשארת התנור דלוק מערב יום טוב, או אפייה באש.

יא. צירוף עיסות לחיוב חלה

א. בפרק ו כתבנו שיש חיוב הפרשת חלה רק כאשר העיסה מכילה 1,666 ק"ג קמח (ובשיעור 1,200 ק"ג - יפריש ללא ברכה). אמנם אם יש לו שתי עיסות או יותר, שבכל אחת מהן אין שיעור, אך בכולן יחד יש שיעור - הרי אלו מצטרפות לחיוב חלה, לפי פירוט ההלכות דלהלן.

ב. כשיש עיסות שאין בהן שיעור חיוב חלה, או כאשר באחת יש שיעור ובשנייה אין שיעור - אזי העיסות מצטרפות לפי התנאים שיתבארו להלן, ובלבד שהעיסות עשויות ממני דגנים דומים, שמותר לצרפם זה לזה. להלן טבלה ובה דיני צירוף המינים זה לזה, בעיסות שאין בהן שיעור חיוב חלה:¹⁰⁵

105. טבלה זו היא על פי דמיון העיסות, שכן מדובר בצירוף עיסות שאין בהן שיעור חיוב חלה, שנאמר: 'ראשית ערסותכם', עי' ר"ש ורא"ש, כלאים פ"א מ"א. ועי' לעיל הערה 72, שבעיסות שיש בהן שיעור חיוב חלה הקובע הוא הגדרת המין כדין הלכות כלאיים ותרומות ומעשרות.

צירוף עיסות ממינים שונים כשאין בכל אחת מן העיסות כ'שיעור'

שיפון	כוסמין	שיבולת שועל	שעורה	חיטה	
לא מצטרפים	מצטרפים	לא מצטרפות	לא מצטרפות	מצטרפות	חיטה
מצטרפים	מצטרפים	מצטרפות	מצטרפות	לא מצטרפות	שעורה
לא מצטרפות ¹⁰⁶	מצטרפות	מצטרפות	מצטרפות	לא מצטרפות	שיבולת שועל
מצטרפים	מצטרפים	מצטרפים	מצטרפים	מצטרפים	כוסמין
מצטרפים	מצטרפים	לא מצטרפים ¹⁰⁷	מצטרפים	לא מצטרפים	שיפון

ג. אך אם מערבים קמח ממינים שונים בעיסה אחת, כל חמשת מיני הדגן מצטרפים לחיוב חלה,¹⁰⁸

ד. כשטוחנים את החיטים הרי שהשאור, הסובין והמורסן (= סובין עבה) מצטרפים לשיעור המחייב בחלה, אולם אם הפריד תחילה בין גרעיני החיטה לבין המורסן או הסובין - אינם מצטרפים להשלים את השיעור המחייב בחלה,¹⁰⁹

106. הדין כן לפי הר"ש והרא"ש (חלה פ"ד מ"א) שפסקו כת"ק, ולדעתם שיבולת השועל אינה מצטרפת עם שיפון, אך לדעת הרמב"ם, הל' בכורים פ"ז ה"ג, ההלכה היא כר' יוחנן בן נורי, ולכן השיפון מצטרף עם שיבולת השועל. בשלחן ערוך, יו"ד סי' שכד סעי' ב, פסק בסתמא כדעת הר"ש והרא"ש, אך בביאור הגר"א, לשו"ע שם ס"ק י, פסק כרמב"ם. ולמעשה, בס' חלת לחם, סי' ג סעי' ו (ושם בשירי ברכה ס"ק טו) כתב שיש להחמיר כרמב"ם ולהפריש בלא ברכה. אמנם ייתכן שיש מקום להקל, כי כלל לא ברור שהרמב"ם מסכים לזיהוי שיבולת השועל הנהוג עפ"י דעת בעלי התוספות (ועי' לעיל פרק ד סעי' ג והערה 33).

107. כמו בהערה הקודמת.

108. שו"ע, יו"ד סי' שכד סעי' ב.

109. שו"ע, שם סעי' ג.

ה. צירוף העיסות יכול להיעשות על ידי 'נשיכה' או על ידי 'צירוף כלי'.

ו. 'נשיכה': כאשר שתי העיסות נוגעות זו בזו באופן שהן יכולות להדבק זו לזו, אזי הן מצטרפות לשיעור חיוב חלה.¹¹⁰

ז. 'צירוף כלי': כאשר העיסות נמצאות בסל אחד או בכלי אחד, באופן שהעיסות כולן נמצאות בין הדפנות של הסל או הכלי. בדיעבד, גם אם חלק מן העיסות יצאו מחוץ לדפנות הכלי, הרי הן מצטרפות לשיעור חיוב חלה.¹¹¹

ח. אם עיסה אחת הונחה מחוץ לדפנות הסל או הכלי (מעל לשאר העיסות), אין לצרף אותה לשאר העיסות, אלא אם כן מכסים את כל העיסות במפה, ובשעת הדחק אפשר להקל אפילו בלא כיסוי.¹¹²

ט. לכתחילה יש להקפיד שהעיסות ייגעו זו בזו, גם אם הן מונחות בתוך כלי אחד.¹¹³

י. די בכך שהעיסות יהיו מונחות אפילו רגע אחד בכלי אחד, כדי שהן יצטרפו ויתחייבו בהפרשת חלה.¹¹⁴

יא. לא רק עיסות מצטרפות כשהן מונחות יחד בכלי אחד, אלא גם לאחר האפייה - חלות ומיני מאפה שאין בכל אחד 'כשיעור' מצטרפים יחד ל'שיעור' (לעיל סעי' א) ומתחייבים בהפרשת חלה.¹¹⁵

יב. כלי שאין לו דפנות כלל, כגון מחבת שטוחה וכדו' - אינו מצרף עיסות.¹¹⁶

יג. כאשר רוצה לצרף עיסות שאין בכל אחת מהן כשיעור, ואין לו כלי או סל, יעטוף את העיסות במפה מתחת וממעל.¹¹⁷ אם יש לו כלי בלא דפנות, ויש כיסוי מפה או כלי מלמעלה - די בכך.¹¹⁸

110. שו"ע, יו"ד סי' שכה סעי' א.

111. רמ"א, לשו"ע יו"ד סי' שכה סעי' א ושו"ך ס"ק ד.

112. באור הלכה, סי' תנז, ד"ה שיתן כל; ועי' ס' התרומה עם תשלומי התרומה (תשע"ו) עמ' 235 והערה קכט; שם עמ' 127 לאחר ציון הערה צד; שם עמ' 129 בסוף הסימנים סי' פב.

113. משנה ברורה, סי' תנז ס"ק ז.

114. פרי מגדים, או"ח סי' תנז, אשל אברהם ס"ק ב.

115. רמב"ם, הל' ביכורים פ"ו הט"ז.

116. שו"ע, יו"ד סי' שכה סעי' א: טבלא שאין לבזבז.

117. שו"ך, לשו"ע יו"ד סי' שכה ס"ק ה, כי המפה נחשבת כ'צירוף סל', לכן צריך שתהיה מפה מלמטה וכן מלמעלה.

118. ביאור הלכה, סי' תנז, ד"ה והסל.

יד. כלי גדול שהכניסו לתוכו כלים קטנים שיש בהם עיסות, הרי אלו מצטרפות, ובלבד שהכלים הקטנים ייגעו זה בזה¹¹⁹ אולם כלי שיש בו תאים נפרדים, הרי ספק האם יכול לצרף.¹²⁰

טו. כלי מצרף לעניין חלה, אולם יש אומרים שכלי המחובר לקרקע איננו מצרף.¹²¹ על כן אם מונחות כמה עיסות (שאינן בהן שיעור) בארון או במקרר - העיסות מצטרפות מספק, ויש להפריש ללא ברכה.¹²² הוא הדין בכל הכלים הגדולים שמסוגלים להכיל יותר מארבעים סאה (= כ- 330 ליטר).¹²³

טז. עיסות שאינן בהן שיעור מצטרפות זו לזו באופנים שהובאו לעיל, וחייבות בחלה, בתנאי שהאדם אינו מקפיד אם העיסות יתערבו וייגעו זו בזו, אך אם מקפיד ואינו רוצה בכך - אינן מצטרפות.¹²⁴

יז. אם האדם שלש את העיסות מקפיד שעיסה אחת **לא תיגע** באחרת, אין העיסות מצטרפות, ולכן אם אין בכל אחת מהן כשיעור - פטורות מהפרשת חלה. דוגמאות לכך: כשעיסה אחת ממולאת בבשר והאחרת היא חלבית, או עיסה אחת היא חמץ והאחרת כשרה לפסח - במקרים אלו בוודאי מקפידים אף על הנגיעה, ולכן עיסות כאלו אינן מצטרפות.

יח. במקרה שההקפדה אינה על נגיעה, אלא רק על **עירוב** של עיסה אחת בחברתה, נחלקו הפוסקים¹²⁵; ולמעשה - אינן מצטרפות ופטורות מהפרשת חלה. דוגמאות לכך: כשעיסה אחת מתוקה והאחרת מלוחה, או כשיש בעיסה אחת תבלין מסוים ובאחרת תבלין אחר, שאינן מתאימים.¹²⁶

119. משנה ברורה, סי' תנז סוף ס"ק ז; ועי' לקט העומר, פ"ו (עמ' כד) ס"ק יד.

120. עי' דעת תורה למהרש"ם, יו"ד ח"ב סי' נז ס"ק לה, שאם המחיצה מחלקת לגמרי - אינן מצטרפות; אם המחיצה אינה מגיעה עד התקרה - מצטרפות; אם המחיצה גבוהה ל' טפחים - אינן מצטרפות. ועי' חלת לחם, סי' ד סעי' ה, ובשירי ברכה לחלת לחם, שם ס"ק יט, שכל מחיצה המפסקת - אינה מצרפת.

121. חלת לחם, סי' ד סעי' ו, ובשירי ברכה שם ס"ק כא-כב; אך המהרש"ם, דעת תורה או"ח סי' תנז, עמ' קלט-קמ, סובר שכשהיה בתחילה כלי ואחר כך קבעו וחיברו אותו לקרקע - דינו ככלי, ולכן מצרף.

122. עי' שו"ת מנחת יצחק, ח"ח סי' קט, ובפרט בעמ' רלג-רלד.

123. לקט העומר, פ"ו הערה יח (עמ' כה); ועי' ס' קטיף שביעית, עמ' 110 הערה 22; וע"ע אמונת עתיך 99 (תשע"ג), עמ' 70-73.

124. שו"ע, יו"ד סי' שכו סעי' א.

125. עי' לקט העומר, פ"ו הערות כג, ל-לא, שיש דעות שההקפדה היא שעיסה אחת אפילו לא תיגע באחרת, דומיא דטומאה וטהרה; ויש דעות שדי בהקפדה שהעיסות לא יתערבו.

126. רמ"א, לשו"ע יו"ד סי' שכו סעי' א.

יט. עיסות של שני אנשים אינן מצטרפות זו לזו, כיוון שבדרך כלל אנשים מקפידים על עירוב עיסותיהם. אולם אם ידוע שאינם מקפידים על כך, ושתי העיסות הן ממין אחד, הרי הן מצטרפות לחיוב חלה.¹²⁷

127. שו"ע, יו"ד סי' שכו סעי' א. לדוגמה: בחורי ישיבה או תלמידים הלומדים יחד בפנימייה אינם מקפידים על התערובת ולכן עיסותיהם חייבות בחלה; עי' ספר התרומה, סי' פג.

יב. איזו עיסה חייבת בחלה

א. כאמור בהקדמה, נאמר בתורה (במדבר טו, יט) 'והיה באכלכם מלחם הארץ' - יש להפריש חלה דווקא מעיסה שנאפית בתנור, כדוגמת הלחם, ולא מעיסה מבושלת.

ב. ישנן שתי אמות מידה שעל פיהן תחשב עיסה ל'לחם':

1. צריך שהעיסה תהיה עיסה עבה, כלומר עיסה המוצקה דיה, שאם הופכים את הקערה כל העיסה נופלת כאחת. אך אם העיסה נשפכת לאט כמו נוזל, אזי היא עיסה רכה.¹²⁸

2. צריך שהעיסה תהיה מיועדת להיאפות, כלומר לעבור חימום יבש ללא תוספת נוזלים. אך בישול או טיגון בשמן עמוק¹²⁹ אינו נחשב לאפייה.

1. עיסה עבה

ג. המכין עיסה עבה על מנת לבשלה או לטגנה בשמן - פטורה עיסתו מחלה, ויש מי שמחייב, ועל כן יפריש בלא ברכה,¹³⁰ או לחילופין יאפה חתיכה קטנה של העיסה, ואז יפריש על כולה בברכה (כדלהלן בסעיף הבא).¹³¹

ד. המכין עיסה שבלילתה עבה, ורוצה לבשל את רוב העיסה ולאפות רק חלק קטן ממנה - חייבת עיסתו בחלה, אפילו שאין בחלק הנאפה שיעור חלה.¹³²

ה. המכין עיסה עבה על מנת לעשותה לחם ואחר כך שינה דעתו, והחליט לבשלה או לטגנה בשמן - הרי זו חייבת בחלה בברכה.¹³³

128. ע"י מאירי, פסחים לו ע"ב (מהד' קליין תשכ"ו, עמ' קכ"א/2); חזו"א, או"ח סי' נח ס"ק ט; וע"ע שמירת שבת כהלכתה (ירושלים תשל"ט), עמ' פ הערה כה; ילקוט יוסף, או"ח י סי' שכא (עמ' תו).

129. טיגון בשמן דקיק כדי שלא יידבק נחשב לאפייה; ע"י שו"ת הריב"ש, סי' כח; חלת לחם, סי' ח ס"ק ט.

130. לדעת ר"ת (ס' הישר, מהד' שלזינגר סי' שמד, עמ' 214) חייבת בחלה, ולדעת ר"ש, חלה פ"א מ"ה - פטורה. השו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ג, פסק כר"ש, ופטר עיסה זו מחלה, אך הש"ך (ס"ק ד) כתב להפריש בלא ברכה.

131. מהר"ם מרוטנבורג, מובא ברא"ש, הלכות קטנות הל' חלה סוף סי' ב; ש"ך שם.

132. שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ד.

133. שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ג, שכן שעת הלישה היא הקובעת.

ו. המכין עיסה עבה ובישל אותה או טיגנה בשמן, ולאחר מכן אפה אותה - חייבת עיסתו בחלה.¹³⁴

2. עיסה רכה

ז. עיסה שבלילתה רכה ונאפית בתנור או במחבת ללא משקה, הרי זו חייבת בחלה.¹³⁵

ח. עיסה שבלילתה רכה ובושלה במים או במשקה אחר, פטורה מהפרשת חלה.¹³⁶

ט. טיגון בשמן נחשב כבישול, אך נתינת מעט שמן על המחבת רק כדי שלא תדבק העיסה - נחשבת כאפייה, וחייבת העיסה בחלה.¹³⁷

י. כאמור, עיסה שבלילתה רכה, והיא נאפית בתנור, חייבת בהפרשת חלה, ויש להפריש **לאחר האפייה**.¹³⁸

יא. עיסה שבלילתה רכה מאוד ונשפכת על התבנית, ובאפייתה היא דקה מאוד - פטורה מחלה, אבל אם יש גומה שבה מתקבצת הרבה מן הבלילה ויש לעוגה עובי - חייבת בחלה.¹³⁹

3. מאכלים מקובלים ודיני חיובם בחלה (לפי סדר א"ב)

חשוב לציין שהדין במאכלים להלן הוא לפי סוג העיסה והדרך המקובלת להכנת המאכל, כמבואר בהערות. אך ברור שאם משנים את המתכון ודרך ההכנה - ייתכן שגם הדין ישתנה. **לכן יש לשים לב היטב לתיאור הכנת המאכל;** לדוגמה להלן כתבנו ש'מופלטה' - 'נעשית מבלילה עבה, ומטגנים אותה בשמן', ובהתאם לכך כתבנו את הדין. אך יש הנוהגים להכין את ה'מופלטה' מעיסה רכה ושמן דקיק, וכן יש נוהגים להכין אותה מעיסה עבה ושמן דקיק, וכאמור הדין משתנה בהתאם לאופן הכנת המאכל.

134. שו"ע, או"ח סי' קסח סעי' יד.

135. שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ב.

136. ש"ך, לשו"ע שם ס"ק ג.

137. רמ"א, לשו"ע או"ח סי' קסח סעי' יד; ועי' לעיל הערה 129.

138. בעיסה עבה מפרישים לפני האפייה, כדלעיל פרק ז סעיף ד (והערה 58), אך בבלילה רכה מתחייבים בחלה רק מחמת האפייה ולא מחמת עשיית העיסה, לכן יש להפריש לאחר האפייה; עי' תורת הארץ, פ"ד מסי' צב ואילך.

139. שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ה; שו"ת שבט הלוי, ח"ח סי' רמב. ועי' ילקוט יוסף, אוצר דינים לאישה ולבת, פ"ג סעי' ד; שעיסה בעלת עובי היא עיסה שיש לה 8 מ"מ עובי.

- * אגרול - נעשה מעיסה מבלילה רכה שנשפכת על התבנית, ולכן פטור מחלה.¹⁴⁰
- * אטריות - נעשות מעיסה עבה שעוברת תהליך של ייבוש ואפייה קלה בתנור. כיוון שהן מיועדות בדרך כלל לבישול - יפריש בלא ברכה.¹⁴¹
- * בייגלה - נעשה מבצק שבלילתו עבה ומעורב במים רותחים, ולאחר מכן נאפה - חייב בחלה.¹⁴²
- * ביסלי - נעשה מעיסה עבה שמטוגנים בשמן - חייב בחלה בלא ברכה.¹⁴³
- * בלינצ'עס - נעשה מעיסה רכה מאוד ואין לה עובי, ולכן פטור מחלה.¹⁴⁴
- * בריקה - נעשית מעיסה רכה מאוד ואין לה עובי ולכן פטורה מחלה.¹⁴⁵
- * ג'חנון - נעשה מבצק מבלילה עבה שנילוש בשמן רב, ומתבשל או מיטגן בסיר שיש בו גם מרגרינה - חייב בחלה בלא ברכה.¹⁴⁶
- * וופלים - נעשים מעיסה רכה מאוד והיא נשפכת על התבנית, לכן פטורים מחלה.¹⁴⁷
- * טורט - עשויה מבלילה רכה שאופים בתנור - חייבת בחלה.¹⁴⁸
- * כובאנה - נעשה מבלילה עבה שנילושה בשמן רב, ומתבשל או מיטגן בסיר - יפריש חלה בלא ברכה.¹⁴⁹

140. שו"ת שבט הלוי, ח"ח סי' רמב (עמ' ריב), כי דמי לטריטא (שו"ע יו"ד סי' שכט סעי' ה); ועי' לקט העומר, עמ' יח הערה כ; שם כתוב שכיוון ששמים את כל הבלילה בתוך תבניות, נחשב כדפוס וחייב.

141. פתחי תשובה, לשו"ע יו"ד סי' שכט ס"ק א; לקט העומר, פ"ד סעי' ה; ועי' הפרשת חלה כהלכתה, (ברויאר), עמ' נ הערה 85; שכיוון שבאפייה זו אינו נאכל אפילו על ידי הדחק - אין דינה כאפייה.

142. חזו"א, או"ח סי' כו ס"ק ט.

143. ש"ך, לשו"ע יו"ד סי' שכט ס"ק ד.

144. כדין טריטא, עי' שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ה.

145. כדין טריטא, עי' שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ה; ועי' ברכת ה', (הרב משה לוי) עמ' קפב סעי' כט.

146. עפ"י ש"ך, לשו"ע יו"ד סי' שכט ס"ק ד; עי' ברכת ה', (הרב משה לוי) פ"ב סעי' לג (עמ' קפו-קפז).

147. שו"ת שבט הלוי, ח"ח סי' רמב (עמ' ריב), כי דמי לטריטא, עי' שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ה; ועי' לקט העומר, עמ' יח הערה כ, שכיוון ששמים את כל הבלילה בתוך תבניות נחשב כדפוס וחייב.

148. שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ב.

149. עפ"י ש"ך, לשו"ע יו"ד סי' שכט ס"ק ד; עי' ברכת ה' (הרב משה לוי) פ"ב סעי' מא (עמ' רז-רח).

- * לחוח - נעשה מבלילה רכה שמטגנים בשמן דקיק - פטור מחלה.¹⁵⁰
- * לעקאך - עשויה מבלילה רכה שאופים בתנור - חייבת בחלה.¹⁵¹
- * מופלטה - נעשית מבלילה עבה, ומטגנים אותה בשמן, לכן יפריש בלא ברכה.¹⁵²
- * מלאווה - נעשה משכבות בצק שביניהם מרגרינה - האופה את המלאווה חייב להפריש בברכה, ואילו המטגן או מבשל יפריש בלא ברכה.¹⁵³
- * סופגניות - נעשות מעיסה עבה ומטוגנות בשמן עמוק - יפריש בלא ברכה.¹⁵⁴
- * ספינג' - נעשה מעיסה עבה ומטוגן בשמן עמוק - יפריש בלא ברכה (כדלעיל סופגניות).
- * סיגרים שממלאים אותם בבשר - נעשים מבלילה רכה, הנאפית חלקית על גבי מחבת או בתנור, ולאחר המילוי מטוגנים הסיגרים בשמן עמוק - אינם חייבים בחלה.¹⁵⁵
- * פחזנית - נעשית מעיסה רכה שבתחילה מעורבבת עם מים רותחים ולאחר מכן נאפית - חייבת בחלה.¹⁵⁶
- * פיצה - נעשית מבלילה עבה ונאפית בתנור - חייבת בחלה.
- * פנקייק - נעשה מעיסה רכה, ולפעמים יש לה עובי. כיוון שהיא מטוגנת בשמן דקיק רק כדי שלא תידבק - יפריש בלא ברכה.¹⁵⁷
- * פריקסה - נעשה מבלילה עבה שמטגנים בשמן עמוק - יפריש בלא ברכה.¹⁵⁸
- * קוגל - מוכן מאטריות שנקנו מן התעשייה, וכבר הפרישו מהן חלה במפעל, ולכן אין חיוב להפריש חלה פעם נוספת.¹⁵⁹

150. כדין טריתא, עי' שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ה; ועי' ברכת ה', עמ' רטו סעי' מה.

151. שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ב.

152. עי' ש"ך, לשו"ע יו"ד סי' שכט ס"ק ד; ועי' ס' ברכת ה', עמ' רטו אות נ.

153. הראשל"צ הגר"מ אליהו, התורה והארץ ה', עמ' 61 סעי' ז.

154. עי' לעיל סעי' ט, שדין טיגון בשמן עמוק כדין בישול; ועי' ש"ך לשו"ע, יו"ד סי' שכט ס"ק ד.

155. כדין טריתא, שו"ע, יו"ד סי' שכט סעי' ה. ועי' דברי דוד (טהרני), סי' מט אות ה (עמ' קפט).

156. עי' חזו"א, אור"ח סי' כו ס"ק ט, שאף שבתחילה שמים בקמח מים רותחים וחולטים, ואחר כך אופים - נחשב אפייה.

157. עי' לעיל סעי' ט; ולא ברור שיצא מדין טריתא.

158. עי' ש"ך, לשו"ע יו"ד סי' שכט ס"ק ד.

159. האטריות שמיצרות בתעשייה מגיעות לצרכן לאחר שהפרישו מהן חלה, שכן חוששים לדעת ר"ת המחייב בחלה עיסה עבה שמבשלים אותה. יש שרצו להחמיר ולחייב בהפרשת חלה קוגל, וסברו שדינו כנאפה בתנור, שכן אליבא דהר"ש, שפוטר עיסה מבושלת,

- * קישקע - נעשה מעיסה עבה שמבשלים - חייב בחלה בלא ברכה.¹⁶⁰
- * קרעפלאך - נעשים מעיסה עבה שמבשלים או מטגנים - יפריש בלא ברכה.¹⁶¹
- * שקדי מרק - נעשים מעיסה עבה שמטגנים בשמן, חייבים בחלה בלא ברכה.¹⁶²

ההפרשה על האטריות אינה כלום, וכיוון שחוזר ואופה, מתחייב בחלה. למעשה נפסק בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' קח) שפטור, וההפרשה הראשונה הועילה, אם מפני שחלק מן האנשים עושים קוגל ואדעתא דהכי מייצרים את האטריות, ואם מפני טעמים אחרים. ע"ע שו"ת אבן ישראל, ח"ז סי' מב; שו"ת משנת יוסף, ח"ד סי' נו; לקט העומר, פ"ד ס"ק טז (עמ' כ).

160. ש"ך, לשו"ע יו"ד סי' שכט ס"ק ד.

161. ש"ך, לשו"ע יו"ד סי' שכט ס"ק ד.

162. ש"ך, לשו"ע יו"ד סי' שכט ס"ק ד.

יג. הלש עיסה על מנת לחלקה

א. אדם פרטי שלש עיסה כשיעור, אך מתכוון לחלק את העיסה לכמה אנשים בעודה בצק, באופן שכל אחד מהם יקבל פחות מן הכמות החייבת בחלה - פטור מהפרשת חלה.¹⁶³ במקרה שמתכוון לחלק לאנשים לחם או עוגה לאחר האפייה - חייב בחלה.¹⁶⁴

ב. אדם המתכוון לחלק לאנשים עיסות, ובאחת מן העיסות יש שיעור חלה - יפריש ממנה על כל העיסות.¹⁶⁵

ג. אדם שמכין עיסה שיש בה כשיעור, ואינו מחלק את העיסה לכמה אנשים, אך רוצה לחלק את העיסה לכמה תבניות ולאפות את העיסות (שאין בהן שיעור) בזמנים שונים, עדיף שייצרף את כל העוגות או הלחמים לאחר האפייה בסל אחד או תחת מפה אחת ויפריש מהם.¹⁶⁶ אבל אם אין אפשרות להניח את כל הלחמים או העוגות בכלי אחד או תחת מפה אחת לאחר האפייה - יפריש מן העיסה עם ברכה.¹⁶⁷

ד. אך אם מכין כמה עיסות שאין בכל אחת מהן כשיעור, ולאחר מכן מוסיף לכל אחת מן העיסות תבלינים ותוספות באופן שטעם כל עיסה שונה לגמרי (לדוגמה - אחת מתוקה ואחת מלוחה) - יש להפריש בלא ברכה, גם אם יש בכל העיסות יחד כשיעור חיוב חלה.¹⁶⁸

ה. הפטור של המכין עיסה 'על מנת לחלק' הוא דווקא כשהתכוון לחלקה בשעת לישת העיסה. אך אם עשה עיסה לעצמו ולא התכוון לחלקה, ואחר כך חילק חתיכות מן העיסה לאחרים - חייב בהפרשת חלה.¹⁶⁹

ו. אדם לש עיסה על מנת לחלקה, וחילקה לכמה אנשים, כאמור בסעיף א. גם אם אחר כך אחד האנשים שקיבל עיסה יצרף אליה עיסה נוספת שאין בה

163. שו"ע, יו"ד סי' שכו סעי' ב.

164. ש"ך, לשו"ע שם ס"ק ה.

165. עי' ש"ך, שם ס"ק ז.

166. ובכהאי גוונא יכול להפריש חלה אף לפני האפייה, שכן אינו מוגדר בתור 'על מנת לחלק', עי' פתחי תשובה, לשו"ע שם ס"ק ב, בשם שו"ת בית אפרים, יו"ד סי' סט.

167. שבט הלוי, ח"ד סי' קמה על סי' שכו סעי' ב, עפ"י ביאור הגר"א, לשו"ע שם ס"ק ז, שרק כאשר מתכוון לחלק לאחרים - פטור.

168. עי' אמונת עתיך 96 (תשע"ב), עמ' 26-32.

169. רמ"א, לשו"ע יו"ד סי' שכו סעי' ד.

כשיעור הפרשת חלה, באופן שיחד יש בהן כשיעור - מכל מקום פטור מן החלה, כי 'כבר הייתה להם שעת החובה', ונפטרה אותה חתיכת עיסה מן החלה.¹⁷⁰ כמובן שאם יש בעיסה השנייה לבדה שיעור חלה - יפריש ממנה חלה כדין.¹⁷¹

ז. מאפייה שמכינה עיסה על מנת לחלק את הבצק לכמה אנשים - חייבת להפריש חלה.¹⁷² לדוגמה, מאפייה המוכרת עיסות קפואות באריזות שאין בהן כשיעור, והקונה אופה אותן בביתו - חייבת המאפייה להפריש מעיסות אלו חלה.

ח. מורה או גגנת שמכינה עיסה ונותנת לכל תלמיד חתיכת עיסה משלו (שאין בה כשיעור), ואחר כך אופה את כל העיסות בתנור אחד - תפריש המורה או הגגנת חלה בלא ברכה. אם כל תלמיד לוקח את עיסתו ואופה אותה בנפרד בביתו - פטורה מן ההפרשה.¹⁷³

ט. שני שותפים העושים עיסה אחת על מנת לחלקה ביניהם לאחר אפייה - מצטרפות עיסותיהם לחיוב חלה.¹⁷⁴

170. שו"ע, יו"ד סי' שכו סעי' ד.

171. ש"ך, לשו"ע שם ס"ק ח.

172. שו"ע, יו"ד סי' שכו סעי' ב, שכן במאפייה אין פטור של 'על מנת לחלק'; ועיי' אמונת עתיך, שם.

173. אמונת עתיך 26 (תשנ"ט), עמ' 20-24.

174. שו"ע, יו"ד סי' שכו, ש"ך ס"ק א.

יד. חלה שהתערבה בשאר עיסות

א. חלה שהופרשה ואחר כך התערבה בעיסה, כיוון שהחלה אסורה באכילה - נאסרה כל העיסה כולה, אלא אם כן יש בעיסת ההיתר כמות של פי מאה מן הכמות של החלה.¹⁷⁵ אם אין כמות כזו, יש להישאל על החלה, ובכך תותר העיסה באכילה לאחר הפרשה נוספת.¹⁷⁶

ב. מותר להישאל על החלה רק אם עדיין לא אכלו מן העיסה, אך אם אכלו ממנה אין להישאל שאם יעשה כן נמצא שאכלו אז טבל.¹⁷⁷

ג. כדי להישאל יעשה כדלהלן: יש לזמן שלושה אנשים שמבינים מהו נדר ומהי התרה, ויש לומר לפניהם:¹⁷⁸ 'מתחרט אני שעשיתי לחתיכה זו חלה, אילו הייתי יודע שאתחרט לא הייתי נודר'. ושלושת האנשים המתירים אומרים: 'מותר לך, מותר לך, מותר לך'. לאחר ההתרה יש לחזור ולהפריש חלה כדין, אך לא יברך על הפרשה.¹⁷⁹

175. רמב"ם, הל' תרומות פי"ג ה"א; שם, הל' מאכלות אסורות פט"ו הי"ג, הט"ז.

176. רמ"א, לשו"ע יו"ד סי' שכג סעי' א; והט"ז, לשו"ע שם ס"ק ב, חולק אך ב'נקודות הכסף, לט"ז (שם), הסכים לפסק הרמ"א, ועי' ברכי יוסף, יו"ד סי' שכג ס"ק א, שכך נהגו גדולי הדורות.

177. רמ"א, שם; דרכי משה, יו"ד סי' שכג.

178. שו"ע, יו"ד סי' רכח סעי' ג.

179. המעשר והתרומה, פ"ד הערה ל (ח"ב עמ' כד).

טו. חלה בחו"ל

א. אף שחלה היא מצווה התלויה בארץ, יש להפריש גם בחוץ לארץ חלה מן העיסה מדרבנן, 'כדי שלא תשתכח תורת חלה מישראל'.¹⁸⁰

ב. בזמן הזה הפוסקים כ'שלחן ערוך' נוהגים להפריש בחו"ל שתי חלות, אם אין במקומם כוהן קטן או כוהן ש'טבל לקריו'. במקרה זה מפרישים חלה ראשונה בשיעור של 1/48 מן העיסה, וכל כוהן יכול לאכול אותה, וחלה השנייה בשיעור כזית, ונשרפת באש. אם יש שם כוהן קטן או כוהן ש'טבל לקריו' מפרישים רק חלה אחת בשיעור 1/48 ונותנים אותה לכוהנים הנ"ל.¹⁸¹ האשכנזים מפרישים בכל מקרה רק חלה אחת בשיעור של כזית, ושורפים אותה באש.¹⁸²

ג. מי ששכח בחוץ לארץ להפריש חלה מערב שבת או מערב יום טוב, יכול בשבת וביום טוב לאכול את המאפה על מנת שישאיר לבסוף חלק, ואותו יפריש במוצאי שבת או במוצאי יום טוב.¹⁸³

180. שו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' ג.

181. רמב"ם, הל' בכורים פ"ה ה"ט-ה"א; שו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' ה; והראשל"צ הגר"מ אליהו כתב שהנוהגים להפריש רק חלה אחת כמו האשכנזים אין למחות בידם, עי' ס' התורה

והארץ ה, עמ' 67 סעי' כו.

182. רמ"א, לשו"ע שם.

183. שו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' א.

הלכות ערלה

איסור ערלה - מצווה התלויה בארץ

נאמר במשנה קידושין (לו ע"ב):

כל מצוה שהיא תלויה בארץ - אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ - נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ חוץ מן הערלה וכלאים; ר"א אומר: אף החדש.

מבואר שאיסור ערלה הוא מן המצוות התלויות בארץ, אך הוא נוהג גם בחוצה לארץ. והדברים נראים כסותרים זה את זה. אם תלויה בארץ - מדוע נוהג איסור זה בחוץ לארץ? ואם בחוץ לארץ - במה הוא אכן מצווה התלויה בארץ? הגמרא (שם) מבררת מהי ההגדרה של מצווה שתלויה בארץ, וזו לשונה:

מאי תלויה, ומאי שאינה תלויה? אילימא תלויה - דכתיב בה ביאה, ושאינה תלויה - דלא כתיב בה ביאה, והרי תפילין ופטר חמור דכתיב בהן ביאה, ונוהגין בין בארץ בין בח"ל! אמר רב יהודה, ה"ק: כל מצוה שהיא חובת הגוף - נוהגת בין בארץ בין בח"ל, חובת קרקע - אינה נוהגת אלא בארץ.

ישנן מצוות רבות התלויות בארץ, לדוגמה: ערלה, כלאים, חדש, לשו"פ, תרו"מ, שביעית, ביכורים. יש לברר מה המכנה המשותף בין מצוות אלו, ומהי ההגדרה של מצווה שתלויה בארץ.

בתחילה הציעה הגמרא שמצווה התלויה בארץ היא מצווה כזו שהתורה מציינת בפירוש שהיא תלויה בכניסת עם ישראל לארץ ישראל, ונאמרה לשון של ביאה. אך ממצוות תפילין ופטר חמור מתברר שאין זאת ההגדרה. מסקנת הגמרא שיש להבחין בין מצוות הגוף לבין חובת הקרקע. מצווה התלויה בארץ מוגדרת כחובת הקרקע.

באופן פשוט כוונת הגמרא היא שכל מצווה שמקיימים בקרקע או בגידולי קרקע מוגדרת כמצווה התלויה בארץ, וממילא נוהגת רק בארץ ישראל. אך בהגדרה זו ישנו קושי, שכן אנו מוצאים כמה מצוות שמקיימים בקרקע או בגידולי הקרקע ואעפ"כ הן אינן מצוות התלויות בארץ, ודוגמה לכך היא מצוות ארבעת המינים שמקיימים בגידולי קרקע: לולב, אתרוג, ערבה והדס, וכן מצוות סוכה שמקיימים בקרקע או במה שמחובר לקרקע.

הרה"ג משה קליערס זצ"ל, שהיה רב בטבריה בדור הקודם והיה מהתלמידי חכמים המובהקים במיוחד בתורת ארץ ישראל, חקר בהרחבה ובעמקות את

הגדרתן של מצוות התלויות בארץ בשני הפרקים הראשונים של ספרו 'תורת הארץ'. הוא מציע שם שתי הגדרות המשלימות זו את זו.

מצוות ארבעת המינים הינה אמנם מצווה שמקיימים בגידולי קרקע, אך המצווה היא רק לעשות פעולה עם גידולי קרקע. גידולי הקרקע, במקרה זה האתרוג, הלולב וכו', הם רק אמצעי טכני לקיום פעולת המצווה. במצוות התלויות בארץ, הקרקע או גידולי הקרקע אינם רק אמצעי לקיום פעולת המצווה, אלא המצווה נעשית בקרקע או בפירות.

מוסיף בעל ספר 'תורת הארץ' שבמצוות התלויות בארץ אין רק חובת גברא שעושים את המצווה בפרי או בקרקע, אלא ישנם דינים בחפצא של הפרי או של הקרקע. למשל בתרומות ומעשרות, הפירות הם טבל או תרומה וכדו'.

בסוף פ' עריות שבאחרי מות (ויקרא יח, כד-כה) נאמר:

אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגויים אשר אני משלח מפניכם. ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ את ישביה...

התורה אומרת שחטאים בהקשר לעריות מביאים עלינו את עונש הגלות: 'ותטמא הארץ... ותקיא הארץ'. הרמב"ן מברר מהו הקשר בין איסורי עריות לבין גלות עם ישראל והרחקתו מארצו. אילו עם ישראל לא היה מקיים את המצוות התלויות בה, היה מובן מדוע התנהגות זו מביאה עלינו את הגלות, אך איסורי עריות אינם קשורים בדווקא להימצאותנו בארץ ישראל, מדוע אם כן העונש על כך הוא הרחקתנו מהארץ? וזו לשון הרמב"ן:

החמיר הכתוב בעריות, בעבור הארץ שתטמא בהן ותקיא הנפשות העושות. והנה העריות חובת הגוף ואינן תלויות בארץ?

והרמב"ן משיב:

...ומן הענין הזה אמרו בספרי (עקב, מג), ואבדתם מהרה (דברים יא, יז), אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה הוי מתקשטת תכשיטים שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים, וכן אמר ירמיה (לא, כ) הציבי לך ציונים, אלו המצות שישראל מצוינין בהם. והנה הכתוב שאמר (דברים יז, יח) ואבדתם מהרה ושממתם את דברי אלה וגו', אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפילין ומזוזות, ופירשו בהן כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצות ליושבים בארץ ה'. ולפיכך אמרו בספרי (ראה, פ), וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות (דברים יא, לא-לב), ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה...

הרמב"ן משיב שבעצם כל המצוות כולן הן מצוות התלויות בארץ ישראל, והחובה לקיימן היא בעיקר בארץ ישראל, אלא שמכל מקום המצוות שהן חובת הגוף נוהגות בחו"ל רק בבחינת 'הציבי לך ציונים'. לפי זה מובן שאם אנו עוברים על מצווה ממצוות התורה, ובמיוחד שהיא חמורה כאיסורי עריות, נגזרת מכך הקאת הארץ ועונש הגלות לעם ישראל.

מובן שאין כוונת הרמב"ן לומר שהמצוות שהינן חובת הגוף נוהגות בחו"ל רק מדרבנן, אלא קיומן השלם והמלא גם של המצוות שאינן תלויות בארץ הוא דווקא בארץ ישראל. מבאר זאת הגרי"מ חרל"פ (מי מרום, מעייני הישועה עמ' רנב) ש'תורת ה' תמימה', והקיום המושלם של התורה הוא רק במקום שאפשר לקיים את כל התורה כולה, כיוון שהציווי לקיים את המצוות הוא ציווי כולל (לכל התורה כולה). מבחינת הציווי הכולל של התורה יש חיסרון במי שמקיים מצווה בחו"ל, כיוון שישנן שם הרבה מצוות שאי אפשר לקיימן, ולכן הריהו בכלל אינו מצווה ועושה. לפי זה מסביר הגרי"מ חרל"פ את מאמר חז"ל (יובא להלן) שמשה נתאוה לקיים את המצוות התלויות בארץ 'כדי שיתקיימו כולן על ידי' - כשהדגשה היא על הכוליות של התורה.

השאלה שאנו רוצים להעלות לדעת הרמב"ן שהבאנו היא: אם כל המצוות הן כביכול תלויות בארץ ישראל, מה אם כן המיוחד במצוות התלויות בארץ? ממה נובעת החלוקה בין המצוות התלויות בארץ לשאינן תלויות בארץ?

בברכה 'מעין שלוש' אנו מברכים: 'על העץ ועל פרי העץ ועל תנובת השדה ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת לאבותינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה...'. אך לא כן היא דעת הסמ"ק (טור או"ח סי' רח בשם הסמ"ק סי' קנא):

וי"א ונאכל מפריה ונשבע מטובה - ואין לאומרו שאין לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה אלא לקיים מצוות התלויות בה...

לדעתו, לא ירשנו את הארץ כדי לאכול מפריה ולשבוע מטובה, אלא ירשנו אותה כדי למלא את ייעודנו הרוחני.

מקור דברי הסמ"ק הוא מהגמרא סוטה (יד ע"א):

דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לא"י? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי; אמר לו הקב"ה: כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר, מעלה אני עליך כאילו עשיתם...

הב"ח (לטור שם) משיג על הסמ"ק:

תימה הלוא קדושת ארץ הנשפע בה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ כי על כן הזהיר ואמר בסוף פ' מסעי: לא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל... ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו ונאכל מפריה ונשבע מטובה כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובתה.

כלומר שפירות ארץ ישראל, גם אם הם נראים לעין בשר פירות הדומים לאלו שבחור"ל, האמת היא שאין הם אותם פירות. הקדושה של ארץ ישראל והשכינה השורה בה משפיעות על פירותיה של ארץ ישראל.

לענין המצוות התלויות בארץ כתב הגר"מ חרל"פ (מי מרום, מעייני הישועה עמ' שיד):

כשם שקדושת ישראל היא קדושה עצמית ופנימית ואינה תלויה בשום סיבה וטעם, ודווקא מפני זה עצמו נתן להם הקב"ה את התורה והמצוות, חפץ הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות (סוף מכות) כך גם קדושת ארץ ישראל, שהיא קדושה עצמית ופנימית, ומפני זה ישנן מצוות מיוחדות שתלויות רק בה. לא שקדושת ארץ ישראל תלויה במצוותיה אלא אדרבה מתוך קדושתה נצטוו עליה במצוות אלו, ועל ידי קיום המצוות התלויות בארץ מגלים את קדושתה העצמית של הארץ.

הגר"מ חרל"פ מבאר שהמצוות תלויות בארץ, כלומר שקדושת הארץ היא הגורמת לחיוב המצוות. לכן המינוח הוא מצוות שתלויות בארץ ולא ארץ שתלויה במצוות. נמצאנו למדים שאמנם החובה לקיים את כל המצוות היא דווקא בארץ, כי רק בארץ אפשר להיפגש עם ריבונו של עולם, אבל הייחוד במצוות התלויות בארץ הוא שמצוות אלו מגלות מבטאות ומוציאות אל הפועל באופן מיוחד את הקדושה של ארץ ישראל.

לאור ההגדרה ההלכתית מהי מצווה התלויה בארץ, כמובא לעיל, הדברים מובנים יותר. כאמור מצוות התלויות בארץ הן מצוות בקרקע או בגידולי קרקע, אך הפרי או הקרקע אינם רק אמצעי לעשיית מעשה המצווה, אלא המצוות נעשות בהם מפני שיש משהו בחפצא של הפרי או של הקרקע. כלומר, מפני שיש קדושה בחפצא של הפרי או של הקרקע, ישנן מצוות התלויות בארץ. זוהי המשמעות העמוקה שהמצוות תלויות בארץ ולא הארץ תלויה במצוות.

מצוות ערלה הינה מיוחדת במינה, כמבואר במשנה (קדושין שם) 'כל מצוה שהיא תלויה בארץ - אינה נוהגת אלא בארץ... חוץ מן הערלה...', שנוהגת אף בחו"ל מהלכה למשה מסיני. במה באה לידי ביטוי העובדה שערלה היא מצווה התלויה בארץ אם נוהגת גם בחוץ לארץ? התשובה היא שמצווה התלויה בארץ אינה מצווה שנוהגת דווקא בארץ ישראל, אלא להפך: היא נוהגת בארץ ישראל כי היא מצווה התלויה בארץ. ומבאר בספר 'תורת הארץ' (פ"ט אות א) שהיא מוגדרת כך כיוון שהאיסור חל על הפירות ואינו תלוי בגברא, ולכן אין זה משנה אם בעל המטע או הצרכן הם 'בר חיובא'. אמנם מגמת איסור ערלה היא לחנך את האדם לעצור את הדחף הטבעי שלו לסיפוק מהיר ומיידי כדברי הגמרא (ביצה כה ע"א): 'ואמר רמי בר אבא... נטיעה מקטע רגליהון דקצביא ובועלי נידות'. התורה, בצוותה את איסור ערלה, מלמדת את האדם להיות סבלן ומקטע רגליהם של קצבים שאוכלים את בשר הבהמה לפני ההפשטה והניתוח ואינם דואגים מפני איסורי טרפה שעלולים להימצא. אף על פי כן איסור ערלה מתחיל קודם כול בפרי, שהוא כאמור חפצא של איסור, ואחר כך מתלווה לכך גם הדרכתו של האדם.

אשרינו שזכינו לארץ כזו ולפירות כאלו.

א. מבוא: הלכות כלליות

נאמר בתורה (ויקרא יט, כג-כה):

וְכִי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶּם כָּל עֵץ מֵאֵכֶל וְעַרְלֹתֶם עַרְלָתוֹ אֶת פְּרִי שְׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֵרְלִים לֹא יֵאָכֵל. וּבִשְׁנֵה הַרְבִּיעִית יִהְיֶה כָּל פְּרִי קִדָּשׁ הַלְוִיִּם לָהּ. וּבִשְׁנֵה הַחֲמִישִׁית תֹּאכְלוּ אֶת פְּרִי לְהוֹסִיף לָכֶם תְּבוּאָתוֹ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.

א. בשלוש השנים הראשונות של עץ פרי - אסורים פירותיו באכילה ובהנאה.¹ בשנה הרביעית הם נטע רבעי, ומותר לאוכלם לאחר שמחללים אותם, כפי שיתבאר להלן (פרק ח).² בשנה החמישית הם חולין, ומותר לאכול אותם כרגיל.

ב. 'וכי תבואו אל הארץ' - איסור ערלה הוא מן המצוות התלויות בארץ, ונוהג גם בזמן הזה מן התורה.³ איסור ערלה שונה משאר המצוות התלויות בארץ בכך שמתקיים אף בחו"ל, אך האיסור שם, אינו אלא מ'הלכה למשה מסיני'⁴ (כפי שיתבאר להלן סעי' יב-טו).

ג. 'ונטעתם' - מונים את שנותיו של העץ מרגע נטיעת הייחור⁵ או זריעת הגרעין.⁶ אם מעבירים עץ ממקום למקום ונוטעים אותו מחדש - יש למנות לעץ שנות ערלה מחדש.⁷

ד. 'כל עץ מאכל' - איסור ערלה חל רק על עץ, לאמור על צמח רב-שנתי, אך צמחים חד-שנתיים או צמחים שאינם מוגדרים בתור עצים - אין איסור ערלה חל עליהם (ראה להלן פרק ג).⁸

ה. איסור ערלה חל רק על עצי פרי שפירותיהם נאכלים, ואין איסור ערלה חל על עצי סרק.⁹

1. פסחים כב ע"ב; רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י ה"ט.

2. רמב"ם, שם הט"ז.

3. שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ח.

4. קדושין לח ע"ב; רמב"ם, שם ה"י.

5. ירושלמי, ערלה פ"א ה"ב.

6. רדב"ז לרמב"ם, שם ה"ט.

7. ערלה פ"א מ"ג.

8. תוספתא, כלאים פ"ג הל' יג-יד.

9. ירושלמי, ערלה פ"א ה"א (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 331 שו" 6): 'ונטעתם כל עץ מאכל - את שהוא למאכל חייב...!'

ו. 'וערלתם ערלתו את פרו' - איסור ערלה אינו רק איסור אכילה מן הפירות אלא אף איסור הנאה מהם,¹⁰ שנאמר 'וערלתם ערלתו' - ומפרש רש"י (ויקרא שם): 'יהא אטום ונסתם מליהנות ממנו'.

ז. 'את פרו' - רק הפירות הם האסורים באיסור ערלה, אך חלקים אחרים של העץ, כגון עלים או פרחים - אינם אסורים באכילה ובהנאה.¹¹

1. איסור הנאה מערלה

ח. איסור ערלה אינו רק איסור אכילה¹² אלא הוא גם איסור הנאה, שנאמר 'וערלתם ערלתו'. לכן אין להשתמש בפירות ערלה (בשמן מזיתי ערלה) לצורך הדלקת נרות, צביעה, קוסמטיקה או כל שימוש אחר.¹³ כמו כן אין להאכיל בפירות ערלה את בהמתו או אף בהמות וחיות הפקר.¹⁴

ט. אסור להריח פירות של ערלה,¹⁵ אך מותר להריח את הפרחים של עצי הערלה, שכן איסור ערלה הוא בפירות, ובפריחת הפרחים עדיין לא התחיל שלב גידול הפירות (כדלהלן פרק ב/3).¹⁶

י. אסור לתלות פירות ערלה לנוי סוכה, אך מי שנמצא בסוכה שיש בה פירות ערלה, מותר לו ליהנות מן הפירות ולהסתכל עליהם. כמו כן מי שנמצא בפרדס ורואה פירות ערלה שאינם עומדים לנוי, מותר לו ליהנות מראייתם.¹⁷

יא. אסור למכור פירות ערלה לנוכרים, כי מלבד זאת שאנו חוששים שמא הפירות יחזרו ויימכרו בשווקים של ישראל,¹⁸ אסור ליהנות מן הפירות ולהרוויח תמורתם.¹⁹

10. קידושין פ"ב מ"ט; רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י ה"ט; שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' א.

11. ערלה פ"א מ"ז.

12. אף שתיית מיין של פירות ערלה אסורה מדאורייתא, עי' רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י הכ"ב.

13. רמב"ם, שם ה"ט; שם, פט"ז הכ-הכ"ב.

14. ספר התרומה עם תשלומי התרומה (תשע"ו), עמ' 209-210; שו"ת התשב"ץ ח"ג, סי' רצג; וע"ע באמונת עתיך 86 (תש"ע), עמ' 21-22.

15. שו"ע, יו"ד סי' קח סעי' ז. יש פוסקים שאסרו להריח גם פירות שאינם מיועדים לריח, עי' ש"ך לשו"ע, שם ס"ק כז; ויש שהתירו, עי' כרם ציון, הלכות ערלה הלכות פסוקות פרק יב סעי' יט (עמ' 10).

16. איסור ערלה חל רק בשלב הראשון של גידול הפרי: סמדר או בוסר, ולא לפני כן, כדלהלן.

17. התורה והארץ ה, עמ' 200-206.

18. שו"ע, או"ח סי' תסז סעי' א; שו"ע, יו"ד סי' נז סעי' כא; שם סי' פו סעי' י; שם סי' קלד סעי' יא; שם, סי' שא סעי' ח; ועי' נטע הילולים, עמ' נט זרע גד סוף ס"ק נב.

19. שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' יג.

2. איסור ערלה בארץ ישראל ובחוץ לארץ

יב. מן התורה, ערלה אסורה בארץ ישראל גם בזמן הזה.²⁰ אמנם גם בחו"ל חל איסור ערלה, אך הוא אינו אלא מ'הלכה למשה מסיני'.²¹

יג. ההבדל בין האיסור בארץ ישראל לבין האיסור בחו"ל הוא שבארץ ישראל, בכל מקרה של ספק יש להחמיר, כדין ספק דאורייתא, ואילו בחו"ל במקרה של ספק, יש להקל ולהתיר.²²

יד. לכן המוצרים התעשייתיים כמו ריבה, מיץ וכדו', אם מעורבים בהם פירות שיש בהם חשש ערלה - מותרים. כי לרוב, מוצרים תעשייתיים אלו עשויים מרכז של פירות שמיובאים מחו"ל, וספק ערלה בחו"ל - מותר. למשל, מיצים שאחד המרכיבים בהם הוא פסיפלורה או פאפיה - גם מי שמחמיר לאיסור פירות אלו משום ערלה (עי' להלן פרק ג סעי' ו) - יכול לשתות את המיצים, כי כאמור רכז הפירות מיובא מחו"ל.²³

טו. איסור ערלה בחוץ לארץ אינו רק איסור אכילה אלא הוא גם איסור הנאה.²⁴

טז. מדאורייתא חל איסור ערלה על פירות הגדלים בכל ארץ ישראל, כולל המקומות שכבשו עולי מצריים.²⁵

3. מה יש לעשות בפירות הערלה

יז. תיקנו חכמים שרק בשנת השמיטה יצינו את פירות הערלה יתקינו שלטים

20. שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ח. ערלה נחשבת מצווה התלויה בארץ (עי' קידושין פ"א מ"ט); ולמרות שרוב המצוות התלויות בארץ - אין חיובן מן התורה בזמן הזה (כי יש מהן שתלויות ב'רוב יושביה עליה' או בקדושת ארץ ישראל) - איסור ערלה הוא מדאורייתא גם בזמן הזה.

21. רמב"ם, הלכות מאכלות אסורות פ"י ה"י.

22. קידושין לח ע"ב; רמב"ם, שם הי"א; שו"ע, שם סעי' ט.

23. אמנם יש חברות קטנות ויוקרתיות שמשווקות מיץ פסיפלורה מייצור מקומי, או גלידריות שמוכרים בהן 'ברד' וגלידות שיש בהם מחית פסיפלורה מן הארץ; אך במפעלים הגדולים אין זה מצוי בדרך כלל.

24. עי' תוס', קידושין לו ע"ב, ד"ה כל; תוס' רי"ד, סוכה לה ע"א; תורת הארץ (קליערס), פ"ט אות יב.

25. כגון דרומית לאשקלון, עי' במפה לעיל הל' תרו"מ, פרק ז/2; ועי' בס' קטיף שביעית, עמ' 52 הערה 2. הסיבה לכך היא מפני שאיסור ערלה אינו תלוי בכיבוש, לכן גם במקומות שבטלה קדושת ארץ ישראל - קיים איסור ערלה מן התורה; וכן היא דעת רוב הפוסקים, עי' נטע הילולים, עמ' כג זרע גד ס"ק כ; אמנם עי' משנה למלך לרמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י הי"א, שדין מקומות אלו כדין חו"ל, אך אין נוקטים כן: הגר"מ אליהו, התורה והארץ א, עמ' 21 הערה 20; הגר"י אריאל, אמונת עתיך 53 (תשס"ג), עמ' 34.

המורים עליהם, כדי להודיע לרבים שאין לאכול את הפירות, אך בשנה רגילה 'הלעיטהו לרשע וימות', שכן אדם הלוקח פירות ללא רשות הרי הוא גזלן.²⁶

יח. עם זאת, יש להוריד את פירות הערלה מן העצים, כדי שבני משפחתו של המגדל לא יאכלו מן הפירות האסורים. מבחינה אגרונומית כדאי לעשות זאת אף בשלב מוקדם - שלב הפריחה, כדי למנוע ניצול כוח העץ לריק.

יט. אם יש לאדם פירות ערלה, עליו לאבד אותם באופן שלא תיגרם תקלה על ידו;²⁷ לכן יש לשרוף או לקבור את הפירות, או לשים אותם בפח האשפה.

כ. אין להכניס פירות ערלה לתוך 'קומפוסטר' (= מכל להכנת זבל אורגני) כדי להפוך אותם לזבל אורגני.²⁸

4. פירות של נוכרים

כא. גוי שיש לו מטע - פירותיו אסורים באיסור ערלה בשלוש השנים הראשונות.²⁹

כב. מי שקונה **בשוק** פירות של גוי, ואינו יודע אם הם אסורים באיסור ערלה - הפירות מותרים, כי 'כל דפריש מרובא פריש'.³⁰ אך אם קונים **ממטע** הגוי או מקרבתו, ואין ידוע אם הפירות אסורים באיסור ערלה (כגון שיש במטע עצים קטנים ועצים גדולים)³¹ - אסור לאכול אותם, כי נחשב הדבר בתור קבוע, וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי גם בגוי;³² וראה להלן פרק ז.

5. איסור ערלה - איסור הפירות

כג. נאמר בתורה: 'וערלתם ערלתו את פרו'. הגדרת 'פרי' בהלכה אינה שווה להגדרתה במדע הבוטניקה. במדע הבוטניקה הפרי הוא הזרע האחראי לקיום

26. מע"ש פ"ה מ"א; ובפירוש המשנה לרמב"ם שם.

27. אמנם רש"י, תמורה לג ע"ב, כתב שפירות ערלה הם מן הנשרפין, ושווים לכלאי הכרם שבהם נאמר 'פן תקדש - פן תוקד אש', אך לדעת הרבה מן הפוסקים אין חובה לשרוף אותם; עי' נטע הילולים, עמ' סב זרע גד ס"ק נה.

28. אמונת עתיך 91 (תשע"א), עמ' 62-64; וע"ע שם עמ' 54-61 ועמ' 65.

29. רמב"ם, הל' מע"ש פ"י ה"ה.

30. עי' להלן פרק ז לגבי פירות השוק, ובפירות הגוי בוודאי נחשב 'פריש', עי' שו"ע, יו"ד סי' קי סעי' ג.

31. כמבואר בשו"ע שם: 'כרם שיש לו נטיעות של ערלה...'; אך מסתבר שאם אינו רואה במטע שום עץ צעיר, אין לגביו שום ספק, ולכן מותר לאכול מפירותיו.

32. שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ט; ועי' התורה והארץ ג, עמ' 429-431, שאף בגוי, כיוון שהספק נולד במקום הקביעות - 'כל קבוע כמחצה על מחצה דמי'.

מין הצמח ולהמשכיותו. מן הבחינה ההלכתית כל חלק הנאכל נחשב פרי. לכן צבר מזון 'נפוליטיס' שמגדלים אותו על מנת לאכול את עליו - נחשבים העלים לפרי, למרות שאף פירותיו נאכלים, כי גידול הצמח הוא לשם העלים;³³ ולכן בצמח זה, הן הפירות והן העלים אסורים באיסור ערלה.³⁴

כד. עם זאת, בגפן ענבים, למרות שעלי הגפן נאכלים לפעמים, הם בטלים לענבים, ואינם נחשבים לפרי, ולכן מותר לאכול אותם גם בשלוש שנות הערלה, שכן 'פריו - פרט לעלים'.³⁵

כה. הגרעינים והקליפות של פירות ערלה, אסורים באיסור ערלה, כיוון שהם טפלים לפרי ונחשבים חלק ממנו, שנאמר 'את פרי' - לרבות את הטפל לפרי.³⁶ לכן אין לאכול או ליהנות מקליפות של תפוז או לימון של ערלה, וכיוצא באלו.³⁷

כו. בצמח הצלף נחשבות האביונות (פרי בוטני) לפרי, ואילו התמרות (נצרים רכים) אינן נחשבות לפרי, כי עיקר גידול הצלף הוא לצורך האביונות.³⁸

כז. צמח שהעלים שלו נאכלים, אך אינם נאכלים כמות שהם אלא רק מיועדים לתבלין או לתה, ולאחר נתינת הטעם הם נזרקים - אינו נחשב עץ פרי, ואין בו איסור ערלה. לכן צמחים כמו עלי דפנה, לואיזה, עלי וורד וכדומה, אין בהם איסור ערלה.³⁹

כח. למרות שמשתמשים בצמח ה'גאת' ללעיסה, כיוון שאין משתמשים בו לאכילה ממשית, אין בו איסור ערלה.⁴⁰

33. ראוי לציין שהעלים של הצבר מזון 'נפוליטיס' נאכלים בעצמם, גם כמות שהם, וגם לאחר טיגון או בישול. אך כשהעלים אינם נאכלים כמות שהם - אינם אסורים בערלה, ראה להלן סעי' כז-כח.

34. עי' התורה והארץ ה, עמ' 119-128: הגר"ש ישראלי אוסר והגר"י אריאל מתיר.

35. ערלה פ"א מ"ז, שו"ע, יו"ד סי' רצד, סעי' ב.

36. ברכות לו ע"ב.

37. שו"ע, שם סעי' א.

38. רמב"ם, הל' נט"ר פ"י ה"ג, וביאור הגר"א לשו"ע, יו"ד סי' רצד ס"ק יא.

39. לפי הגר"ד ליאור, התורה והארץ ה, עמ' 131; והגר"מ אליהו מחמיר, עי' התורה והארץ ד, עמ' 10-14, ועי' שם עמ' 15-26.

40. התורה והארץ ה, עמ' 129.

ב. מניין שנות ערלה

1. מניין השנים של העץ

א. נאמר במשנה: ⁴¹ 'באחד בתשרי ראש השנה... לנטיעה...', ומכאן שא' בתשרי הוא התאריך הקובע לתחילת מניין השנים של עץ פרי, לעניין ערלה.

ב. אם נוטעים עץ פרי (חשוף שורש) לפחות ארבעים וארבעה ימים לפני א' בתשרי - הזמן מהנטיעה ועד א' בתשרי נחשב שנה אחת. ⁴² בזמן זה נכללים שבועיים שנצרכים לקליטת העץ באדמה, ⁴³ ועוד שלושים יום שהם הזמן המינימאלי שעל העץ להיות נטוע לפני א' בתשרי, כדי שייחשב בן שנה. ⁴⁴

ג. לכן אדם שנטע עץ פרי עד ט"ו באב ⁴⁵ (כולל ט"ו באב), ימנה את שנת הנטיעה כשנה ראשונה, ומא' בתשרי - שנה שנייה. אם נטע מ- ט"ז אב ואילך, מונה את השנה הראשונה רק מא' בתשרי.

ד. אם נוטעים עץ פרי שנתון בתוך גוש אדמה ובעצץ שאינו נקוב, או בעצץ שמונה על גבי משטח מנתק, די בשלושים יום לחישוב שנה, ואין צורך בימי הקליטה, שכן העץ קלוט ועומד בתוך גוש האדמה שהוא נמצא בו. לכן אם נוטעים עץ כזה עד כ"ט באב - נחשבים הימים עד ראש השנה (א' בתשרי) לשנה הראשונה למניין שנות ערלה. ⁴⁶ (פרטי ההלכות והדינים השייכים לעציצים ולמשתלות יובאו להלן בפרק ו).

ה. מניין השנים של העץ אינו מותנה בכך שהעץ נותן פירות, וגם אם במשך שלוש השנים לא נתן העץ יבול, יצא מכלל ערלה. ⁴⁷

41. ראש השנה פ"א מ"א.

42. רמב"ם, הל' מע"ש פ"ט ה"ח.

43. יבמות פג ע"א; רמב"ם שם.

44. תוספתא, שביעית פ"ב ה"ג; יבמות שם; רמב"ם שם.

45. רמב"ם, שם ה"ה-ה"א; ועי' התורה והארץ ה, עמ' 78-79; והחזו"א, הל' שביעית סי' יז ס"ק כט; שם, סי' כו ס"ק ב; שם, דיני ערלה אות ב-ג, פסק שאף הנוטע בט"ז באב מונה את שנת הנטיעה לשנה הראשונה למניין ערלה.

46. התורה והארץ ה, עמ' 80-87.

47. שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' יז.

2. מניין שנות ערלה לגבי הפירות

1. לאחר שהסתיים מניין שנות ערלה של העץ, עדיין הפירות שעליו שגדלו בשנות הערלה, אסורים באיסור ערלה.⁴⁸ היתר הפירות מותנה בשני גורמים נוספים: ט"ו בשבט⁴⁹ שהוא ראש השנה לפירות האילן, וחנטת הפרי.

2. כאמור התאריך הקובע הוא ט"ו בשבט שלאחר סיום מניין שנות הערלה של העץ. פירות אשר חונטים לאחר ט"ו בשבט, כבר אינם אסורים באיסור ערלה, הם שייכים לשנה הרביעית, והם נטע רבעי (ראה להלן פרק ח), לעומת זאת, הפירות שחונטים לפני ט"ו בשבט (כגון שסק, שקד ואפרסק), שייכים לשנה השלישית, ועדיין אסורים באיסור ערלה.⁵⁰ שנה לאחר מכן, פירות שיחנטו לפני ט"ו בשבט הם נטע רבעי ואילו אלו שיחנטו לאחר ט"ו בשבט הרי הם חולין.

3. שלב גידול הפרי הקובע את השנה לעניין מניין שנות ערלה של הפרי הוא החנטה,⁵¹ כלומר השלב של תחילת היווצרות הפרי. באתרוגים ובלימונים - כשהפרי בגודל של זית - נחשב בשלב החנטה,⁵² כלומר שאם הפרי הגיע לגודל של זית (או שהוא בשלב מתקדם יותר) לפני ט"ו בשבט, הוא אסור באיסור ערלה; אם בט"ו בשבט הוא היה קטן מגודל זית (בשלב הפריחה עד השלב שהפרי בגודל זית) דינו כדין נטע רבעי.

48. ראש השנה י ע"א.

49. שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ה.

50. אף שיש דעות מקלות יש להחמיר בארץ ישראל, שבכל מקרה התאריך הקובע הוא ט"ו בשבט, וכן כתבו: חזו"א, דיני ערלה ס"ק ה; כרם ציון, הלכות ערלה פרק ט סעי' ח (עמ' מו) ובהערה 9; ועי' נטע הילולים, פרק א סעי' ח (עמ' טו); אמנם יש מקלים במקרה שעברו שלוש שנים שלמות מעת הנטיעה (הקליטה ראה להלן), כדעת הרמב"ם, הל' מע"ש פ"ט הי"א וכסתמא דשו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ה; וכן כתב ילקוט יוסף, מצוות התלויות בארץ, ח"ב עמ' קכט-קל. נחלקו הפוסקים אליבא דהרמב"ם שם, אם שלוש השנים הן מן הנטיעה או לאחר שנקלט העץ, לאמור שבועיים לאחר הנטיעה; וגם לדעת המקלים יש להחמיר למנות את שלוש השנים מעת הקליטה, עי' נטע הילולים שם הערה ז.

51. תוס', ר"ה יד ע"א, ד"ה באחד; ואף לשיטת הרמב"ם, הל' מע"ש פ"א ה"ב; שם, הל' שמטו"י פ"ד ה"ט, שבכל הדינים השלב הקובע הוא עונת המעשרות, לעניין ערלה השלב הקובע את איסור הפרי הוא מוקדם הרבה יותר: סמדר או בוסר, עי' הערת הגרא"ד רוזנטל, כרם ציון, ערלה הלכות פסוקות פ"ט גידולי ציון הערה ד; הגר"י אריאל, 'מהי חנטה', שו"ת באהלה של תורה ד, עמ' 283-304; ועי' התורה והארץ ה, עמ' 214-215.

52. הגר"י אריאל, שם עמ' 298-300, עפ"י תוס', ר"ה יד ע"ב, ד"ה ולשביעית. בשאר פירות מכריעים לפי היחס בין גודל הלימון לגודלם; כלומר פרי שקטן מן הלימון והאתרוג, השלב הקובע בו יהיה כשהוא קטן מזית, ואילו פרי הגדול מן האתרוג והלימון השלב הקובע בו יהיה כשהוא גדול מזית, בהתאמה.

3. שלב גידול הפרי שחל ממנו איסור ערלה

ט. נאמר בתורה 'וערלתם ערלתו את פריו', ומכאן שהפרי אסור רק מן השלב שאכן יש להגדירו בתור פרי ולא משלבים מוקדמים יותר.⁵³ לכן אף על פי שפרח הוא שלב של טרום-פרי, עדיין אין הוא אסור באיסור ערלה, ומותר להריח וליהנות מפרחים של עצי ערלה.⁵⁴

י. השלב הראשון שממנו והלאה אסור הפרי באיסור ערלה הוא 'סמדר' או 'בוסר'.⁵⁵ זהו השלב שקצת לאחר היווצרות הפרי.⁵⁶ בשלב זה עדיין אין הפרי ראוי לאכילה, אך כיוון שאיסור ערלה הוא גם איסור הנאה, אין ליהנות ממנו.

53. ברכות לו ע"ב.

54. שו"ת הרדב"ז, ח"א סי' מד.

55. סמדר הוא שלב מוקדם מבוסר, ונחלקו הפוסקים אם רק בגפן, השלב הראשון שאסור בערלה הוא בוסר, ואילו בשאר פירות - סמדר, או שבכל הפירות, שלב חלות האיסור הוא סמדר: עי' שו"ת הרדב"ז שם; חזון איש, ערלה סי' ג ס"ק ה, ודיני ערלה ס"ק מא; נטע הילולים, עמ' כז זרע גד ס"ק כו.

56. חנטה; בלימון - קצת גדול מזית, ראה לעיל סעי' ח והערה 52.

ג. מהו אילן

א. נאמר בתורה 'ונטעתם כל עץ מאכל', לאמור רק 'עץ מאכל' אסור באיסור ערלה, ואילו ירק אינו אסור.⁵⁷

ב. לפי ההלכה, אמות המידה המרכזיות שעל פיהן קובעים אם הצמח נחשב לעץ או לירק, הן אורך זמן קיומו של הצמח ואופן התחדשותו. צמח רב-שנתי שמתחדש מן הגזע, נחשב אילן. לעומת זאת צמח חד-שנתי, או צמח רב-שנתי שמתחדש מן השורש - נחשב ירק.⁵⁸ לעניין זה השורש הוא החלק של הצמח, שמתחת לאדמה.⁵⁹ לדוגמה: אף שמטע בונה מתקיים שנים רבות, הצמח הבודד מתחדש מן השורש, ולכן דינו כירק.

ג. ישנן אמות מידה נוספות שעל פיהן מגדירים צמח בתור ירק או בתור אילן, ואשר מוזכרות בפוסקים, אך יש לגביהן מחלוקת, כדלהלן.

ד. יש אומרים שצמח בעל גזע חלול נחשב ירק, אף אם הוא רב-שנתי ומתחדש מהגזע, אך אין סומכים על אמת מידה זו לבדה; דוגמאות לצמחים בעלי גזע חלול: חציל; פאפיה; באבקו.⁶⁰

ה. יש אומרים שצמח רב-שנתי שאינו מתקיים יותר משלוש שנים נחשב ירק,⁶¹ ויש אומרים שצמח אשר כמות פירותיו ואיכותם יורדות במשך השנים,⁶² נחשב ירק. להלכה נוהגים לסמוך על שני התנאים האלה גם יחד.⁶³ לדוגמה, החציל נחשב ירק ואין בו איסור ערלה מן הטעמים הנ"ל.

ו. יש אומרים שצמח שנותן פרי תוך שנה אחת מן הזריעה, מוגדר בתור ירק ואין

57. תוספתא, כלאים פ"ג הי"ג-ה"ד.

58. רמב"ם, הל' כלאים פ"ה הי"ט-ה"כ; על הגדרות אילן וירק, עי' התורה והארץ ג, עמ' 428-398.

59. ב"ב פב ע"א.

60. שו"ת מהר"י חאגיז, ח"א סי' פג; יש לציין שהחציל נחשב ירק בגלל סיבות אחרות, ואף הפאפיה והבאבקו נחשבים ירק לדעת חלק מן הפוסקים, מטעמים אחרים.

61. חזון איש, ערלה סי' יב ס"ק ג, ד"ה ונראה דגזע; אך הכפתור ופרח, פרק נו, הוצאת בית המדרש להלכה בהתיישבות, עמ' רס), ורדב"ז, שו"ת ח"ג סי' תקלא; שם, ח"א סי' תקסג; שם, ח"ד סי' רצו, חולקים וסוברים שגם אם אינו מתקיים שלוש שנים נחשב אילן, ואסור לעולם.

62. מהר"ם אלשיך, מובא בברכי יוסף, יו"ד סי' רצד.

63. חזון איש, ערלה סי' יב ס"ק ג, ד"ה ונראה לדינא.

בו איסור ערלה,⁶⁴ וכך פסקו כל רבני הספרדים בדורות האחרונים,⁶⁵ והרבה פוסקים חלקו על כך, כי אמת מידה זו אינה מובאת בתלמודים.⁶⁶ דוגמאות לצמחים כאלו: פפאיה, באבקו, פסיפלורה. ראוי לציין שכאשר מוכרים פפאיה ופסיפלורה בשווקים בכשרות רגילה (לא למהדרין), מסתמכים על הדעה המקלה הנ"ל.

ז. המקלים ומחשיבים צמחים מסוימים לירק על פי אמות המידה המוזכרות בסעי' ה-ו, יש להם על מה לסמוך, ובלבד שהתכונות הנ"ל קיימות בצמחים, גם במקום גידולם הטבעי. למשל צמח שאינו מתקיים שלוש שנים בארץ ישראל, אך בארץ המוצא הטבעית שלו, הוא חי עשרות שנים, בוודאי ייחשב אילן ולא ירק.⁶⁷

ח. פלפל חריף נחשב ירק, ולכן אין נוהגים בו איסור ערלה.⁶⁸

ט. פלפל חריף מזן 'סודני' מתקיים שנים רבות, כמות ואיכות הפרי אינן יורדות, ולכן הוא נחשב עץ ויש בו איסור ערלה. אמנם יש אומרים שאף הוא נחשב ירק, כי הוא נותן פרי תוך שנה מהזריעה.⁶⁹

י. הפסיפלורה כדין הפלפל הסודני, חייבת בערלה; ויש אומרים שפטורה כדלעיל.⁷⁰

יא. לצמח ה'פיטאיה' (ממשפחת הקקטוסים) יש תכונה מיוחדת, שהוא מסוגל להתקיים ללא צורך באדמה, שכן יש לו שורשי אוויר שיכולים להסתלסל מסביב לעמודי הדליה (אף ממתכת), והוא ניזון מנוזלים וערפול. אף על פי כן יש לצמח זה את כל תכונות העץ, ולכן אם הוא נטוע באדמה - דינו כעץ, והוא

64. שו"ת הרדב"ז, ח"ג סי' תקלא.

65. ברכי יוסף, יו"ד סי' רצד; שו"ת רב פעלים, או"ח ח"ב סי' ל; שו"ת יין טוב, יו"ד סי' יד; שו"ת יחווה דעת ח"ב, סי' כא, ח"ד סי' נב; הגר"מ אליהו, תחומין ז, עמ' 88-93; ואמנם עי' בשו"ת איש מצליח, ח"ב סי' מה, שחולק.

66. חזו"א א"ש; שו"ת איש מצליח שם.

67. עי' שו"ת יחווה דעת, ח"ד סי' נב (עמ' רסז בהערה), ושם נטה להקל על פי תכונות הצמח בארץ המוצא של העץ, ופשיטא שיש להחמיר על פי תכונות הצמח במקום הטבעי, בפרט שהנפקא מינא מן הדיון אינו רק לגבי ערלה, אלא גם לגבי דיני ברכות שאינן מתקיימות דווקא בארץ ישראל; וכן כתב כרם ציון, הלכות פסוקות (תשמ"ג), פרק ד גידולי ציון אות ד (עמ' יב-יג).

68. התורה והארץ ה, עמ' 139-142.

69. ודי בתנאי זה לבד להחשיבו ירק; הגר"מ אליהו במכתב, אמונת עתיך 10 (תשנ"ו), עמ' 6; וכן כתב הגר"ע יוסף, יחווה דעת, ח"ד סי' נב (עמ' רסו-רסז בהערה).

70. התורה והארץ ה, עמ' 143-145; ועי' חלקת השדה, זרעים א עמ' עד-פג.

אסור באיסור ערלה. אך אם הוא גדל באוויר ואינו נטוע כלל באדמה - פטור מערלה.⁷¹

יב. צמח הפטל נחשב ירק, שכן הוא מתחדש מנצרים הפורצים מהשורשים, במרחק מה מהשריג הדו-שנתי. לעיתים ישנם נצרים הפורצים מצוואר השורש. בכל מקרה השריג מתקיים במשך שתי עונות גידול, מניב פרי, מתנוון ומת.⁷²

יג. קני הסוכר אף הם מתחדשים מצוואר השורש, ולמרות זאת דעת רוב הגאונים והראשונים להחשיבם אילן.⁷³ אף על פי כן אין בהם איסור ערלה, כי אין הפרי נאכל אלא רק המים או השרף היוצאים מן העץ.⁷⁴

יד. הצבר נחשב עץ ולכן יש בו איסור ערלה, אלא אם כן נוטעים אותו לצורך גדר.⁷⁵

71. עי' במאמרו של הרב יהודה עמיחי, תחומין כו, מעמ' 57 ואילך, ובתגובתו של הגרש"מ עמאר, תחומין שם, מעמ' 61 ואילך. אמנם כאשר הוא גדל רק באוויר, אין הוא נטוע כלל ולכן פטור מערלה; עי' בתשובת הגר"י אריאל, התורה והארץ ד, עמ' 35-36, שצמח באוויר אינו נחשב זרוע או מושרש. לגבי הגדרת הנטיעה בתור מחייבת בערלה, עי' התורה והארץ א, עמ' 93-97.

72. כך פסקו הגר"מ אליהו זצ"ל, ולהבהל"ח הגר"י אריאל והרב יהודה עמיחי. והגר"י אריאל ציין שאין לצמח גזע, עי' תוספתא כלאים פ"ג הי"ג-הי"ד. ולענ"ד עדיין צ"ע לדעת שו"ת הרשב"א, ח"ג סי' רלז, עי' להלן פרק ה סעי' יא והערה 107, שנצרים שיוצאים מן השורש חייב רק מדרבנן - נמצא שמדאורייתא כל נצר אינו צמח עצמאי, ושוב הצמח בכללו מתקיים יותר משלוש שנים; וע"ע אמונת עתיך 98 (תשע"ג), 78-83.

73. התורה והארץ ח, עמ' 102-103, עמ' 110.

74. שו"ת הרדב"ז, ח"א סי' תקסג, וח"ג סי' תקלא.

75. כרם ציון, הלכות ערלה, הלכות פסוקות (תשמ"ג) פרק ד סעי' ט (עמ' יד); ויש אומרים שבסתמא נטעו את הצבר לצורך גדר, ופטור מן הערלה. ויש לברך על פירותיו 'בורא פרי העץ', עי' ברכי יוסף, או"ח סי' רב; ושו"ת הר צבי, או"ח ח"ב סי' רב.

סיווג צמחי ביניים לאילן או לירק

שם הצמח/ הפרי	הדין	הסיבה
אוכמניות	אילן	צמח רב-שנתי
אננס	ירק	מתחדש מבסיס הצמח ולפעמים מן הגזע, מניב בשנה השנייה, מתקיים שלוש - ארבע שנים בחו"ל [הוואי], כמות ואיכות הפרי יורדות. ⁷⁶
ארטישוק	ירק	מתחדש מן השורש
בבאקו	ספק אילן וספק ירק	צמח רב-שנתי, אך גזעו חלול, נותן פרי תוך שנה
בננה	ירק	מתחדשת מן השורש
חציל	ירק	אינו מתקיים שלוש שנים, פחיתת יבול
פסיפורה (שעונית)	ספק אילן וספק ירק	צמח רב-שנתי אך נותן פרי תוך שנה
פטל / אוסנה	ירק	מתחדש מן השורש
פיטאיה	אילן	רב שנתי
פלפל חריף	ירק	אינו מתקיים שלוש שנים, פחיתת יבול
פלפל סודני	ספק אילן וספק ירק	צמח רב-שנתי אך נותן פרי תוך שנה
פאפיה	ספק אילן וספק ירק	צמח רב-שנתי אך גזעו חלול, נותן פרי תוך שנה.
צבר	אילן	רב שנתי
תות שדה	ירק	מתחדש מן השורש

76. חלקת השדה, זרעים א עמ' עב-עד.

ד. נטיעות הפטורות מערלה ונטיעות החייבות בה

1. הנוטע עצי מאכל לסייג ולנוי

א. מן הפסוק 'ונטעתם כל עץ מאכל', נלמד בתלמוד הירושלמי (ערלה פ"א ה"א) - 'את שהוא למאכל חייב, לסייג ולקורות ולעצים פטור'. מכאן שאם אדם נוטע עץ פרי לשם ייעוד אחר מאכילת פירותיו, כגון עצים לגדר וכדו' - פטור הוא מאיסור ערלה, ומותר לאכול את הפירות בשלוש השנים הראשונות. להיתר זה יש שני תנאים מגבילים:

1. צריך שיהיה ניכר שנטע את העץ לצורך הייעוד האחר. למשל בנטיעה לסייג, יש לטעת את העצים בצפיפות, באופן שניכר שעשה כן לצורך הגדר.⁷⁷

2. מטרת הנטיעה צריכה להיות לגדר בלבד (אף שהוא מודע לכך שהצמח נותן פרי), אך אם מטרת הנטיעה היא גם לגדר וגם לפירות - אסור. המבחן לכוונתו בנטיעה הוא כדלהלן: אם הנוטע את העצים לסייג, היה עושה זאת גם אילו היו העצים סרק - הפירות מותרים, ואם לאו, כיוון שהנטיעה היא גם לצורך הפירות - אסורים הם משום ערלה.⁷⁸

ב. עצי פרי שבדרך כלל אינם מיועדים לאכילת הפירות, ויש ספק אם נחשבים הם לעצי מאכל - חייבים באיסור ערלה, אלא אם כן נוטע אותם לייעוד אחר (סייג וכדו').⁷⁹ במקרה זה, אפשר להקל ולפטור מן הערלה אף כשנוטעים את העץ גם לצורך הפירות וגם לשם ייעוד אחר. למשל, כשנוטעים פטינגו לצורך גדר, כיוון שלרוב גידול העץ אינו לשם אכילת הפירות, אפשר להקל.⁸⁰

ג. גם במקרה של ספק אם הצמח נחשב אילן או ירק, אפשר להקל כנ"ל. למשל הנוטע את צמח הפסיפלורה לשם גדר וסייג, ומטרתו המשנית היא אכילת הפירות, מותר לאכול את הפירות בשלוש השנים הראשונות גם לדעות המחמירים, שמחשיבים אותו לאילן (לעיל פרק ג סעי' י).

77. שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' כג; ועי' חזו"א, דיני ערלה ס"ק יג, שהיכר זה הוא מדאורייתא; ודעת המנחת חינוך, מצווה רמו אות ג, שהיכר אינו אלא מדרבנן.

78. חזו"א, דיני ערלה ס"ק יא.

79. בעץ כזה יש קולא, שכן בסתמא אינו עץ פרי, ולכן צריך כוונה ברורה שהעץ ישמש לאכילת הפירות כדי שייאסר בערלה; עי' ירושלמי, ערלה פ"א ה"א (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 331, שו' 31-35).

80. התורה והארץ ה, עמ' 104-109; וע"ע אמונת עתיך 65 (תשס"ו), עמ' 46-54.

ד. עצי פרי ננסיים שמיועדים לנוי וגם לאכילת פירות, אסור לאכול את פירותיהם במשך שנות הערלה, שכן הנוטע מעוניין בפירות הן לצורך הנוי והן לצורך אכילה, ולכן אינו בכלל 'נוטע לסייג'. אך אם נוטעים את העצים רק לשם נוי ולא לשם אכילת הפירות - מותר.⁸¹

ה. עצי פרי שפירותיהם משמשים רק לצרכים רפואיים⁸² ולייצור מוצרי טיפוח (כגון חוחובה), פטורים מן הערלה.

2. הנוטע לרבים והעולה מאליו

ו. עץ פרי שנטעוהו ברשות הרבים⁸³ וכן עץ פרי שנטעוהו ברשות היחיד עבור הרבים, חייב בערלה.⁸⁴

ז. עץ שניטע מעצמו ולא נטעו אדם - אם ניטע ברשות היחיד חייב בערלה;⁸⁵ אם ניטע ברשות הרבים או בשטח הפקר - פטור מן הערלה, בתנאי שאין כדאיות כלכלית בגידול הפירות ובהבאתם למקום יישוב.⁸⁶

81. ירושלמי, ערלה פ"א ה"א, פני משה וביאור הגר"א; ועי' רע"א לשו"ע, ס' רצד סעי' כג. ועי' התורה והארץ ה, עמ' 112-118.

82. שו"ת הרדב"ז ח"א, ס' תצט, שם ס' מד; חידושי רע"א, לשו"ע יו"ד ס' רצד סעי' כג. ובמקרה זה אין צורך בהיכר כד"ן כל נוטע לסייג, שכן אין מדובר בעץ מאכל שהאדם נוטע אותו לצרכים אחרים ולא למאכל, אלא נהוג להשתמש בעץ זה לצרכים אלו.

83. שו"ע, יו"ד ס' רצד סעי' כו.

84. שם, סעי' כה.

85. שו"ע, שם סעי' כז; ועי' בש"ך (שם ס"ק לה), שביאר שברשות היחיד, ניטע העץ בעקבות הטיפול של האדם באדמתו.

86. שו"ע, שם; חזו"א, דיני ערלה ס"ק לו; ועי' פרישה, לטור יו"ד ס' רצד, שהסיבה לחיוב ערלה כשיש כדאיות כלכלית היא ש'אחשביה', ולכן נחשב כאילו נטע; והחזו"א, ערלה ס' א ס"ק יט, ד"ה סכ"ז, מסביר שאז נחשב אילן מאכל; ועי' עוד אמונת עת"ך 82 (תשס"ט), עמ' 30-48.

ה. התחדשות העצים: נטיעה, העברה, הרכבה, הברכה ונצרים

1. העברה והעתקה של עצי פרי

א. מניין שנות ערלה מתחיל מעת נטיעת הייחור או זריעת הגרעין, כפי שביארנו לעיל (פרק א סעי' ג).⁸⁷

ב. אם מעבירים עץ ממקום למקום, יש להתחיל ולמנות את שנות הערלה מחדש, שכן הנטיעה במקום החדש הרי היא בכלל 'ונטעתם'. יש לציין שיש מקרים שבהם אסור להעביר עץ מאכל, מפני שיש איסור 'לא תשחית את עצה'⁸⁸ או מפני מצוות יישוב ארץ ישראל,⁸⁹ ויש לבחון כל מקרה לגופו.

ג. כשמעבירים עץ ממקום למקום, אך יחד עם העץ מעבירים גם את גוש האדמה שעוטף את השורשים - אין צריך למנות שנות ערלה מחדש, בתנאי שגוש האדמה מספיק למחיית העץ במשך שבועיים.⁹⁰

ד. כשמעבירים עץ עם גוש אדמה מסביבו, ואין יודעים אם גוש זה מספיק למחיית העץ במשך שבועיים, כדאי בתחילה לגזום את העלווה של העץ בצורה מקסימאלית.⁹¹ לאחר מכן אפשר לנקוט באחת משתי האפשרויות דלהלן:

1. לשאול איש מקצוע (אגרונום) מהו גודל גוש האדמה שנצרך לקיום העץ במשך שבועיים.⁹²

87. העיקרון הוא שמניין שנות ערלה הוא מעת הקליטה של העץ באדמה, עי' כס"מ, לרמב"ם הל' מע"ש פ"ט הי"ב; חזו"א ערלה סי' יב ס"ק ה. אמנם אין בכך נפקא מינא, שכן בכל מקרה נוהגים להחמיר כדעה שרק פירות רביעית שלאחר ט"ו בשבט מותרים, עי' לעיל פרק ב/2.

88. דברים כ, יט; ועי' התורה והארץ ה, עמ' 217-251; אמונת עתיך 91 (תשע"א), עמ' 73-78.

89. ב"מ קא ע"ב; תוס', ב"מ שם, ד"ה בשדה.

90. עי' ערלה פ"א מ"ג; שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' יט. לגבי משך זמן ש"יכול לחיות', עי' שו"ת הרשב"א ח"ג, סי' רכה; רא"ש הלכות קטנות, ערלה סי' ד; משפט כהן, סי' ח; חזו"א, ערלה סי' ב ס"ק יא-יב. ראוי לציין שעצים שנמצאים במשתלה בגוש אדמה, גדלים בצורה מוקטנת, כי מגדלים אותם בכלים קטנים (בדרך כלל 5-6 ליטר לערך) לעומת המרחבים של השטח הפתוח. צורת גידול זו אינה מאפשרת התפתחות עץ גדול עם עלווה מרובה כבשטח פתוח. כיוון שכן, גודל גוש האדמה מספיק למחיית העץ למשך שלוש שנים ויותר.

91. גודל גוש האדמה שמספיק למחיית העץ הוא לפי גודל העלווה. ככל שהעלווה מצומצמת, די בגוש אדמה קטן יותר.

92. חזו"א, דיני ערלה ס"ק יח; ועי' התורה והארץ ה, עמ' 77; על ערלה במשתלות עי' גם: התורה והארץ א, עמ' 189-244. יש כמה גורמים שנקלחים בחשבון לקביעת גודל הגוש שיכול

2. אם אין אגרונום לשואלו ובכל אופן רוצים 'להרוויח' את שנות הערלה,⁹³ יש לקחת את העץ עם גוש, להניח אותו בבור שמוכן לנטיעה, אך לא לכסות באדמה אלא להשאיר את העץ מונח כך למשך שבועיים. יש להשקות בעדינות⁹⁴ את העץ, במידה ובכמות שהיה משקה לפני עקירתו. לאחר שבועיים יש להסתכל על העלים של העץ - אם הם מתייבשים וקמלים, סימן הוא שהעץ קיבל זעזוע, אין גוש האדמה מספיק למחייתו, ולכן יש למנות שנות ערלה מחדש לאחר הנטיעה. אם אין העלים קמלים, אפשר לכסותו ולהוסיף לו את האדמה שבצדי הבור, ואין למנות שנות ערלה מחדש.⁹⁵

ה. עץ שנעקר באופן חלקי ממקום גידולו, אך נשאר מחובר לאדמה על ידי שורש אחד⁹⁶ - אפשר להחזירו למקומו, לכסות את השורשים באדמה,⁹⁷ ולהשקות באותה מידה ובאותן כמויות כמקודם. לאחר מכן יש לבחון את השפעת העקירה על העץ: אם כל העלים נובלים ומתייבשים, סימן הוא שהעץ התנתק ויש למנות שנות ערלה מחדש, ואם אין עליו נובלים - פטור מן הערלה.

2. הרכבה

'הרכבה פירושה הבאה למגע צמוד של שני חלקי צמח וגטטיביים: עלה, גבעול או שורש, תוך שאיפה שהם יתאחו ותחול זרימה הדדית של חומרים אורגאניים

לקיים עץ במשך שבועיים: הגורמים הם גודל הגוש, סוג הקרקע, שטח העלים ותנאי האקלים. אם אין מכסים את בור השתילה, השטח המאֵדָה גדול יותר, ולפיכך קצב איבוד המים מהיר יותר. לעומת זה בית השורשים מאוורר. ישנם כלים כדי לחשב מהו שטח העלים המרבי שישמור על כמות המים הזמינים לאידי במשך שבועיים. תודה לפרופ' יפתח בן אשר על המידע.

93. ייתכן שיש סיכון בפתרון להלן, ויש לחשב את הסיכוי מול הסיכון.

94. יש להשקות באופן שלא יתפורר גוש האדמה. לכן אין להשתמש בצינוור השקיה, אלא לפי ההמלצות דלהלן: כדי שהגוש יחזיק מעמד, חובה להתקין לו מערכת טפטוף. על המערכת לכלול כמה טפטפות שהמרחק ביניהן אינו עולה על כ- 25 סנטימטר, לכל היקף הגוש. יש להניח את מערכת הטפטוף על הגוש באמצעו, כדי שתמצא במרחק שווה ליד הגזע וליד קצה הגוש, כדי שכל מערכת השורשים תקבל השקיה מרבית. יש להעביר את העץ בסוף החורף לקראת האביב. תודה רבה לשלמה טסלר, משתלת נוב על המידע.

95. אגרות משה, ח"א יו"ד סי' קפה, בביאור התוספתא, ערלה פ"א ה"ג. ועי' משפט כהן, סי' ח.

96. במשנה (ערלה פ"א מ"ד), מצוין כשורש של מיתון; רמב"ם, הל' מע"ש פ"י הי"ב: 'מפני שיכול לחיות...'; ובשול"ת הרשב"א (ח"ג סי' רכה), אף אם אינו יכול לחיות מן השורש. ועי' חזו"א, דיני ערלה אות יח, שמדובר בשורש 'שהוא דק ביותר'.

97. כיוון שאין גוש אדמה מסביב לשורשים, אין אפשרות להשאיר את העץ כמות שהוא למשך שבועיים כמו בסעיף הקודם, שכן השורש חשוף לשמש ולאוויר, והשאריתו כך תגרום להתייבשות העץ.

ואנאורגאניים בין שני חלקים אלה, ובמיוחד בין הכנה המושרשת לבין הרוכב. הרכבה זו נעשית בדרכים שונות: הרכבת עין, ראש, סדק, יתד, סדן ועוד. כרגיל בוחרים לכנה את הצמח החסון, המפתח מערכת-שורשים טובה והוא מתאים לתנאי הקרקע, בעוד הרוכב צריך להצטיין בפוריות ובטיב פריו.⁹⁸

ו. בדרך כלל כשמרכיבים רוכב על כנה, בין בהרכבת עין ובין בהרכבת ראש - מונים שנות ערלה מעת נטיעת הכנה ולא מעת ההרכבה,⁹⁹ מלבד המקרים המוזכרים להלן.

ז. אם הרכיבו את הרוכב על הכנה בגובה נמוך מטפח (8 ס"מ), לכתחילה יש למנות שנות ערלה מעת ההרכבה ולא מעת נטיעת הכנה.¹⁰⁰ אמנם בשעת הדחק יש מקום להקל ולמנות שנות ערלה מעת נטיעת הכנה, גם אם הורכבה נמוך מטפח.¹⁰¹

ח. אם הרכיבו את הרוכב על גבי כנת סרק, יש למנות שנות ערלה מעת ההרכבה ולא מעת נטיעת הכנה.¹⁰² כנות סרק הן כנות שאינן נותנות פרי, ויש להכליל בכנות סרק גם כנות שפירותיהן אינם ראויים למאכל בכלל, וכן כנות בעלות פריחה זכרית.¹⁰³

ט. אם הרכיבו שני מינים באיסור (כגון אגס על חבוש או שזיף על כנת 677) - אין חובה למנות שנות ערלה מעת ההרכבה, אלא מונים את שנות הערלה מעת נטיעת הכנה.¹⁰⁴

י. לפעמים ישנן כנות שאינן גדלות כראוי, ולכן מבצעים 'הרכבת תמך'. שותלים כנה בצמוד לעץ הבוגר, מקלפים את הגזע של העץ הבוגר ומצמידים אליו את הכנה הצעירה עד שתתאחה.

98. פרופ' יהודה פליקס, כלאי זרעים והרכבה, עמ' 113.

99. רמב"ם, הל' מע"ש פ"י הט"ז, וכדעת מהרי"ק לרמב"ם שם, ומהר"ם אלשיך, סי' קי; וע"ע ס' התורה והארץ א, עמ' 85-101.

100. רא"ש, הלכות קטנות, ערלה אות ד.

101. כדעת הרמב"ם, הל' מע"ש פ"י הי"ג; ושו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' יח. וכן פסק הגר"ח"ז גרוסברג: נטע הילולים, עמ' נ סעי' מד, ובשערי צבי ס"ק קכח; התורה והמדינה יא-יג (תש"כ-תשכ"ב), עמ' תרב.

102. משפט כהן, עמ' נב; הגרצ"פ פראנק, כרם ציון, הר צבי עמ' פט; נטע הילולים, עמ' נג; התורה והארץ א, עמ' 113-114.

103. התורה והארץ, שם עמ' 125-126.

104. התורה והארץ ה, עמ' 168-177; ועי' להלן הלכות כלאים פרק ח סעי' יא-יב, שלא בכל מקרה יש לעקור אילן המורכב בכלאיים.

1. לכתחילה יש לקחת כנה שכבר עברה שנות ערלה. למעשה אין נוהגים כן, כי מבחינה מקצועית כנה בת שלוש ויותר אינה גמישה, וקשה להצמידה לעץ הבוגר.

2. עדיף לשתול את הכנה הצעירה ולחכות שבועיים עד שתיקלט, ולבצע את הרכבת התמך רק לאחר זמן זה. לחילופין, אפשר לטעת את הכנה הצעירה כשהיא בגוש אדמה (שיכולה לחיות ממנו, שנלקחה ממשתלה שהקפידה על ההנחיות דלהלן, פרק ו סעי' ו-ח) שכן אז היא תחשב קלוטה באדמה גם לפני שיעבור זמן קליטה.

3. גם במקרה שנטעו את הכנה הצעירה וביצעו את הרכבת התמך מייד, אין צורך למנות שנות ערלה מחדש (לאחר ניוון הכנה הזקנה), והפירות מותרים.¹⁰⁵

3. נצרים והברכה

יא. יש עצי פרי שמוציאים נצרים מן השורש, ומנצרים אלו גדלים פירות. אף על פי שהעץ ניטע לפני יותר משלוש שנים וכבר עברו שנות ערלה, מתחדש איסור ערלה על פירות הנצרים.¹⁰⁶ לכן יש להקפיד לחתוך את הנצרים ולהשאיר לעץ רק גזע אחד (או שניים). אמנם אם לא חתכו את הנצרים וכבר עברו שנות ערלה של העץ, ויש ספק לגבי מניין שנות ערלה של הנצרים, יש מתירים לאכול מן הפירות שגדלו על הנצרים.¹⁰⁷

יב. הברכה היא כפיפת ענף של צמח ונעיצתו באדמה כדי שיכה שורשים וייעשה לצמח עצמאי.¹⁰⁸ אם הבריכו ענף של עץ פרי (כגון גפן או אתרוג) שעברו עליו שנות ערלה, הפירות שגדלים על הענף המוברך פטורים מן הערלה, כל זמן שהענף המוברך מחובר לעץ-האם ויונק ממנו. אך אם ניתקו את הענף המוברך מעץ-האם, או שהוא עצמאי לגמרי ואינו יונק מעץ-האם - חייב בערלה.¹⁰⁹

105. התורה והארץ ה', עמ' 178-187; שם עמ' 188-195.

106. רמב"ם, הל' מע"ש פ"ט הי"ט.

107. עי' שו"ת הרשב"א ח"ג, סי' רלז, שנצרים חייבים בערלה רק מדרבנן, ולכן נכתב בכתבי קהילות יעקב החדשים (זרעים סי' מא-מג), שיש מקום להקל בספק; ועי' עמוד הימיני, סי' כת, שהגר"ש ישראלי הקל בדין נצרים שיוצאים מן השורש; וע"ע התורה והארץ ה', עמ' 161-167; אמונת עתיך 86 (תש"ע), עמ' 24-34.

108. מילון אבן שושן.

109. ערלה פ"א מ"ה; רמב"ם, הל' מע"ש פ"י הי"ד-הט"ו; שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' טז. ועי' חזו"א, דיני ערלה אות כה; ועי' רא"ש למשנה שם, ובהלכות קטנות הל' ערלה סי' ה.

יג. אם היו פירות על הענף המוברך בעת שחתכו אותו מעץ-האם - הפירות מותרים; אך אם הפירות המשיכו לגדול לאחר החיתוך, תוספת הגידול של הפרי אסור בערלה, ולכן אם יש בתוספת $1/200$ מן הגידול הראשוני של הפירות - הם אסורים.¹¹⁰

110. משנה, רמב"ם ושו"ע שם.

ו. דיני עציצים - ערלה במשתלות¹¹¹

א. חיוב ערלה מתחיל בעת שנוטעים זרע או שתיל של עץ פרי באדמה, שנאמר 'כי תבאו אל הארץ ונטעתם'. אם העץ מצוי בעציץ בתוך גוש אדמה, ויש בעציץ נקב בקוטר 2.5 ס"מ, ואין משטח שמפריד וחוצץ בין העציץ לבין האדמה - נחשב העץ נטוע באדמה.¹¹²

ב. גם אם העציץ מוגבה מעל הקרקע, ואין משטח שמפריד וחוצץ בין הנקב שמצוי בתחתית העציץ לבין הקרקע, נחשב העץ מחובר לקרקע ונטוע באדמה.¹¹³

ג. אם יש משטח שמפריד וחוצץ בין מצע הגידול שבעציץ (אדמה, חול וכדומה) לבין האדמה - נחשב 'עציץ שאינו נקוב', וחייב בערלה מדרבנן.¹¹⁴ למשל עץ פרי שנטוע בעציץ במרפסת של בית; או עצי פרי במשתלות, המצויים בעציצים שמונחים על יריעת פלסטיק, על משטח של עץ או על בלוקים של אבן - כל אלו גדלים ב'עציץ שאינו נקוב', וחייבים בערלה מדרבנן. לאחר שיסתיים מניין שנות ערלה - מותר יהיה לאכול את הפירות. אך אם מעבירים את העציץ לגינה או נוטעים את העץ באדמה, יש למנות שנות ערלה מחדש, שכן בעת ההעברה מתחייב העץ בערלה מן התורה.¹¹⁵

ד. עץ פרי שנטוע על גג של בית (פנטהאוז) או אפילו אם הוא נטוע ב'פטי' בתוך הבית - חייב בערלה מן התורה.¹¹⁶ אך אם העץ נתון בעציץ המונח על

111. מאמר נרחב בנושא זה, עי' התורה והארץ א, עמ' 189-244.

112. במקומות רבים בהלכה נחשב הזורע בעציץ נקוב כאילו זורע בארץ, למשל עי' שבת פ"י מ"ו.

113. התורה והארץ א, עמ' 219-220.

114. עי' רמב"ם, הל' מע"ש פ"י ה"ח, שגם עץ הגדל בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה; בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב, מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 333 שו' 50 - עמ' 334 שו' 3), מבואר שהטעם הוא כי 'השורשין מפעפעין'. לפי זה כשהשורשים אינם יונקים ואינם חודרים - פטור. ועי' חזו"א, דיני ערלה סי' לב, שם כתב שחייב מדרבנן. ועי' מנחת שלמה, ח"א סי' ע (עמ' ת ואילך), והגר"ש ישראלי, התורה והארץ א, עמ' 133-147, שכתבו שפטור מן הערלה; לעומת זאת, עי' במה שכתב הגר"א שפירא, התורה והארץ ת, עמ' 19-20; הרב יהודה עמיחי, התורה והארץ ה, עמ' 88-92.

115. עי' באריכות במנחת שלמה א, סי' ע.

116. שו"ת הרא"ש, כלל ב אות ד; שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' כו; התורה והארץ א, עמ' 233-234; התורה והארץ ו, עמ' 340-359.

ריצפה של בית - דינו כגדל על משטח מנתק ('עציץ שאינו נקוב'), והוא חייב בערלה רק מדרבנו, וכדלעיל.¹¹⁷

ה. כאמור כאשר מעבירים עץ הנטוע באדמה ממקום למקום, יש למנות שנות ערלה מחדש, אלא אם כן העץ מצוי בגוש אדמה שמספיק למחייתו למשך שבועיים, כפי שביארנו לעיל (פרק ה/1).

ו. כיום, מי שרוצה לטעת עץ פרי קונה אותו במשתלה. בכמה מן המשתלות גם מכינים את השתילים. שם מייצרים את השתיל מזרעים, או בדרך של ריבוי וגטטיבי (ייחורים) או בדרך של ריבוי מתרבות רקמה. לאחר ייצור השתיל (הכנה) מבצעים הרכבה, ושותלים את העץ המורכב בשקית פלסטיק שבה מצע גידול (בדרך כלל 5-6 ליטר של אדמה, חול, טוף ותערובות שונות).

ז. בדרך כלל השתיל מצוי במשתלה יותר משנה אחת עד שהוא מוכן לשיווק. השקיות והעציצים הנמכרים במשתלות הם בדרך כלל בעלי גושי אדמה שהשתילים יכולים להתקיים מהם.¹¹⁸

כדי למנות שנות ערלה מעת ייצור השתיל במשתלה צריך שיתקיימו ארבעה תנאים:

1. שהשקית שבה גדל/נמצא השתיל עמדה במשתלה על הקרקע ולא על משטח מנתק.

2. שיש נקב בתחתית השקית המחזיקה את השתיל.

3. שהשתיל בא בתוך גוש אדמה שהוא יכול להתקיים ממנו.

4. שגוש האדמה שמסביב לשתיל לא התפורר בעת הנטיעה.

אם השתיל אינו עומד בכל התנאים לעיל, ואף אם יש ספק בכך - יש למנות שנות ערלה מחדש.

ח. כאשר מעבירים שתיל מן המשתלה, על פי התנאים והסייגים שנמנו לעיל, אם התפורר חלק קטן מגוש האדמה (עד 30% לערך), אפשר למנות שנות ערלה

117. בד"ן שמביא הרא"ש שם, מדובר שיש אדמה על הגג ואדמה זו נחשבת ל'קרקע עולם', לכן הגדל על הגג נחשב כגדל בקרקע. אך בעציץ נקוב שמונח על אריחים של בית, אין אדמה, ועל ידי היניקה מהאריחים אין הצמח יכול לחיות, ולכן אין זה נחשב שהצמח מחובר ל'קרקע עולם'; וכן כתב החזו"א, שביעית סי' כב ס"ק א, ד"ה ובין; ועי' התורה והארץ ו, שם ובמיוחד עמ' 349-354. ויש אומרים שכל זמן שהעציץ לא הונח על צלחת פלסטיק - אין הרצפה מנתקת, וממילא חייב בערלה מדאורייתא; עי' מנחת שלמה, ח"א סי' מא אות ב. אמנם מודה הגרש"ז אויערבאך שהרצפה בקומה שנייה של בית, מנתקת.

118. עי' התורה והארץ ה, עמ' 69-77.

מעט ייצור השתיל במשתלה. אולם אם חלק גדול מן הגוש התפורר, יש למנות שנות ערלה מההעברה והנטיעה החדשה.¹¹⁹

ט. השקית המחזיקה את הגוש נחשבת 'עציץ נקוב' כשהיא בעלת נקב בקוטר של 2.5 ס"מ בתחתית השקית, כאמור לעיל.¹²⁰ במקרה שהנקב קטן מ- 2.5 ס"מ יש לשאול רב, וכל מקרה לגופו.¹²¹

י. מעט ייצור השתיל ועד השתילה (במטע, בגינה וכדומה) צריך שהשקית תעמוד על הקרקע ולא על משטח מנתק. אולם אפשר להעביר את השתילים מן המשתלה למטע במשאית, אף על פי שזו מנתקת בין השתיל לבין הקרקע, כיוון שהניתוק הוא לזמן קצר.¹²²

יא. כאמור, אם השתיל עומד על יריעה מנתקת, למרות שהשקית שבתוכה גוש האדמה נקובה, יש למנות שנות ערלה רק מעט הנטיעה החדשה במטע או בגינה. דוגמאות למשטחים מנתקים: אספלט, בטון, עץ, פלסטיק וכדומה.

יב. יריעת 'פלריג' מחוררת בנקבים קטנים (שעשויה רק משכבה אחת, ואינה מצופה בשכבת פוליאטילן, והמים מחלחלים דרכה) - אינה מנתקת, ואין צורך למנות מניין חדש של שנות ערלה.¹²³ אם יריעת ה'פלריג' עשויה משתי שכבות, שכבה אחת של ניילון אטום ושכבה נוספת של 'פלריג' מחורר, הריהי חוצצת בין השתיל לבין הקרקע, ויש למנות מניין חדש של שנות ערלה.

יג. עצים שמצויים בגוש אדמה ונתונים בתוך שק מפלריג המחורר בנקבים קטנים, אך אין בהם נקב של 2.5 ס"מ כנדרש - גם אם הם מונחים על האדמה - יש למנות שנות ערלה מעט הנטיעה במטע או בגינה, ואין להחשיב את שנות

119. התורה והארץ ה, עמ' 72-76.

120. על פי הנחיות הרבנים הראשיים לישראל, ראה התורה והארץ א, עמ' 242-244.

121. עי' עוקצין פ"ב מ"י; ערלה פ"א מ"ד; שבת צה ע"ב; ועי' התורה והארץ א, עמ' 223-225, חישוב של גודל הנקב. יש לבחון כל מקרה לגופו, שכן תלוי כמה זמן השקית עמדה באותו מקום. אם השורשים חדרו דרך הנקב והשתרשו, העץ נחשב כמחובר.

122. הגרצ"פ פרנק, שו"ת הר צבי ב, סי' יד (עמ' לב); חזון איש, ערלה סי' ב ס"ק יג, דיני ערלה ס"ק לב; הגר"ז אויערבאך, מנחת שלמה ח"א, עמ' תד-תה; הגר"ש ישראלי, ברקאי א, עמ' 90; התורה והארץ א, עמ' 236-241.

123. התורה והארץ ה, עמ' 88-96; ולכתחילה עדיף להתחיל את מניין שנות הערלה ארבעה חודשים לאחר הנחת השתיל על יריעת הפלריג, שכן אז כבר חדרו השורשים את היריעה, עי' התורה והארץ, שם עמ' 97-103. ראוי לציין שבהוראות הרבנות הראשית לישראל (**בנטיעות מסחריות**) נחשבת יריעת 'פלריג' ליריעה מנתקת, ואין להשתמש בה כדי להניח עליה שתילים.

המשתלה.¹²⁴ אמנם אם הם מונחים זמן רב באותו מקום, והשורשים חדרו לאדמה, אפשר למנות שנות ערלה מן הזמן שיש די שורשים היכולים לספק את צרכי העץ במשך שבועיים.¹²⁵

יד. במשתלות שאינן מייצרות את השתילים אלא משווקות לצרכנים פרטיים שתילים של המשתלות המייצרות אותם, בדרך כלל, אין אפשרות לדעת אם השתיל עמד במשך כל הזמן על הקרקע, ולכן יש להחמיר ולמנות שנות ערלה מעת הנטיעה במטע או בגינה, אלא אם כן המשתלה עצמה עומדת תחת השגחה.

124. שו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' צב סעי' ב; ועי' במכתב הגרש"ז אויערבאך בתחילת הספר 'הארץ ומצוותיה' לרב גולדברג; וע"ע התורה והארץ א, עמ' 227-228.

125. משפט כהן סי' ח; חזו"א ערלה סי' ב ס"ק יג ד"ה אחרי; התורה והארץ ה, עמ' 99-100.

ז. ערלה בשוק

א. יש מינים של פירות שיש להם יכול כלכלי כבר בשנה השנייה או בשנה השלישית לנטיעתם, כגון אפרסק, נקטרינה, ענבים ללא חרצנים ועוד (נתונים אלו משתנים לעיתים מזומנות). ממינים אלו מצויים פירות ערלה בשוק.¹²⁶

ב. לכתחילה יש לקנות רק מחנות שיש בה השגחה שהיא אינה משווקת פירות ערלה.¹²⁷ אם אין בנמצא חנות כזו בקרבת מקום, או לחילופין הפירות שם יקרים יותר, מותר לקנות מן השוק רק פירות שרובם אינם אסורים באיסור ערלה, כי 'כל דפריש מרובא פריש'.¹²⁸ וראוי להחמיר שלא לקנות מינים של פירות שיש בהם שכיחות של 10% ויותר של פירות ערלה.¹²⁹

ג. אם הפרי מגיע לשווקים באריזתו המקורית, וניתן לזהות מה מקורו - דינו כקבוע, ואסור לאוכלו, גם אם בדרך כלל רובו אינו אסור בערלה.¹³⁰

ד. אם בטעות קנה אדם בשוק פירות ללא השגחה או שמגישים לו פירות לאכילה - מותר לאכול אותם, שכן 'כל דפריש מרובא פריש'.

126. נתונים על שכיחות הערלה במיני הפירות השונים מתפרסמים על ידי ד"ר משה זקס, בחוברות 'הליכות שדה' (המכון לחקר החקלאות על פי ההלכה). אמנם יש לראות בנתונים אלו אינדיקציה בלבד ולא נתונים שמחייבים להלכה, עי' להלן נספח: 'פירות ערלה בשוק - סקירה'.

127. כיום (שנת תשע"ו), רוב הרשתות הגדולות מפוקחות והן אינן משווקות פירות ערלה; סקירה על מצב השוק מבחינת שיווק פירות ערלה, ראה בנספח שם. לגבי השאלה האם אפשר לסמוך על עדותו של הסוחר שהפירות אינם ערלה, עי' התורה והארץ ה, עמ' 207-213, שלכתחילה אין לסמוך על כך, אך אם הפירות ניקנו ואין יודעים דבר על אמינותו וכשרותו של הסוחר, מותר לאכול מן הפירות.

128. לדעת רוב הפוסקים, פירות השוק נחשבים כ'פריש' ולא כקבוע: עי' חזו"א, יו"ד סי' לו ס"ק יד; שו"ת מנחת יצחק, חלק ז סימן צו; מנחת שלמה ח"א, עמ' תיד; שו"ת יביע אומר ח"ו, סי' כד; בניגוד לדעת הגר"ש אלישיב, עי' במאמרו של הרב יעקב נבון, תחומין ו, מעמ' 383 ואילך; אמונת עתיך 84 (תש"ע), עמ' 32-39. וע"ע התורה והארץ א, עמ' 11-22, שהגר"מ אליהו מחמיר, בעיקר מן הטעם שכל ספק שאפשר לבררו אין להקל בו.

129. דרך אמונה, הל' מע"ש פ"ט, ציון ההלכה ס"ק מח; הגר"י אריאל, מובא בס' חבל נחלתו ח"ג, עמ' 152-153; ובס' ישועת משה (בירורי הלכות במצוות התלויות בארץ, בני ברק תשמ"ז, עמ' רלא), נכתב שאין לחשוש אפילו למיעוט המצוי, כי אינו קשור לטבע העולם אלא להנהגת בני אדם; ועי' גם בשו"ת שבט הלוי ח"ה, סי' קנו, וח"ד, סי' פא.

130. הערת הגר"י אריאל.

ה. פירות שידוע שמקורם מכרם או ממטע שיש בו נטיעות ערלה ונטיעות היתר, אף שאין יודעים אם אותם פירות הם ערלה, אסור לאוכלם, כי 'כל קבוע כמחצה על מחצה דמי';¹³¹ כן הדין גם במקרה שהמטע או הכרם שייכים לגוי. (ראה לעיל פרק א/4).¹³²

ו. אם אדם קיבל מחברו פירות שגדלו אצלו בגינתו הפרטית - ויש ספק אם הפירות אסורים באיסור ערלה - יש לברר אם אין הפירות אסורים באיסור ערלה, כי הספק הוא במקום הקביעות, וכל 'קבוע כמחצה על מחצה דמי'.¹³³

ז. פירות ערלה שהתערבו בפירות מותרים מאותו המין (כגון תפוחים של ערלה בתפוחים של היתר) - בטלים פירות האיסור בפירות ההיתר, אם היחס ביניהם הוא 1/200 (1 איסור כנגד 200 היתר).¹³⁴ אם התערובת היא של מין באינו מינו (כגון מיץ ענבים של ערלה ברסק תפוחים של היתר) - בטל האיסור בשישים (1 איסור כנגד 60 היתר).¹³⁵

131. שו"ע, יו"ד סי' קי סעי' ג; כיוון שהספק נולד במקום הקבע, נחשב הדבר 'כמחצה על מחצה', ובדאורייתא יש להחמיר.

132. שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ט, ואמרינן בכהאי גוונא 'כל קבוע - כמחצה על מחצה דמי'.

133. אמנם מדובר בספק קבוע, ובכך נחלקו הפוסקים, עי' דרכי תשובה, יו"ד סי' קי ס"ק לה; שם ס"ק פד, אך כשאפשר לברר בוודאי יש לברר טיבם של הפירות.

134. רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פט"ו הי"ד, ופט"ז הט"ז.

135. רמב"ם שם פט"ו ה"ו.

ח. נטע רבעי

א. נאמר בתורה (ויקרא יט, כג-כה): 'וְכִי תֵבְאוּ אֶל הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶם כָּל עֵץ מֵאֲכָל... וּבִשְׁנָה הַרְבִּיעִת יִהְיֶה כָּל פְּרִי קִדָּשׁ הַלְוִיִּם לָהּ. וּבִשְׁנָה הַחֲמִישִׁת תֹּאכְלוּ אֶת פְּרִי לְהוֹסִיף לָכֶם תְּבוּאָתוֹ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם'.

ב. הפירות של השנה הרביעית הם נטע רבעי, דינם כדין מעשר שני, ובזמן המקדש היו חייבים להעלותם לירושלים ולאכול אותם בקדושה בה.¹³⁶

ג. גם כיום אסור להפסיד פירות רבעי, ולכן מי שצריך לדלל פירות רבעי, יעשה זאת לפי סדר העדיפויות דלהלן: 1. מותר לדלל (בין ידנית ובין מכנית) בשלב הפריחה. 2. מותר לדלל גם בשלבים מאוחרים יותר של גידול הפירות, אך אז ידלל בעזרת ריסוס כימי.¹³⁷

ד. בימינו אי אפשר לאכול את פירות נטע רבעי בירושלים, מחמת טומאת האדם וטומאת הפירות¹³⁸ - ולכן פודים אותם¹³⁹ ומחללים אותם על מטבע, שנאמר 'קדש הלולים' - קדש חילולים.¹⁴⁰ כמו כן בימינו החילול אינו על שווי הפירות,¹⁴¹ אלא על מטבע השווה פרוטה.¹⁴²

ה. לצורך חילול נטע רבעי, אפשר להשתמש במטבע המיועד לחילול מעשר שני.

136. רמב"ם, הל' מע"ש פ"ט ה"א.

137. אמונת עתיך 97 (תשע"ג), עמ' 58-63; אמונת עתיך 43 (תשס"א), עמ' 15-21.

138. כדין מעשר שני, שאינו נאכל היום אפילו בירושלים, כי אין מזבח, עי' רמב"ם, הל' מע"ש פ"ב ה"א. כמו כן היום כולם בחזקת טמאי מתים, עי' בכורות כז ע"ב; ביאור הגר"א, סי' שלא ס"ק לו.

139. ואי אפשר לפדות נטע רבעי לפני שהפירות הגיעו לעונת המעשרות, עי' רמב"ם, הל' מע"ש פ"ט ה"ב; ועי' כס"מ לרמב"ם שם. לעניין הגדרת עונת המעשרות, עי' הל' תרומות ומעשרות פי"א סעי' א-ב.

140. ירושלמי, מעשר שני פ"ה ה"ב (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 305 שו' 28).

141. שאילתות דרב אחאי גאון, פ' קדושים סי' ק, ד"ה שאילתא; רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ז, והל' מע"ש פ"ב ה"ב; ספר התרומה, הל' ארץ ישראל (עם תשלומי התרומה תשע"ו) עמ' 178, והערה פז; וכן נפסק בשו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ו.

142. כיום (תשע"ו) הפרוטה שווה בערך 6 אגורות. ערך הפרוטה משתנה מזמן לזמן, ולכן יש לבדוק מדי פעם את הערך העדכני שלה; ועי' לעיל הלכות תרומות ומעשרות פרק ה/ד; וראה באתר מכון התורה והארץ, לפי הכתובת להלן, את עדכון ערך הפרוטה; ערך פרוטה/toraland.org (בגוגל: ערך פרוטה מכון התורה והארץ).

ו. הברכה שמברכים על חילול נטע רבעי היא: 'אשר קדשנו במצוותיו וציונו לפדות נטע רבעי'.¹⁴³ ואם מחלל את הרבעי של כרם (חמישה עצים לפחות)¹⁴⁴ מברך 'לפדות כרם רבעי'.¹⁴⁵

ז. מי שמחלל את פירות הרבעי שלו על מטבע שלו (או של 'בית האוצר'), צריך להוסיף רבע¹⁴⁶ מערך הפירות (חומש).¹⁴⁷ הנוסח שיש לומר הוא כדלהלן: 'פירות הרבעי בתוספת רבע מערכך מחוללים, כל דרגת חיוב על פרוטה ורבע בנפרד, במטבע המיועדת לכך בשבילי'.¹⁴⁸

ח. לאחר חילול הרבעי אומר:¹⁴⁹ 'ריבון העולמים, גלוי וידוע לפניך שבזמן שבית המקדש קיים היו פירות רבעי להקדש,¹⁵⁰ ועכשיו שאין בית המקדש קיים, יהי רצון מלפניך שתהא פרוטה זו להקדש וייצאו פירות אלו לחולין'.

ט. כאמור לעיל (פרק ו סעי' ד) עצי פרי הגדלים בבית או בחממה חייבים בערלה, שנאמר 'כי תבואו אל הארץ', ובית הריהו בכלל 'ארץ'. בשנה הרביעית גם חייבים הפירות בנטע רבעי, מחללים אותם על פרוטה, ויש מקום אף לברך על חילול זה.¹⁵¹

143. ע"י עולת ראייה א עמ' שנג; וע"י בהערות הרב צבי יהודה קוק, עולת ראייה ב, עמ' תטז-תכ; ויש אומרים שיש לברך 'על פדיון', עיי"ש. וע"י לעיל הל' תרומות ומעשרות, הע' 43.

144. ע"י כלאים פ"ד מ"ו, שמספר העצים המינימאלי של כרם הוא חמישה עצים בצורה של 'שתים כנגד שתיים ואחד יוצא זנב'.

145. יש מי שכתב בנוסח הברכה: 'כרם רבעי: רא"ש, הל' ערלה סי' ט; אבודרהם, ברכת המצוות (ירושלים תשכ"ג, עמ' יט). והרבה פוסקים לא הזכירו את המילה רבעי: שאילתות דר' אחאי, פ' קדושים שאילתא ק; הלכות גדולות, הל' ערלה סי' ו (מכון ירושלים, עמ' קיד); ספר האשכול, הל' ערלה (הוצ' מקיצי נרדמים, ירושלים תפרי"ח, ח"ב עמ' 24-25); שו"ת הריטב"א, סי' קמה (הוצ' מוסה"ק עמ' קעב); כפתור ופרח, פרק נג (הוצאת בית המדרש להלכה בהתיישבות, עמ' רלב); בית יוסף, סי' רצד.

146. בלשון תורה ובלשון חז"ל - 'חומש' שווה לרבע מן הקרן; ע"י ב"מ נד ע"א, וברש"י שם, ד"ה הוא.

147. רמב"ם, הל' מע"ש פ"ט ה"ב.

148. מתוך נוסח הפרשת תרומות ומעשרות של 'בית האוצר'.

149. אורחות חיים, הל' ערלה (ח"ב, מהד' שלזינגר, ברלין תרס"ב, עמ' 216); ספר כלבו, סי' צב (מהד' דוד אברהם, ח"ה עמ' תשכח); דרכי משה, יו"ד סי' רצד; נטע הלולים, עמ' יט.

150. אין הכוונה להקדש אלא קודש, שכן רבעי נחשב ממון גבוה, ע"י רמב"ם הל' מע"ש פ"ט ה"ב.

151. אף שנטע רבעי אינו תלוי רק באיסור ערלה אלא גם במעשר שני, ונחלקו הפוסקים לגבי חיוב תרומות ומעשרות בבית; ע"י אמונת עתיך 48 (תשס"ב) עמ' 27.

י. דין רבעי נוהג בשביעית כבכל שנה. פירות שהם נטע רבעי - פודים אותם בשנת השמיטה כרגיל: המחלל מוסיף חומש גם אם אינו בעל העצים, ואם המטע הוא נטע רבעי בוודאות - יש לברך על החילול.¹⁵²

יא. פדיון נטע רבעי באדמות שנמכרו לגוי בשביעית (על פי היתר המכירה) יהיה ללא ברכה.¹⁵³

יב. יש לברך על חילול נטע רבעי רק כאשר הפירות הם וודאי רבעי, כגון עץ פרי שניטע חשוף שורש.¹⁵⁴ אך אם קנה מן המשתלה שתיל הנמצא בגוש אדמה, והוא מונח על משטח מנתק, לא יברך על החילול, שכן יש ספק לגבי מניין השנים של עץ שגדל בעציץ.¹⁵⁵

יג. פירות רבעי פטורים מתרומות ומעשרות.¹⁵⁶

יד. אם הפירות חייבים ברבעי רק מספק (כמו בסעי' יא) - יש להפריש תרומות ומעשרות וגם לחלל את הרבעי ללא ברכה.

טו. יש מטעים שבהם חלק מן העצים הם כבר בשנתם החמישית ואילך ופירותיהם חולין, וחלק מן העצים הם בשנתם הרביעית (כגון עצי מילואים), ופירותיהם נטע רבעי. במקרה זה אסור לקטוף את כל הפירות כאחד ולערבם, שכן 'אין מבטלים איסור לכתחילה', ובכך מבטלים מצוות פדיון נטע רבעי.¹⁵⁷

טז. אם אין אפשרות להפריד בין הפירות בקטיף, הפתרון הוא לחלל את כל הפירות של הרבעי בעודם מחוברים, ולומר: 'פירות הרבעי מחוללים לכשיתלשו על פרוטה ממטבע שברשותי'. במקרה זה יש לדאוג שיהיו לו די פרוטות פנויות במטבע שמיועד לחילול, שכן האומר נוסח זה צריך פרוטה בכל 'תלישה' (קטיף) של פרי. לאחר הקטיף כשפירות הרבעי מעורבים אם שאר פירות הטבל, ייקח

152. רמב"ם, הל' מע"ש פ"ט ה"ז; ספר קטיף שביעית, עמ' 330.

153. מדברי הרמב"ם, הל' מע"ש פ"י ה"י, עולה שרבעי נוהג בקרקע של גוי; ולדעת ערוך השלחן, יו"ד סי' רצד סעי' ח - אין רבעי נוהג בשל גוי; ועי' חזו"א, מעשרות סי' ז ס"ק כו; ס' קטיף שביעית, עמ' 331.

154. כן הדין גם כשקונה ממשתלה עץ בגוש אדמה, ומחשיב שנות ערלה מעת ייצור השתיל במשתלה.

155. אף שלעניין ערלה, שהוא איסור דאורייתא, אנו מחמירים ואין מחשיבים את מניין השנים של עץ שמצוי בעציץ שאינו נקוב. אך ייתכן שכל עציץ, גם אם אינו נקוב, חייב בערלה, עי' רמב"ם, הל' מע"ש פ"י ה"ח; ועי' לעיל הערה 114.

156. רמב"ם, הל' מע"ש פ"ט ה"ד.

157. באהלה של תורה, ח"ד עמ' 280-283; ועי' התורה והארץ ד, עמ' 355-358.

קצת יותר מאחוז מפירות כאלו שהם וודאי טבל, ויקרא עליהם שם תרומה ותרומת מעשר, ואילו בשאר המעשרות יקרא שם 'מהטבל שיש כאן'.¹⁵⁸

יז. כדי לאפשר לפועלים הקוטפים לאכול פירות בהיתר - יש לומר נוסח מיוחד להפרשה 'מן התלוש על המחובר'.¹⁵⁹

יח. פירות רבעי שנטמאו - מותר לפדות אותם אף בירושלים¹⁶⁰ העתיקה מימי בית שני;¹⁶¹ אך אין לטמא אותם או לגרום לטומאתם.¹⁶² לכן יש לפדות פירות אלו לפני שנכנסים לירושלים העתיקה (מימי בית שני), ואם נכנסו לשם כשהם טהורים - 'הא מונח עד שיירקבו'.¹⁶³ במקומות אחרים בירושלים החדשה, מותר בכל מקרה לפדות את פירות הרבעי.

יט. בחוץ לארץ יש לפדות את הרבעי ללא ברכה.¹⁶⁴

158. התורה והארץ, שם עמ' 357-358.

159. עי' לעיל, הלכות תרומות ומעשרות, פרק יב .

160. פסחים לו ע"ב; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' קלה; ואמנם עי' כפתור ופרח, פרק מא (הוצאת בית המדרש ח"ג עמ' טו-טז), אך אין נוקטים כן אלא כשו"ע לעיל. וע"ע שו"ת הרדב"ז, ח"ב סי' תשל"א; ופאת השולחן, סי' ג ביט"ר ס"ק כח.

161. עד עיר דוד בדרום ועד מגרש הרוסים במערב, עי' לעיל, הלכות תרומות ומעשרות פרק ה סעי' ו.

162. רמב"ם, הל' מע"ש פ"ט ה"א; רמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"א.

163. עי' אמונת עתיך 53 (תשס"ג), עמ' 49, שיש מקילים להוציא את הפירות אל מחוץ לחומות ירושלים ולפדות שם; ועי' לעיל עמ' 36 והערה 65.

164. שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ז; ובש"ך, לשו"ע שם ס"ק יז. ובמצפה רמון ואף דרומה עד אילת - בכרם רבעי יש לחלל על הרבעי בברכה ואילו בשאר עצי פרי יש לחלל בלא ברכה; עי' אמונת עתיך 101 (תשע"ד), עמ' 21-22, תשובה 15.

נספח: פירות ערלה בשוק - סקירה

הקדמה

הסקירה להלן פורסמה כנספח למאמרנו 'קניית פירות בשוק ללא השגחה של מערכת כשרות' ב'אמונת עתיך' 84 (תש"ע), עמ' 32-42. כיוון שכאמור הסקירה היא משנת תש"ע, ייתכן שחלק מן הנתונים אינם תואמים את המציאות היום, אך לפי הידוע לנו זו לא השתנתה בצורה מהפכנית, ולכן ביכולתה של הסקירה לתת גם היום תמונה כוללת של מערכות השיווק ובפרט של בעיית הערלה בשוק. מובן שבעתיד המציאות יכולה להשתנות, ויש להביא זאת בחשבון. לעניין הצדדים ההלכתיים המעשיים של קניית פירות בשוק, ראה לעיל הלכות ערלה פרק ז.

לצורך ליבון וברור הצדדים המעשיים של שיווק הפירות במדינת ישראל ומערכי הכשרות למניעת שיווק פירות ערלה, נפגשנו עם האגרונום מיכאל קורצווייל (המדור למצוות התלויות בארץ, הרבנות הראשית לישראל) ועם הרב חיים דגן (מח' הכשרות, הרה"ר לישראל). להלן דו"ח הפגישה.

סקירה

רשימותיו של ד"ר משה זקס מהמכון לחקר החקלאות עפ"י ההלכה,¹⁶⁵ ובהן נתונים על אחוזי הערלה בשווקים במדינת ישראל, מסתמכות על מספר הנטיעות שמתבצעות במיני הפירות השונים במדינת ישראל. ראוי לציין שאין כיום אף גוף במדינת ישראל שברשותו נתונים מדויקים על ביצוע נטיעות, מספרן ומיקומן. בעוד שלפני שנים רבות שלטו מועצת הפירות ומועצת פרי ההדר על הנטיעות במדינת ישראל, היום חקלאי שרוצה לטעת פרדס או מטע, הרשות בידו. הגוף היחיד שברשותו נתונים עדכניים באופן יחסי הוא הרבנות הראשית. מערכת הפיקוח של הרבנות הראשית חולשת על רוב השטחים במדינת ישראל ועל רוב מיני הפירות, ובידה הנתונים של נטיעות, כולל עצי מילואים. הדברים מגיעים לידי כך שארגון מגדלי הפירות, כשהוא רוצה לנסות לנתב ולווסת את הנטיעות, מבקש את הנתונים שקיימים במאגרים של הרה"ר, וגם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מבקשת בכל שנה נתונים מהרה"ר לישראל.

יש להבחין בין פירות הדר לשאר מיני פירות. בפירות הדר לא קיים שיווק ישיר לשווקים בגלל בעיות של מראה הפרי וכדו'; כל הפירות עוברים בבתי אריזה,

165. הרשימות מתפרסמות מדי שנה בחוברת 'הליכות שדה' וכן באינטרנט באתר 'דעת'.

ולכן השליטה של הרה"ר היא מוחלטת. יש מערך של פיקוח על השטחים, כפי שיתבאר להלן, ובתי אריזה אינם מקבלים פרי שאין עליו אישור של הרבנות הראשית. מעט מאוד פירות ערלה יכולים להגיע לשווקים מבלי שעברו דרך בתי אריזה, ואז ניכר בפירות שאין הם מדונגים. אפשר לומר כמעט באופן מוחלט שבשווקים אין פירות הדר שהם ערלה.

במיני פירות אחרים - פירות הקיץ, נשירים וכו' - הפיקוח הוא פחות הדוק מאשר בפירות הדר, והסיבה לכך היא כי השיווק אינו עובר בהכרח דרך בתי אריזה. יש גם שיווק ישיר של חקלאיים לשווקים המקומיים. עם זאת יש לציין שגם במיני פירות אחרים השליטה של מערכת הפיקוח של הרה"ר בכל ארץ ישראל היא טובה ויעילה מאוד, והיא משתפרת מדי שנה הודות למודעות של הצרכנים, של הרבנויות וממילא של החקלאים. אלו האחרונים יודעים היטב שכדאי להם לקבל פיקוח על נטיעות ערלה, שכן בלא זה הם מגבילים את אפשרויות השיווק שלהם עצמם.

מי שאין לו אישור כשרות, אינו יכול לשווק לרשתות ואינו יכול לשווק לצה"ל. הדרך היחידה שנותרה לו היא לשווק שיווק ישיר בשווקים סיטונאיים.

מערכת השיווק היום בארץ מתחלקת בין ענף הרשתות הגדולות, שחולש בערך על 70% מן השיווק, ובין ענף השווקים חופשיים המקבל כ-30% מן התוצרת. כאמור יש מערך שיווק לרשתות, וחברות השיווק הנמנות עליו הן: קטיף (שופרסל), יחדיו (קו-אופ הריבוע הכחול), ביכורי שדה דרום, ביכורי שדה צפון, אברג'ל, אזולאי, שפיט ועוד. מערכות השיווק הגדולות הללו משווקות את הפרי לכל הרשתות וכן לצה"ל. במערכות אלו הפיקוח הוא ריכוזי, ואין לרשתות כניסה של פרי או ירק שאינו עובר דרך מערך השיווק שאחראי על הרשת.

מערך הפיקוח של הרה"ר מעסיק כשלושה אגרונומים שעובדים מטעם הרה"ר ועוד כ-15 אגרונומים ואנשי שטח עצמאיים שבודקים שטחים בכל רחבי הארץ ומפקחים עליהם, תמורת תשלום של החקלאים ישירות אליהם (כנגד חשבוניות). כאמור יותר ויותר חקלאים מודעים לכך שהם אינם יכולים לשווק לגופים גדולים ללא אישור הרבנות שאין פירותיהם ערלה, ולכן הם מזמינים מיוזמתם את הפיקוח. המפקחים מסתובבים בשטח, בודקים ודואגים שפירות ערלה יורדו מן העצים בתחילת גידולם, ורק לאחר הורדת הפרי החקלאי מקבל את האישור המבוקש. רמאויות של חקלאים שקיבלו אישור ומשווקים פרי של חקלאי שלא קיבל אישור מצויות בשולי השוליים, שכן החקלאי המאושר חתום על חוזה ועל טופס משפטי, ולפיו אם הוא ייתפס הוא ישלם קנס מנהלי, ויתבטל אישור הכשרות לכל המטעים שברשותו למשך 5 שנים.

כל גופי הכשרות בארץ - בד"צ ודומיו - נסמכים על אנשי השטח והאגרונומים

של הרה"ר בבואם לפקח ולבדוק שטחים ומטעים לצורך שיווק הפרי דרך מערך הכשרות שלהם. יתר על כן, גם מצד החוק הם אינם יכולים לתת אישור כשרות, אלא אם כן הם מגובים ע"י מערך הכשרות של הרה"ר, וללא גיבוי זה הם עוברים על חוק הונאה בכשרות.

לאור כל הנ"ל יש להסיק שהנתונים שמציג ד"ר משה זקס, שכאמור מסתמך על נתוני הנטיעות (שהוא מקבל מהרה"ר) נותנים אמנם אינדיקציה מסוימת על אחוזי הערלה, אך הם רחוקים מלהיות מדויקים, ולכן אין לסמוך על רשימות אלו להלכה¹⁶⁶ - וזאת מכמה סיבות:

1. הנתונים אינם מביאים בחשבון את מערך הפיקוח של הרה"ר הדואג להוריד להפחית את פירות הערלה מכל השטחים המפוקחים.

2. הנתונים אינם מביאים בחשבון שחלק מן הנטיעות הן נטיעות בגוש ובגידול 'דו-שנתי', ובמניין שנות הערלה נחשבות גם שנות הגידול במשתלה.

3. כאמור לעיל, דווקא לשווקים החופשיים מתנקזות כל הבעיות, ופירות הערלה שאינם יכולים להגיע לרשתות ולצה"ל מוצאים את דרכם בשיווק ישיר לשווקים הקטנים.

4. הנתונים הנ"ל מציגים נטיעות ערלה אך אינם משקפים כמה פירות ערלה מגיעים לשווקים.

יש עוד שתי נקודות שראוי להביא בחשבון כאשר מכריעים מהי ההלכה ונוקטים עמדה באשר לקניית פירות בשוק, כשאינן פיקוח של גוף כשרות כלשהו:

1. המחיר שהצרכן משלם בעבור פירות וירקות אינו בהכרח גבוה יותר ברשתות מאשר בשווקים קטנים, והרבה פעמים הרשתות מורידות את המחירים ומוכרות את הפירות במחיר 'הפסד', כדי למשוך קונים לקנות משלל ההיצע ברשת מלבד הפירות והירקות.

2. מערך הכשרות של הרה"ר עשה בעשרים השנים האחרונות צעדים גדולים וגרם לירידה חדה של כמות פירות הערלה בשווקים - זאת הודות למערך הכשרות ולפיקוח, אך בראש ובראשונה הודות למודעות הציבורית של הצרכן שאינו מעוניין בפרי ערלה. כאמור, מודעות זו גורמת ליותר ויותר חקלאים לדרוש פיקוח, אף שיש לפיקוח עלויות כספיות, מתוך ידיעה שיש לכך כדאיות כלכלית. מאידך גיסא בבואנו להכריע את ההלכה, יש להביא בחשבון שהיתר

166. ראה מאמרנו 'פירות הקיץ בשווקים והסתמכות על רשימות אחוזי ערלה', אמונת עתיך 101 (תשע"ד), עמ' 37-39.

גורף של קניית פירות בשווקים יחזיר אותנו שנים אחורה, ועלול לגרום לירידה במודעות הציבורית לנושא.

הלכות כלאיים

לטעמה של מצוות כלאיים - עיון בדברי המהר"ל

התורה (ויקרא יט, יט) מפרטת שלושה¹ סוגים של איסורי כלאיים: כלאי בהמה, כלאי זרעים (כלאי אילן)² וכלאי בגדים. לפירוט זה התורה מקדימה: 'את חקתי תשמרו', ורש"י מפרש שלומדים מכאן על מצוות כלאיים שהיא גזרת מלך ואין בה טעם. וזו לשונו:

את חקתי תשמרו - **ואלו הן**: בהמתך לא תרביע כלאים וגו', חקים אלו גזרות מלך שאין טעם לדבר.

לדעת רש"י המונח 'חוקה' הוא ציווי של המלך שאין בו טעם, והתורה ציינה במפורש ששלושת סוגי הכלאיים המוזכרים בפסוק הם חוקה. הרמב"ן חולק על שתי ההנחות הנ"ל, והוא מסתמך על דברי הגמרא (יומא סז ע"ב):

תנו רבנן: את משפטי תעשו - דברים שאלמלא (לא) נכתבו דין הוא שיכתבו, ואלו הן: עבודה זרה, וגלוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל, וברכת השם. ואת חקתי תשמרו - דברים שהשטן ואומות העולם משיבים עליהן, ואלו הן: אכילת חזיר, **ולבישת שעטנז**, וחליצת יבמה, וטהרת מצורע, ושעיר המשתלח. ושמא תאמר מעשה תוהו הם - תלמוד לומר אני ה' - אני ה' חקתינו, ואין לך רשות להרהר בהן.

הרמב"ן הולך בעקבות הרמב"ם³ שחוקה אינה מצווה בלא טעם אלא מצווה שטעמה אינו גלוי לרוב העם ובפרט לגויים, אך טעמה גלוי ליודעי ח"ן ולתלמידי חכמים. מצוות כגילוי עריות, גזל וכדו' - היסוד הערכי והמוסרי שלהן ברור לכול, ו'אלמלא נכתבו - דין הוא שייכתבו'. לעומת זאת, מצוות כאכילת חזיר, **לבישת שעטנז** וכו' הן 'דברים שהשטן ואומות העולם משיבין עליהן', אך בהחלט טעם יש בהן, שכן 'כל אמרת אלוה צרופה' (רמב"ן שם, עפ"י משלי ל, ה). הרמב"ן גם מציין שבפירוט המצוות שטעמן אינו גלוי, הגמרא שם מציינת רק את שעטנז ולא את כל סוגי הכלאיים, ללמדנו ששני הסוגים הראשונים של כלאיים, כלאי בהמה וכלאי זרעים (או כלאי אילן), טעמם ברור וידוע.

1. או ארבעה סוגי כלאיים, כי מן הפסוק 'שדך לא תזרע כלאים' למדנו הן את כלאי זרעים והן את כלאי הכרם.
2. כלאי אילן אף הם בכלל 'שדך לא תזרע כלאים', עי' במאמרנו 'איסור כלאי אילן בהרכבות שולחן', אמונת עתיך 92 (תשע"א), עמ' 26-28.
3. מורה נבוכים, ח"ג סי' כו: 'זהם אשר תועלתם מבוארת אצל ההמון יקראו משפטים, ואלו שאין תועלתם מבוארת אצל ההמון יקראו חקים', עי"ש, וכדוגמה לחוקה הוא מביא את שעטנז כמבואר בגמ'.

הרמב"ן (ויקרא יט, יט) מגלה שני טעמים למצוות כלאיים בשני מישורים שונים, האחד במישור הארצי והאחר במישור השמימי. במישור הארצי, הוא אומר, כשהאדם מרביע שני מינים של בעלי חיים זה עם זה, הוא מתריס כלפי מעלה ומבליט את חסרונה ופגמיה של הבריאה, ובלשונו:

והמרכיב שני מינין, משנה ומכחיש במעשה בראשית, כאילו יחשוב שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך ויחפוץ הוא לעזור בבריאתו של עולם להוסיף בו בריות.

זאת ועוד, מלבד ההתרסה האדם גורם נזק לבריאה. בהרבעת סוס עם חמור נולד פרד, אך זה האחרון כבר אינו מסוגל להוליד. האדם - למרות ידיעותו הרבות בחכמות הטבע מוגבל הוא, ולא תמיד הוא מסוגל להעריך את כל ההשלכות העתידיות של מעשיו ושל השינויים שהוא עושה בבריאה. גם אם בטווח הקצר יש תועלת רבה בפרד - בהסתכלות רחבה יותר, במקום להיות שותף למעשה בראשית ולהתפתחות העולם, נמצא האדם מכחיד את המין והורס את הבריאה.

הטעם השני שמביא הרמב"ן הוא במישור השמימי. כיוון שהעולם הגשמי הוא מראה של העולם העליון, ו'אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע', נמצא שהמערב את המינים למטה - מערב את הכוחות הרוחניים בפמליא של מעלה.

המהר"ל (גור אריה, ויקרא שם), אף שמקבל את קביעתו של הרמב"ן שיש טעם למצוות כלאיים מלבד השעטנז, תוקף את טעמו של הרמב"ן שיש בעירוב המינים משום התרסה כלפי מעלה בכך שלא השלים הקב"ה את בריאתו. אדרבא, אומר המהר"ל, תפקידו וייעודו של האדם הוא להשלים את הבריאה ולשכללה:

דמה בכך דהא אמרו חכמים כל דבר שהקב"ה ברא בו ימי בראשית צריך תיקון כמו החטין לטחון ולאפות ולא אמרינן בזה שהקב"ה לא השלים עולמו...

מעיון בדברי הגור אריה' שסובבים סביב פרשנותו של הרמב"ן נראה לכאורה שאין הבדל גדול ביניהם. ברור ומוסכם על הכול שהקב"ה שתל את האדם בעולמו כדי שישכלל את הבריאה וישלים אותה. בדרך כלל האדם משתמש בכוחות ובאוצרות הטבע לצרכיו; הוא משתמש בהם כחומר גלם, מפתח, ממציא ומחדש דברים שלא היו ולא נבראו בבריאת העולם. אעפ"כ פעולות אלה אינן מנוגדות לכוננתו המקורית של הבורא - ולהפך: הקב"ה מצווה את האדם (בראשית א, כח) 'פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה'. ההדגשה באיסור כלאיים

היא שהקב"ה ברא עולם שמחולק למינים שונים - 'עשב מזריע זרע למינהו'. כשהאדם מערב בין המינים הוא אינו שותף לקב"ה בקיום הבריאה. פעולות שמגמתן לערב בין המינים מנוגדות למעשה הבריאה וליצירתו של הקב"ה. ממילא אין לאדם את המנדט לפעול בכיוון זה - שכן פעולות אלו אינן בכלל בניין ושכלול הבריאה אלא בכלל הריסתו וחורבנו של עולם. שונה הוא איסור כלאי בגדים: בשעטנז האיסור הוא לחבר צמר יחד עם פשתן, אך בניגוד לבעלי חיים או לצמחים, הצמר והפשתן - בעודם מוצרי גלם לתעשיית הבגדים - אינם מוגדרים כמינים שונים. לכן דווקא בסוג זה של כלאיים אומות העולם משיבין כי טעמה של מצווה זו אינו מובן, וזו לשון המהר"ל (שם):

אבל בודאי בהמתך לא תרביע כלאים יש טעם דהוא משנה חקות העולם להדביק המינים הנבדלים זה מזה כי כל מין ומין נבדל בפני עצמו והוא מחבר לאחד הדברים הנפרדים והנבדלים אבל בשעטנז דאין כאן שני מינים מובדלים דאין הצמר מין בפני עצמו כי הצמר לאו מין בפני עצמו כמו כל עשב שיקרא בריאה עצמו שהרי כל אחד ואחד בפני עצמו נברא...

המכנה המשותף להסבר הרמב"ן ולהסבר המהר"ל ב'גור אריה' הוא שביצירת כלאיים נעשית פעולה שמבחינה אובייקטיבית משנה טבעו של עולם, אם במישור הגשמי ואם במישור השמימי, ולפעמים אף גורמת נזק מצטבר. וכך נראה גם במאמר המדרש:⁴

...מה עשה ענה הביא חמורה וזיווג לה סוס זכר יצאת ממנו פרדה, א"ל הקב"ה אני לא בראתי דבר של היזק ואתה בראת דבר של היזק, חייך שאני בורא לך דבר של היזק...

המהר"ל ב'באר הגולה' (באר שני, עמ' לח-לט) הולך בכיוון אחר לגמרי. הוא מפרש את דברי הגמ' בפסחים (נד ע"א):

דתניא, רבי יוסי אומר: שני דברים עלו במחשבה ליבראות בערב שבת ולא נבראו עד מוצאי שבת, ובמוצאי שבת נתן הקדוש ברוך הוא דיעה באדם הראשון מעין דוגמא של מעלה, והביא שני אבנים וטחן זו בזו ויצא מהן אור. והביא שתי בהמות והרכיב זו בזו ויצא מהן פרד.

הקושי שהמהר"ל מנסה ליישב הוא שממאמר זה נראה שהרבעת בהמה גם בשני מינים שונים, וכשהתוצאה מכך היא יצירת מין חדש כפרד - אינה נוגדת את מעשה הבריאה אלא אדרבה גם זה בכלל המגמה המקורית של הבורא. כל

4. בראשית רבה (וילנא) פרשה פב אות טו, ובשינוי סגנון בירושלמי ברכות פ"ח ה"ג.

פעולות האדם שמשנות ומשכללות את העולם אינן יוצרות יש מאין, אלא הכול מצוי בפוטנציה בטבע שברא ויצר הקב"ה במעשה בראשית. גם הפרד, אומרת הגמרא, 'עלה במחשבה ליבראות בערב שבת', ולבסוף נתן הקב"ה דעה באדם וזה 'בראו' במוצאי שבת. נראה שיצירת הפרד היא לגיטימית ואינה מנוגדת למגמה האלוקית.

נקודת המוצא של פירוש המהר"ל היא שאדם הראשון ובן נח אינם מנועים עפ"י הדין להרביע שני מינים זה עם זה. יש בכך אמנם מחלוקת תנאים ואף מחלוקת בפסיקת ההלכה, אך המהר"ל נוקט כדעה שבן נח אינו אסור בכלאי בהמה.⁵ בניגוד למה שהסברנו לעיל, שהמערב מינים שונים פוגע בטבע ובבורא כיוצר הטבע, המהר"ל ב'באר הגולה' מסביר שאין בפעולה זו פגיעה אובייקטיבית ומוחשית בעולם. אין הבדל בין כל הפעולות האחרות שהאדם עושה ואשר מטרתן להשלים את הבריאה לבין פעולת הכלאיים. לכן הגוי מותר באיסור כלאיים, וזו אחת מן הפעולות שנעשות במוצאי שבת, כדברי הגמרא בפסחים. המהר"ל גם מסביר שהמערב מינים שונים של צמחים או של בעלי חיים אינו עושה מעשה של ערווה או זנות שפוגע בצורה אנושה כל כך בטבע העולמי. הוא מביא לכך ראיה מן העובדה שאיסור כלאיים כולל גם הנהגת שני מינים יחד, אף שהם אינם באים לידי עירוב מיני. ראוי לציין גם שפעולת עירוב המינים היא פעולה הפוכה ממעשה ערווה. בעוד שבערווה האיסור הוא לחבר בין שניים שיש להם **קרבה יתרה**, בבחינת **'עזב איש את אביו ואת אמו...'**, בכלאיים האיסור הוא לחבר בין שניים שהם **מרוחקים מדי** זה מזה (שני מינים שונים). וכך כותב המהר"ל (נתיבות עולם, נתיב הענוה פ"ד):

כי ע"י הזיווג העולם מתחבר ומתקשר ורצה השם יתברך שיהיה העולם אחד מקושר על ידי הזיווג ואם לא כן לא היו ישראל עם אחד כלל אם לא היה דבר זה ולפיכך אסרה תורה העריות שלא ישא אדם אחותו וכל העריות הקרובות אליו עד שיהיה האדם מזווג ברחוקים וכאשר הזיווג עם אחרים אין כאן חילוק ופירוד. וזה שאמר כל מי שיש בו גסות רוח כאלו בא על כל העריות כלומר גם רוח שמתחבר לעצמו ואין לו חבור עם אחרים רק עם עצמו ובזה דומה כאלו בא על העריות כי כאשר בא על העריות אין זה רק החיבור לעצמו כי הקרובים הם בשר מבשרו ועצמו

5. בגמ' סנהדרין ס ע"א מובאת דעתו של ר' אליעזר שבן נח אסור בכלאי בהמה. וכן פסק הרמב"ם, הל' מלכים פ"י ה"ו. אך הריטב"א קידושין לט ע"א סובר שקיי"ל כחכמים שאין איסור הרבעה לבן נח, וכן נראה בתוס', סנהדרין שם; וע"ע אנציקלופדיה תלמודית ג, עמ' שנו-שנז, והערה 301.

הם ולפיכך כתיב אצל העריות 'שאר בשרו' ורצה לומר שהקרוב לאדם נחשב הנשאר מבשרו וכל ערוה היא בשר מבשרו והיא קורבה...

המהר"ל מסביר שאיסור כלאיים אינו פועל על הטבע או בניגוד לו, אלא פועל על עולמו הרוחני של האדם הישראלי. איסור כלאיים הוא הנחייה לאדם מישראל ולא הנחייה לכלל האנושות. מעל לסדר הטבעי יש סדר אלוקי וסדר רוחני, וכאשר האדם עושה פעולה שיש בה איסור כלאיים, הוא אינו חי ואינו מחובר לסדר האלוקי. לפיכך יסוד כלאיים טמון דווקא באותם איסורים שאינם משפיעים על הצדדים המציאותיים והממשיים של המציאות. כך הוא בהנהגת שני בעלי חיים ממינים שונים, וכך הוא בזריעת שני מינים של צמחים חד-שנתיים יחד. אפילו בהרכבת אילנות כבר הוכח שהשפעת הכנה על הפרי היא מזערית ביותר, והפרי הוא כל כולו תוצר של הרוכב, וכך הוא בוודאי באיסור כלאי בגדים. וזו לשון המהר"ל באר הגולה (ירושלים, תשל"א, עמ' לט/1):

ומה שהם תמהים על הרכבת שני מינין, בודאי לפי התורה שנתן הקב"ה לישראל הדבר הוא אסור משום כלאים, אבל אדם הראשון היה עושה דבר זה, כי הדבר הזה ראוי שיהיה בעולם עד שיהיה נשלם העולם, ואף כי לפי התורה שנתן השם יתברך דבר זה אסור מפני שהוא כלאים, דרך התורה לבד... ואין איסור כלאים משום ערוה וזנות, שהרי אסרה התורה אף להנהיג אותם ביחד, ומזה תראה כי איסור כלאים הוא משום שאין לחבר המינים המחולקים יחד, וזה דרך התורה. וכבר אמרנו דרך התורה לבד, והשלמת העולם לבד...

לפי כיוון מחשבה זה מובנת קביעתו של הרמב"ם בהגדרת המין. הרמב"ם (לפי פרשנויות מסוימות) כותב שלא המין הוא היסוד המשמעותי והמכריע אלא דווקא מראית העין,⁶ לאמור העובדה שנראית לנו ערבוביה של מינים. לכן גם בשני מינים, אם אלו נראים דומים מאוד במראה העלים ובמראה הפרי, אין בזריעתם או בהרכבתם משום איסור כלאיים, וכדברי הרמב"ם (הל' כלאיים פ"ג ה"ה):

וכן אם יש שם זרעים ואילנות אחרות אע"פ שהן שני מינין בטבען הואיל ועלין של זה דומין לעלין של זה או פרי של זה דומה לפרי של זה דמיון גדול עד שיראו כשני גוונין ממין אחד לא חששו להן לכלאים זה עם זה שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין.

6. ע' חוקות הארץ, עמ' 169, הערה 11.

העיקר באיסור כלאיים אינו המין עפ"י ההגדרות הטבעיות והבוטניות של הצמחים, אלא הסדר האלוקי והעובדה שהאדם הישראלי שעובר על איסור כלאיים חי בערבוביה ומתוך בלבול רוחני.

ברוך שהבדילנו מן העמים, ואשרינו שזוכים אנו לחיות עפ"י סדר אלוקי שמייוחד לנו.

א. מבוא לאיסור כלאיים

ישנם חמישה סוגים של איסורי כלאיים. ארבעה מהם נלמדים מן הפסוק (ויקרא יט, יט):

אֶת חֻקֹּתַי תִּשְׁמְרוּ בְּהִמָּתְךָ לֹא תִרְבִּיעַ כְּלָאִים שֹׁדֵךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים וּבְגָד כְּלָאִים שֶׁעֲטָנָז לֹא יַעֲלֶה עֲלֶיךָ.

א. כלאי בהמה - עירוב שני מינים של בהמה, שנאמר (שם): 'בְּהִמָּתְךָ לֹא תִרְבִּיעַ כְּלָאִים'.

ב. כלאי זרעים - עירוב⁷ של מיני צמחים חד-שנתיים שונים, שנאמר (שם): 'שֹׁדֵךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים...'. איסור כלאי זרעים מתבצע בזריעת שני מינים שונים יחד או זריעתם בסמיכות זה לזה.⁸

ג. כלאי אילן - עירוב שני מיני אילנות (צמחים רב-שנתיים), שנאמר (שם): 'שֹׁדֵךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים...'. איסור כלאי אילן מתבצע בהרכבה של אילן ממין אחד באילן ממין אחר, לאמור החדרת ייחור (רוכב) ממין אחד לחלק התחתון של עץ ממין אחר (כנה). איסור זה כולל גם הרכבת אילן בירק והרכבת ירק באילן.⁹

ד. כלאי בגדים - לבישת בגד העשוי מצמר ופשתן, שנאמר (שם): 'וּבְגָד כְּלָאִים שֶׁעֲטָנָז לֹא יַעֲלֶה עֲלֶיךָ'.¹⁰

ה. כלאי הכרם - עירוב של צמחים חד-שנתיים עם גפנים, שנאמר (דברים כב, ט): 'לֹא תִזְרַע כְּרָמְךָ כְּלָאִים פֶּן תִּקְדָּשׁ הַמְּלֶאכָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע וּתְבוֹאֵת הַכְּרָם'. איסור כלאי הכרם מתבצע בזריעת זרעים של ירקות או תבואה יחד עם חרצן של גפן. כמו כן אסור לטעת כרם (ואף גפן בודדה) ליד צמחים חד-שנתיים או לזרוע צמחים חד-שנתיים ליד גפן.¹¹

להלן נתמקד באיסורי כלאיים שקשורים לגידולי קרקע: כלאי זרעים, כלאי אילן וכלאי הכרם.

7. לדעת רוב הפוסקים, הגדרת איסור כלאיים איננה היניקה שהזרעים יונקים מהאדמה במעורב, אלא העובדה שהמינים נראים גדלים בערבוביה. על כך עי' רש"י, שבת פד ע"ב ד"ה ואחת; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ד הט"ז; ועיין אמונת עתיך 5 (תשנ"ה), עמ' 14-15.

8. רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"א-ה"ג; חוקות הארץ, עמ' 28-29, והערות 6-7.

9. רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ה. לגבי איסור הרכבה של ירק בירק, ראה להלן פרק ח סעי' ז.

10. רמב"ם, הל' כלאיים פ"י ה"א, ה"ב.

11. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה ה"א, ה"ב, ה"ז.

ב. הגדרת המין באיסורי כלאיים

- א.** הגדרת המין בהלכה אינה תואמת את ההגדרה הבוטנית, ולכן לעניין הלכות כלאיים יש לסווג את המינים לפי ההגדרות ההלכתיות.
- ב.** יש שלושה קריטריונים הקובעים את המין בהלכה: מראה הפרי, מראה העלים, טעם הפרי.
- ג.** שני צמחים שדומים במראה הפרי או¹² במראה העלים נחשבים מין אחד, ובלבד שגם הטעם של הפירות יהיה דומה.¹³
- ד.** מותר לערב שני זנים שונים של מין אחד אם הם מוגדרים כמין אחד עפ"י ההלכה, גם אם הצמחים שונים קצת בגודלם או בצבעם, למשל: מותר לזרוע לפלל אדום בסמוך לפלפל ירוק, וכן צנון בסמוך לצנונית.¹⁴
- ה.** גם שני צמחים שמוגדרים כשני מינים¹⁵ עפ"י ההגדרות המקובלות בעולם (הגדרות מדעיות) יכולים להיחשב כמין אחד בהלכות כלאיים, כאשר הם דומים מאוד בצורתם (כמפורט לעיל), שכן 'מראית העין' הוא כלל יסודי בהלכות כלאיים, וכיוון שלא נראה עירוב של מינים - אין כאן כלאיים.¹⁶
- ו.** אם אדם מסופק לגבי צמחים שונים אם הם מוגדרים כמין אחד אם לאו, יש לשאול את הרב, שכן יש מערכת שלמה של שיקולים והגדרות שיש להביא בחשבון בקביעת המין.¹⁷
- ז.** לגבי הצירופים של כנות-רוכבים המותרים והאסורים לצורך הרכבת עצי פרי, ראה להלן נספח ג'.

12. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"ד. ואמנם הר"ש, כלאיים פ"א מ"ה סובר שצריך את שלושת הקריטריונים לחומרה כדי שייחשב מין אחד, והרב קוק זצ"ל כתב בס' עץ הדר השלם, עמ' קלו, שיייתכן שיש לחשוש לדעת הר"ש, אך בשו"ת משפט כהן, סי' כה, לא חשש לכך למעשה.

13. בלשון הרמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"ו: 'הרי אלו כלאים הואיל וטעם פרי זה רחוק מטעם פרי זה ביותר'.

14. חזו"א, דיני כלאיים, כלאי זרעים אות כא.

15. הפוסקים הזכירו כמה אפיונים להגדרת המין: יש אומרים שהוא נקבע עפ"י מכלול של תכונות וקריטריונים, כגון צורת הגידול וטבעו: עי' משפט כהן, סי' כה; חזו"א, כלאיים סי' ג ס"ק א; חוקות הארץ, עמ' 168 והערה 10. ויש אומרים שהטעם מגדיר את המין: עי' ארץ חמדה, הלכות כלאיים, עמ' מ (יצוין ש'ארץ חמדה' שיובא להלן = ארץ חמדה הל' כלאיים תשנ"ט); ס' חוקות הארץ, עמ' 170 והערה 18.

16. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה ה"ה; משפט כהן, סי' כד אות מד טור 2; חזו"א, כלאיים סי' ג ס"ק א ד"ה כלאיים; חוקות הארץ, עמ' 169, הערה 11.

17. חזון איש, כלאיים סי' ג ס"ק ו ד"ה נראה; ע"ע בס' חוקות הארץ, עמ' 145-146, לגבי מכלול השיקולים וההגדרות לקביעת המין.

ג. כלאי זרעים

1. איסור זריעה

א. אסור מן התורה לזרוע יחד שני מיני זרעים או לשתול יחד שני מיני צמחים חד-שנתיים שונים, שנאמר: 'שדך לא תזרע כלאים'.¹⁸ כמו כן אסור לזרוע או לשתול מין אחד בסמיכות למין אחר שכבר זרוע.¹⁹ איסור זה הוא הן בזריעה בידיים והן בזריעה מכנית.²⁰

ב. נחלקו הפוסקים אם איסור כלאי זרעים אסור מן התורה גם בימינו או שהוא רק מדרבנן.²¹

ג. מן הפסוק 'שדך לא תזרע כלאים' למדו חז"ל שאיסור 'כלאי זרעים' חל רק בארץ ישראל,²² בין שזרע שני המינים בקרקע שלו ובין שזרע אותם בקרקע של חברו.²³

ד. איסור 'כלאי זרעים' קיים בכל ארץ ישראל, בין בחלקי ארץ ישראל המוגדרים כ'גבולות עולי בבל' ובין אלו המוגדרים 'גבולות עולי מצרים',²⁴ אבל בחוץ לארץ מותר לזרוע כלאי זרעים.²⁵

18. רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"א; שו"ע, יו"ד סי' רצז סעי' א.

19. יש הסוברים שחייב מן התורה באיסור כלאיים רק כאשר זרע את שני הזרעים ב'מפולת יד' אחת. ולדעתם כשזרע זרע אחד לאחר השני - אסור מדרבנן: עי' כסף משנה, הל' כלאיים פ"ד ה"טז; שם, פ"ה ה"א; חכמת אדם, שער משפטי ארץ פ"א סעי' א. ויש אומרים שאסור מן התורה אף בלא מפולת יד. על המחלוקת הנ"ל, עי' ס' חוקות הארץ, עמ' 28-29, הערות 7-6.

20. אף לדעת הגר"צ פ' פראנק שנוטה להקל בזריעה מכנית בשביעית משום שנחשב זריעה בגרמא (שו"ת הר צבי ב, סי' לב-לג) - בכללאיים יש להחמיר, כי לדעות רבות הגדרת איסור הזריעה הוא בעיקר דין בתוצאה ולא במעשה, עי' במש"כ הגר"ח"ל אויערבאך, מעדני ארץ, כלאיים, עמ' ריז; שו"ת הר צבי שם, סי' כד (עמ' נח-ס); חוקות הארץ, עמ' 31-32.

21. עי' רא"ש הלכות קטנות, הל' כלאיים סי' א אות ג; תוס' יבמות פא ע"א ד"ה מאי. יש שהסבירו שאיסור כלאיים אינו תלוי בקדושת הארץ, כיוון שתחילת חלותו הייתה לפני הכיבוש, ויש אומרים שתלוי בדין קדושה ראשונה ושנייה אם בטלה אם לאו; עי' חוקות הארץ, עמ' 29-30; ארץ חמדה, עמ' כו.

22. קידושין, לט ע"א; רמב"ם, כלאיים פ"א ה"א.

23. לגבי זריעת כלאיים בקרקע של חברו, יש מחלוקת אם היא אסורה מהתורה או מדרבנן, עי' חוקות הארץ, עמ' 215.

24. ישועות מלכו, סי' סז; ארץ חמדה א, עמ' צא בדעת רש"י, קידושין, לח ע"א ד"ה בבאכם; עיין ס' חוקות הארץ, עמ' 29-30.

25. קידושין, לט ע"א; רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ג.

ה. בכל האזורים שיש ספק אם הם חלק מארץ ישראל (שנתקדשה על ידי עולי מצרים), כגון דרום הערבה ואילת - יש להחמיר באיסור כלאי זרעים ע"פ הכלל 'ספק דאורייתא לחומרא'.²⁶

ו. אסור לזרוע כלאיים אפילו בבית ובחממה.²⁷

ז. אין איסור זריעת כלאיים אלא רק כשמתכוון לכך ועושה כן כדרך שרגילים לזרוע. אך מותר לזבל את הקרקע, אף שזו נזרעת בכלאיים כשיש בזבל גרעינים ממינים שונים. אמנם אם יצמחו מינים שונים בשדה, יתחייב לעקור את אחד המינים במידה והיחס בין שני המינים יחייב זאת, כפי שיבואר להלן (פרק ז).²⁸

2. איסור קיום כלאיים ודין הפירות

ח. אסור גם לקיים ולהניח לשני המינים הזרועים כלאיים להמשיך לגדול ולצמוח.²⁹

ט. איסור 'קיום' כולל כל פעולה שגורמת להמשך הצמחת שני המינים. לכן אסור לנכש ולחפות בעפר, להשקות, לזבל, לבנות גדר סביב³⁰ וכדומה.³¹ מ"מ גם השארת גידולי כלאיים כפי שהם בלא שום פעולה אסורה,³² אלא יש לעקור את אחד המינים מיד.³³

26. ע"י חוקות הארץ, עמ' 29-30.

27. יש אומרים שאיסור כלאי זרעים בבית הוא מדאורייתא: ישועות מלכו, פ"א ה"א ד"ה והא דפליגי; חזו"א, שביעית סי' כו ס"ק ד ד"ה ומש"כ; ויש אומרים שהוא מדרבנן: משפט כהן, סי' מט; ארץ חמדה, עמ' כא-כב; וכך פסק הרה"ג דב ליאור, אמונת עתיך 5 (תשנ"ה), עמ' 14-5; ועי' בשו"ת באהלה של תורה ד, סי' כט אות ג.

28. ארץ חמדה, עמ' כב-כג.

29. כלאיים פ"ח מ"א; רמב"ם, הל' כלאיים פ"א הלכה ג; שו"ע, יו"ד סי' רצז סעי' ב. יש אומרים שאיסור הקיום הוא מהתורה: ע"י חוקות הארץ, עמ' 49 הערה 23. ויש אומרים שהוא מדרבנן: ביאור הגר"א, יו"ד סי' רצז ס"ק ג; שו"ת חוט המשולש, סי' כד; חזו"א, כלאיים סי' ב ס"ק ח ד"ה יו"ד. ועי' בחוקות הארץ, עמ' 52-54, אם יש איסור 'קיום' כאשר הזריעה הייתה בתחילה בהיתר.

30. עיין רש"י, ע"ז סד ע"א ד"ה אפילו שהביא כדוגמה לקיום כלאיים עשית סייג וגדר; ועיין חוקות הארץ, פ"א ה"ג אות ה, עמ' 49-50.

31. רמב"ם, הל' כלאיים פ"א הלכה ב, שו"ע, יו"ד סי' רצז סעי' א; חוקות הארץ, עמ' 34-35.

32. ע"פ רמב"ם, הל' כלאיים פ"א הלכה ג: 'אסור לאדם לקיים כלאי זרעים בשדהו אלא עוקרן ואם קיימן אינו לוקה', והאיסור הוא בין ע"י מעשה ובין שלא ע"י מעשה, עיין חוקות הארץ, עמ' 49-50.

33. רמב"ם, שם; שו"ע, שם סעי' ב.

י. במקום לעקור את אחד המינים, יכול בעל הקרקע להפקיר את שטח הגידול ואת כל הגדל בו.³⁴

יא. מותר ואף חובה לעקור כלאיים בחול המועד.³⁵

יב. גידולי 'כלאי זרעים', אף שגדלו בדרך אסורה, מותרים באכילה ובהנאה, אפילו לזה שעבר על איסור זריעת כלאיים.³⁶

3. כלאי זרעים בקרקע של גוי או ע"י גוי

יג. אסור ליהודי לזרוע כלאיים בקרקע של גוי.³⁷

יד. אסור לבקש מגוי שיזרע כלאיים בעבור יהודי בקרקע השייכת ליהודי,³⁸ אבל בקרקע של גוי - מותר.³⁹

4. מטרות שונות בזריעת כלאיים

טו. אסור מן התורה לזרוע כלאיים אף אם אינו מתכוון בזריעתם לאכילה אלא רק לנוי.⁴⁰ ואם אינו מעוניין בצמח ובפירות ועוקר את הצמחים לפני הגעת זמן ההבשלה - מותר, ובלבד שיהיה ניכר שהזריעה הייתה לשם כך ולא לצורך הצמח או הפירות.⁴¹

טז. זריעת כלאיים בניסויים מדעיים מותרת רק כשהזריעה נעשית על ידי גוי ובחממה, ובלבד שאין משתמשים במה שגדל.⁴²

34. שו"ת באהלה של תורה ד, סי' כז אות ו בשם הגר"ש ישראלי. עיין עוד רמב"ם, הל' כלאיים פ"ב הלכה טז.

35. עי' מועד קטן ו ע"א; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ב הלכה טו-יז.

36. כלאיים פ"ח מ"א; רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ז.

37. רמב"ם, הל' כלאיים פ"א הלכה ג; שו"ע, יו"ד סי' רצז סעי' ב.

38. ובמקרה זה אסור אף לקיים את הצמח, אף שהישראל לא עבר על איסור כלאיים: עי' ארץ חמדה, עמ' עח.

39. מהר"י קורקוס וכסף משנה, לרמב"ם הל' כלאיים פ"א ה"ג; שו"ע, יו"ד סי' רצז סעי' ב; ארץ חמדה, עמ' כו.

40. שו"ת הרדב"ז, ח"ו סי' ב אלפים רנג; שו"ת באהלה של תורה ד, סי' כט אות א.

41. חזו"א, כלאיים סי' ה ס"ק טו ד"ה והנה; ארץ חמדה, עמ' כג/2; ועי' התורה והארץ ג, עמ' 397-382.

42. באהלה של תורה ד, סי' כט, עמ' 241-238.

5. זריעה בסמיכות לשדה חברו

יז. נאמר בתורה (ויקרא יט, יט) 'שדך לא תזרע כלאים', ומכאן שאסור לאדם לזרוע כלאיים דווקא בשדה שלו. אך אם היה שטחו זרוע מין אחד, מותר לחברו לזרוע בצדה בקרקע שלו מין אחר בלא שום הרחקה.⁴³

43. עי' רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג הלכה טז; ארץ חמדה, עמ' כה-כו; חוקות הארץ, עמ' 211. ואף בשדה שלו מותר לזרוע שני מינים ללא הרחקה אם אחד המינים הוא כמין הזרוע בשדה חברו (כגון שהוא צמוד לשדה חברו הזרוע אף הוא מאותו המין), שכן חלק זה של השדה נראה כחלק משדה חברו: עי' חוקות הארץ, עמ' 212.

ד. המינים האסורים בכלאי זרעים

- א.** מיני זרעים הנכללים באיסור 'כלאי זרעים' הם כל סוגי הגידולים החד-שנתיים: תבואה, קטניות, ירקות.⁴⁴
1. תבואה היא חמשת מיני דגן: חיטים, כוסמין, שעורים, שיבולת שועל ושיפון.⁴⁵
2. קטניות הן צמחים חד-שנתיים שרגילים לאכול את הזרע שלהם, כגון פול, עדשים, אורז וכדו'.⁴⁶
3. ירקות הם צמחים חד-שנתיים שהפירות או העלים שלהם נאכלים, כגון עגבניות, פלפל או ירקות עליים.⁴⁷ כמו כן צמח רב-שנתי שמתחדש מן השורש - נחשב אף הוא ירק.⁴⁸
- ב.** אין איסור 'כלאי זרעים' בזרעי אילנות, ומותר לזרוע שני זרעי אילנות יחד או זרעי אילנות עם תבואה, קטניות או ירקות.⁴⁹
- ג.** איסור כלאי זרעים הוא כאמור בצמחים חד-שנתיים, ובלבד שיהיו ראויים למאכל אדם.⁵⁰ גם במקרה שאחד המינים משמש למאכל אדם והאחר אינו כזה אך רגילים לגדל אותו ולזרוע ממנו שדות שלמים (כגון כותנה) - אסור.⁵¹ ולפי זה יש להרחיק צמח שמיועד למאכל אדם מפרחי נוי.⁵²

44. רמב"ם, הל' כלאיים פ"א הל' ח-ט.

45. רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ה. בהקשר לזיהוי מינים אלו, עי' לעיל הלכות חלה פרק ג.

46. רמב"ם, שם. רגילות האכילה נקבעת עפ"י דרכם של רוב בני אדם באותה תקופה, עי' מקדש דוד, סי' ס אות ב ד"ה נקטינן. בצמחים גבוליים שלא ברור אם דרך הרוב לאכול את הזרעים, מחשבת הזרוע קובעת את הגדרת הצמח, עי' אמונת עתיך 3 (תשנ"ה), עמ' 17-20, ובפרט בעמ' 18.

47. רמב"ם, שם וה"ט.

48. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה הי"ט-ה"כ; על הגדרות אילן וירק, עי' התורה והארץ ג, עמ' 398-428; וראה עוד לעיל הלכות ערלה, פרק ג סעיף ב.

49. רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ו: 'שאיין לך כלאים באילנות אלא הרכבה בלבד'; שו"ע, יו"ד סי' רצה סעי' ג. בהקשר להגדרות וסיווג הצמחים לאילן ולירק, ראה לעיל הלכות ערלה פרק ג.

50. רמב"ם, שם ה"ד.

51. כסף משנה, לרמב"ם; שו"ת אמרי בינה, ח"א סי' י; ארץ חמדה (תשנ"ט), עמ' יח-יט; ועי' חוקות הארץ, עמ' 55-57.

52. כי כיום ענף פרחי הנוי הוא מסחרי, והפרחים 'נזרעים' שדות שלמים. ויש חולקים, עי' חזו"א, כלאיים סי' א ס"ק יד ד"ה כלאי, שאם אחד המינים אינו ראוי לא למאכל אדם ולא לבהמה גם אם 'כמוהו מקיימים' - אין בו משום כלאיים.

ד. אם שני המינים אינם מאכל אדם, אף אם משתמשים בהם למאכל בהמה (או לצורך אחר) - אין בהם איסור כלאיים.⁵³

ה. אין איסור כלאי זרעים בצמחים שמיועדים לתרופה,⁵⁴ בצמחי נוי ובצמחי ריח,⁵⁵ אך בצמחי תבלין (כגון פטרוזיליה וכוסברה) וצמחים שמיועדים לנתינת טעם בתה (כגון נענע) - אסור.⁵⁶

53. חזו"א, כלאיים סי' א ס"ק יד ד"ה כלאי; ארץ חמדה, עמ' יט.

54. רמב"ם, שם.

55. חזו"א, כלאיים סי' א ס"ק יד ד"ה כלאי; ועי' חוקות הארץ, עמ' 57.

56. עי' בספר מים חיים (הוכמן), פ"ג סעי' ד, הערה ז, שכך הורו הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ. ואף שלעיל בהל' תרומות ומעשרות פ"ו סעי' יא, כתבנו שעלי תה שאינם נאכלים פטורים מתרומות ומעשרות, לעניין כלאיים - יש להחמיר, כי ההגדרות שונות: לעניין תרו"מ כתב הרמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"א: 'כל אוכל אדם... חייב בתרומה'; ואילו בהל' כלאיים כתב הרמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ד: 'אין אסור משום כלאי זרעים אלא זרעים הראויין למאכל אדם', ועי' מהר"י קורקוס, לרמב"ם שם.

ה. שיעורי ההרחקה בין המינים

- א.** מותר לזרוע שני מיני זרעים זה לצד זה רק כאשר יש ביניהם הרחקה או דבר המפסיק, באופן שייראה שהמינים מובדלים זה מזה.⁵⁷
- ב.** ההרחקה בין שני המינים נמדדת ממקום הזריעה וממקום הגבעול של השתיל ולא מקצה העלים של כל שתיל. לכן אם הרחיקו בין שני מינים כדין, ולאחר מכן העלים של כל אחד מן המינים התקרבו זה לזה - אין בכך כלום.⁵⁸
- ג.** ישנו מספר רב של שיעורים ואופני הרחקה, והם נקבעים על פי שני משתנים: סוג הגידולים ושטח הזריעה.⁵⁹ כאן נביא רק את שיעורי ההרחקה השכיחים והמצויים ביותר. לגבי מקרים ספציפיים ומסובכים יש לעשות שאלת חכם.⁶⁰
- ד.** שיעורי ההרחקה משתנים ע"פ סוגי הגידולים דלהלן: תבואה, ירקות, קטניות (לגבי הגדרתם, ראה לעיל פרק ד). **השיעורים להלן הם עפ"י הגר"ח נאה.**⁶¹

1. תבואה - שיעורי הרחקה

- ה.** בין שני **שדות** תבואה ממינים שונים ששטחם המינימלי הוא 825 מ"ר (28.7 מ' X 28.7 מ' = ט' קבין),⁶² יש להניח שטח לא זרוע בגודל 5 מ' X 5 מ'⁶³ (בית רובע).⁶⁴

-
57. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"ז.
58. מלבד 'הדלעת היוונית' ושאר המינים המתפשטים (ראה להלן סעיף י) שאם עליה התקרבו יש לעקור, עי' רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"ד. לגבי זיהוי הדלעת היוונית, עי' אמונת עתיך 24 (תשנ"ח), עמ' 29-35.
59. רמב"ם, הל' כלאיים פרק ג הלכה ח.
60. עי' בס' חוקות הארץ, פ"ג-פ"ד; חוקות שדה, פרק ה; אמונת עתיך 27 (תשנ"ט), עמ' 37-43, ולהלן נספח ב'.
61. ספר שיעורי תורה, לגר"ח נאה, עמ' רמט; כך נהגו העולם, כך מנהג ירושלים, וכן הכריע הראשון לציון הגר"מ אליהו. בפרט שנד"ד הוא בדרבנן וספק בדרבנן - להקל.
62. ארץ חמדה, עמ' צה; אך לדעת החזו"א, דיני כלאיים אות ה, שיעור שדה קטן יותר, והוא קצת יותר גדול מבית רובע: 10.2 אמות X 10.2 אמות = 37.45 מ"ר.
63. לאמיתו של דבר, 4.896 מ' (10.2 אמה = 10.2 מ' X 0.48 מ' = 4.896 מ'), אך למען הנוחות כתבנו 5 מ'.
64. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"ט; ארץ חמדה, עמ' צה. אם אורך השדה גדול מ-5 מ' - לדעת החזו"א, הל' כלאיים סי' ו ס"ק א אות א, מותר להצר את המרחק בין שני השדות, ולדעת הגר"ש ישראלי, ארץ חמדה, עמ' פו/2, מותר להצר, אך בכל מקרה המרחק בין השדות לא ירד מחצי מטר (ו' טפחים = 0.48 מ').

ו. בין שתי שורות תבואה ממינים שונים יש להניח שטח לא זרוע בגודל של 0.96 מ' X 0.96 מ' (ב' אמות מרובעות).⁶⁵

ז. בין שני זרעי תבואה ממינים שונים יש להניח שטח לא זרוע בגודל של 0.96 מ' X 0.96 מ' (ב' אמות מרובעות).⁶⁶

2. ירקות - שיעורי הרחקה

ח. בין שני שדות ירק ממינים שונים, ששטחם המינימלי הוא 825 מ"ר (28.7 מ' X 28.7 מ' = ט' קבין),⁶⁷ יש להניח שטח לא זרוע בגודל של 0.48 מ' X 0.48 מ' (ו' טפחים על ו' טפחים).⁶⁸

ט. בזרעי ירק בודדים, בשתי שורות של ירק או כשאחד מן השטחים קטן מ-825 מ"ר - יש להרחיק בין המינים 12 ס"מ.⁶⁹

י. במיני הירק המתפשטים (מיני דלועין, דלעת, דלורית, מלפפון, קישוא, מלון, אבטיח) צריך להוסיף לשיעור ההרחקה של דין ירק גם את מידת ההתפשטות של מינים אלה. מידת ההתפשטות היא ד' אמות (1.92 מ'), לאמור ב' אמות לכל צד (0.96 מ').⁷⁰

3. תבואה וירקות - שיעורי הרחקה

יא. בין שדה תבואה לשדה ירק ששטחם המינימלי הוא 825 מ"ר (28.7 מ' X 28.7 מ' = ט' קבין),⁷¹ יש להניח שטח לא זרוע בגודל 5 מ' X 5 מ' (בית רובע).⁷²

יב. בין שורת תבואה לשורת ירק - יש להרחיק 0.48 מ' (ו' טפחים).⁷³

65. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ד ה"ו; ארץ חמדה, עמ' צו.

66. ארץ חמדה, עמ' צו; וע"ע שם, עמ' פח.

67. ארץ חמדה, עמ' צה.

68. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"י; אם אורך השדה גדול מ-0.48 מ' - לדעת החזו"א, הל' כלאיים סי' ו' ס"ק א אות א, מותר להצר את המרחק בין שני השדות, ולדעת הגר"ש ישראל, ארץ חמדה, עמ' פו/2, מותר להצר, אך בכל מקרה המרחק בין השדות לא יקטן מ-8 ס"מ (טפח).

69. חזו"א, הל' כלאיים סי' ח ס"ק יט ד"ה ואם; שם, דיני כלאיים אות יא. ולדעת הגר"ש ישראל, לא מועיל רווח של טפח וחצי, אלא יש להניח רווח של תלם שעומקו כרוחבו (לפחות טפח), עי' ארץ חמדה, עמ' פט; הסברה היא שבתלם יש היכר רוחב וגובה.

70. הגר"ש ישראל, ארץ חמדה, עמ' פט-צ, ולכך נטה הגר"י אריאל; אך החזו"א, דיני כלאיים אות א, מקל ומחייב רק את ההרחקה הבסיסית מלבד בדלעת יונית.

71. ראה לעיל הערה 62.

72. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"א.

73. מצות הארץ לר"ק כהנא, ירושלים תשל"ט, עמ' לז.

יג. בין זרע תבואה לזרע ירק - יש להרחיק 0.48 מ' (ו' טפחים).⁷⁴

4. קטניות - שיעורי ההרחקה

יד. לגבי שיעור ההרחקה בקטניות נחלקו הפוסקים: יש אומרים שדין הקטניות כירק⁷⁵ ודין כמוזכר לעיל סעי' 2; ויש אומרים שדין כתבואה⁷⁶ והוא כמוזכר לעיל סעי' 1. ולמעשה, יש להרחיק בין מיני קטניות מרחק של 0.48 מ' בין בזרעים בודדים ממינים שונים ובין בשורות ובשדות.⁷⁷

5. דברים המפסיקים בין המינים אף בלא ההרחקה

טו. יש דברים המפסיקים בין שני מינים ללא צורך בהרחקות,⁷⁸ שכן על ידם ניכרת ההפרדה בין המינים:

- גדר, סלע או כל מחיצה בגובה 0.8 מ' (י' טפחים) שאורכם לפחות 0.32 מ' (ד' טפחים) ועוביים אפילו כל שהוא.⁷⁹
- עמודים שאין ביניהם יותר מ-0.24 מ' (ג' טפחים) מצטרפים למחיצה, כי דינם כלבוד וכמחוברים יחד.⁸⁰
- חריץ שעומקו 0.8 מ' (י' טפחים), אורכו לפחות 0.32 מ' (ד' טפחים) ואף רוחבו לפחות 0.32 מ' (ד' טפחים).⁸¹
- שביל, דרך או כביש שרוחבם עולה על 1.92 מ' (ד' אמות).⁸²
- שטח אדמה חרוש שאינו זרוע ברוחב 1.92 מ' לפחות (ד' אמות).⁸³

74. דרך אמונה, כלאיים פ"ד ה"ז ס"ק מט.

75. ארץ חמדה, עמ' פה; שם, עמ' קמד-קמט.

76. חזו"א, סי' ו ס"ק ב; שם, סי' ח ס"ק ב; שם, דיני כלאיים אות ה; שו"ת באהלה של תורה ד, סי' כו אות א; ועי' שם, סי' כח אות א, שנקט שתירס שנזרע בשדות גדולים ולא מעט מעט - דינו כתבואה.

77. העיקרון הוא שבדרבנן אנו נוקטים לקולא. לכן אנו חוששים לדעת החזו"א ומחייבים את ההרחקה הנצרכת מדאורייתא בתבואה, לאמור 0.48 מ' (ו' טפחים, עי' רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"ט). מעבר לכך יש להקל.

78. כלאיים פ"ב מ"ח; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"ט"ו.

79. כלאיים פ"ב מ"ח; ארץ חמדה, עמ' צד. ראוי לציין שע"י המחיצה מותר לזרוע כנגדה מין אחר. אם חלק מן המחיצה פרוץ מותר לזרוע כנגד הפרצה, אם אין ה'פרוץ מרובה על העומד', ובלבד שאין הפרצה גדולה מ' אמות - עי' ארץ חמדה, שם.

80. כלאיים פ"ד מ"ד; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ז ה"ט"ו; ארץ חמדה, שם.

81. כלאיים פ"ב מ"ח; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"ט"ו; ארץ חמדה, שם.

82. כלאיים פ"ב מ"ח; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ג ה"ט"ו; ארץ חמדה, שם.

83. רדב"ז, לרמב"ם הל' כלאיים פ"ג ה"ט"ו; ועי' ארץ חמדה, שאף שלדעת הרבה פוסקים צריך בית רובע (5 מ' X 5 מ').

- צורת הפתח (שני עמודים סמוכים, וקנה או חוט על גביהם) בגובה 0.8 מ' (י' טפחים) לפחות, ואם הצמח גדל מעבר לכך, צריך שגובה צורת הפתח יהיה 0.8 מ' מעל העלים העליונים.⁸⁴

אמנם יש להתיר להשתמש בצורת הפתח כמפריד בין שני מינים רק כאשר צורת הפתח מצויה בארבעת הצדדים של המין האחד. אך כאשר צורת הפתח מצויה רק בצד אחד בין שני המינים - אין להתיר, אלא אם כן מרחיק את ההרחקה המינימלית הנצרכת מן התורה, כל מקרה לפי דינו, כגון 8 ס"מ (טפח) - בירקות; 0.48 מ' (ו' טפחים) - בתבואה.⁸⁵

84. עי' ארץ חמדה, עמ' קיא-קיב, ושם כותב שעד י' אמות מרווח בין העמודים יכול הקנה העליון להיות מן הצד, ומעל י' אמות הוא צריך לעמוד מעל שני הקנים הצדדיים.

85. חזו"א, דיני כלאיים אות ה, יח, כ; ועי' גם חזו"א, הל' כלאיים סי' יא ס"ק ה; וכן פסק הגר"י אריאל. והגרש"ז אורבאך במנחת שלמה א, סי' לו עמ' קצג, הקל אף בצורת הפתח מצד אחד וגם אם אינה מקיפה את המין האחד. על דיני צורת הפתח בכלאי הכרם, עי' חוקות הארץ, עמ' 611-612.

ו. כלאי זרעים בעציצים ובאדניות

א. דיני כלאיים חלים גם על מה שגדל בעציצים, ואף אם העציץ מנותק מן האדמה.⁸⁶ לכן אין לזרוע בעציץ שני מיני צמחים חד-שנתיים שונים, אין לטפל בהם ולגדל אותם אם הם נזרעו, ויש לעקור אחד מן המינים כדין אלו שנזרעו וגדלו בקרקע.⁸⁷

ב. העציץ נחשב יחידת שטח נפרדת, ויש בו היכר והפרדה למה שזרוע בעציץ אחר או למה שזרוע מחוץ לעציץ. לכן מותר לזרוע מין אחד בעציץ שמנותק מן הקרקע ומין אחר בעציץ אחר כנ"ל, ללא צורך בהרחקה הראויה. והוא הדין אם המין השני זרוע באדמה ליד העציץ הנ"ל.⁸⁸

ג. אסור להנביט כמה מיני זרעים (כגון זרעי קטניות) בתוך מגש עם צמר גפן, ויש להקפיד על ההרחקה הראויה (12 ס"מ). אך אם מבצעים הנבטה ביתית שאינה מקצועית⁸⁹ ללא מצע גידול אלא רק על ידי מים, אפשר להקל במינים שונים גם ללא הרחקה.⁹⁰

86. רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ב; שו"ע, יו"ד סי' רצז סעי' א.

87. חזו"א, כלאיים סי' יג ס"ק טז ד"ה בכל.

88. שו"ת הר צבי, זרעים ח"ב סי' כד אות ג (עמ' 1/א); ובס' ארץ חמדה, עמ' כא, התיר אף כשעציץ אחד מוגבה, גם אם הוא נקוב, והמין השני זרוע באדמה; וכ"כ בשו"ת שבט הלוי, ח"ו סי' קסו; וכן מובא בשם הגרי"ש אלישיב, ספר מים חיים (הוכמן), ירושלים תשנ"ז, עמ' נה; אך החזו"א, כלאיים סי' יג ס"ק טז ד"ה מנחות, אוסר אף בעציץ שאינו נקוב.

89. בהנבטה ביתית שאינה מקצועית, הצמח אינו מסוגל לגדול והזרוע אינו מתכוון לגדל את הצמח, עי' אמונת עתיך 89 (תשע"א), עמ' 74-76.

90. אמונת עתיך שם; ועי' שו"ת באהלה של תורה ד, עמ' 381-385.

ז. תערובת זרעים או צמחים ושינוי מחזור זרעים

א. כאמור לעיל, אם זרעו זרעים או שתלו צמחים ממינים שונים, יש לעקור לגמרי את אחד המינים.

ב. אם יש תערובת של שני מיני זרעים ולא מעוניינים באחד המינים, אך יש קושי בהרחקת המין שאין מעוניינים בו, אם המין האחד עומד ביחס של $1/24$ לכל היותר,⁹¹ מותר לזרוע את תערובת הזרעים.⁹²

ג. שיעור היחס של $1/24$ האמור לעיל (וגם יוזכר להלן) לא נמדד במספר הזרעים אלא בשטח הגידול של הצמחים הנזרעים.

ד. אם אדם זרע ירקות, תבואה או קטנית ממין אחד ולאחר שנבטו התברר שנבטו גם צמחים ממין אחר (כגון שהשדה היה זרוע מן המין השני בעבר) - אם נבטו מן המין השני **בשטח** כולל שעולה על $1/24$ מן המין הראשון - יש לעקור צמחים של המין השני עד שיהיה לכל היותר שטח זרוע ביחס הנ"ל ($1/24$).⁹³

ה. אם זרעו מין אחד ורוצים לזרוע מין אחר, יש לחרוש ולהפוך את האדמה, אך יש לעשות זאת רק לאחר השתרשות הזרעים מן המין הראשון, לאמור שלושה ימים לאחר הזריעה. לחילופין, אפשר לרסס את המין האחד לאחר נביטתו, ואז אפשר לזרוע את המין האחר אעפ"י שעדיין המין האחד לא מת.⁹⁴ אם לאחר הפיכת האדמה נבטו צמחים מן המין הראשון, יש לאמוד את גודל השטח הכולל של המין הראשון ולדאוג לכך שיהיה קטן מ- $1/24$ מן השטח הזרוע במין השני.⁹⁵

ו. אם יש שדה שזרעו בו חיטה (לדוגמה) ובשנה שאחריה רוצים לזרוע בו שעורה - מותר לעשות כן, אף שתצמח קצת חיטה בגלל זרעים שנותרו באדמה

91. אם יש יותר מ- $1/24$ יכול להפחית זרעים מן המין הראשון או לחילופין להוסיף זרעים מן המין השני באופן שהיחס יהיה לכל היותר $1/24$, ולזרוע את התערובת; עי' ארץ חמדה, עמ' כד-כה.

92. כלאיים פ"ב מ"ב; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ב ה"ג-ה"ה.

93. משום מראית העין, כדי שלא יאמרו שזרע בכוונה: רמב"ם, הל' כלאיים פ"ב ה"ז; ועי' אמונת עתיך 18 (תשנ"ז), עמ' 29. ואם המין השני מזיק לראשון או לקרקע, אין צריך לעקור, עי' רמב"ם, שם ה"ח-ה"י.

94. אמונת עתיך 96 (תשע"ב), עמ' 16.

95. כלאיים פ"ב מ"ג; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ב ב"ג; ארץ חמדה, עמ' כב-כג.

ז. תערובת זרעים או צמחים ושינוי מחזור זרעים 177

מן השנה שעברה.⁹⁶ אמנם אם תצמח חיטה בתוך שדה השעורה - יש לעקור ולהשאיר ממנה באופן שיהיה לכל היותר שטח כולל של 1/24 מן השטח הזרוע שעורה.⁹⁷

96. כי האיסור לזרוע לכתחילה הוא רק כאשר המין הראשון נזרע כדרך הזריעה ולא כאשר הוא צמח מאליו.

97. ארץ חמדה, שם.

ח. כלאי אילן

א. נאמר בתורה (ויקרא יט, יט): '...בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים'. חז"ל למדו מן הסמיכות שבין איסור הרבעה לאיסור זריעה שכשם שאסור להרביע בבהמה מין בשאינו מינו, כך אסור להרכיב באילן מין בשאינו מינו.⁹⁸

ב. הרכבה היא החדרת ענף של עץ אחד (להלן רוכב) בתוך עץ אחר (להלן כנה), באופן כזה שהם יתאחו וייעשו גוף אחד. אם הרוכב והכנה אינם מאותו מין, ההרכבה אסורה מדיני כלאי אילן.

ג. באילנות יש רק איסור כלאי אילן, לאמור פעולת הרכבה של מין בשאינו מינו. לכן מותר לזרוע שני מינים של זרעי אילנות יחד או בסמיכות זה לזה. כך הדין גם בזרע של ירק ליד זרע אילן.⁹⁹ יוצא מכלל זה גפן יחד עם ירק או שאר צמחים חד-שנתיים, שכן בגפן יש גם איסור כלאי הכרם (ראה להלן פרק ט).

ד. עם זאת יש להיזהר לא לזרוע זרע של צמח חד-שנתי בסמוך ממש לגזע של עץ, אלא יש להרחיק 24 ס"מ (ג' טפחים) מגזע העץ, כדי שלא ייראה כמרכיב על השורשים.¹⁰⁰

ה. הכלאה היא פעולת האבקה שבה מפזרים אבקה מפרח זכרי על פרח נקבי במטרה לקבל פרי, ואין משמעותה החדרת ענף של עץ לתוך עץ אחר; לכן פעולה זו מותרת באילנות אף כשהם אינם בני אותו מין.¹⁰¹

ו. עץ הנוצר מהכלאה של שני מינים, מותר להרכיבו על ענף אחר שצמח בעקבות הכלאה דומה. אמנם אסור להרכיב אותו על צמח שהוא ממין אחד מאבותיו,¹⁰² אלא אם כן יש דמיון גדול בינו לבין הצמח הנ"ל.¹⁰³

98. קידושין לט ע"א; רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ה.

99. רמב"ם, הל' כלאיים פ"א הלכה ו; שו"ע, יו"ד סי רצה סעי' ג.

100. ש"ך לשו"ע, שם סס"ק ה; ועי' חזו"א, הל' כלאיים סי' ב ס"ק ה ד"ה וכתב הש"ך.

101. כי רק הרכבה נאסרה בכלאי אילן דומיא דהרבעה; וכ"כ הגר"ש ישראלי התורה והארץ ג עמ' 121; אך בשו"ת שבט הלוי, ח"ט סי' רכד, סובר שאסור. דוגמה לכך: ישנן כיום כנות רבות שהן הכלאה מלאכותית של אפרסק עם שקד, ואלו נחשבים שני מינים כמבואר במשנה כלאיים, פ"א מ"ד.

102. שו"ת באהלה של תורה ד, סי' לב.

103. חוקות הארץ, עמ' 153, והערה 22.

- ז. איסור הרכבה חל באילנות מאכל ממינים שונים,¹⁰⁴ וכן אילן מאכל באילן סרק.¹⁰⁵ כמו כן אסור להרכיב ירק ממין אחד בירק ממין אחר.¹⁰⁶
- ח. מותר להרכיב אילן סרק באילן סרק, כי כל אילנות הסרק נחשבים כמין אחד.¹⁰⁷

1. היכן חל איסור הרכבה

ט. אסור להרכיב שני מינים - רוכב ממין אחד על כנה ממין אחר - גם בחוץ לארץ.¹⁰⁸

י. אסור להרכיב שני מינים גם בתוך בית וגם בעציץ שאינו נקוב.¹⁰⁹

2. גידול העץ המורכב, נטיעתו ואכילת פירותיו

יא. עץ מאכל שהורכב באיסור (מין באינו מינו), אסור לטעת אותו,¹¹⁰ אסור להשקות אותו, אסור לעשות מלאכות שונות לצורך קיומו וגידולו של העץ,¹¹¹ ולכתחילה יש לעקור אותו.¹¹²

104. כלאיים פ"א מ"ז, רמב"ם, שם; שו"ע, יו"ד סי' רצה סעי' א.

105. ירושלמי, כלאיים פ"א ה"ד, ה"ז; שו"ע, יו"ד סי' רצה סעי' ג. יש אומרים שהאיסור הוא מדאורייתא ויש אומרים שהוא מדרבנן, עי' חוקות הארץ, עמ' 63, הערה 14. אמנם אם אילן המאכל מוגדר כמינו של הסרק (כגון שדומים בצורת העלים) - מותר, עי' משפט כהן, סי' כד אות ד; אמונת עתיך 18 (תשנ"ז), עמ' 25-20; וכ"כ הרה"ג דב ליאור, אמונת עתיך 19 עמ' 33.

106. כלאיים פ"א מ"ז; שו"ע יו"ד סי' רצה סעי' ג; אמונת עתיך 23 (תשנ"ח) עמ' 30-35; אמונת עתיך 95 (תשע"ב), עמ' 31-38.

107. ר"ש ורא"ש, כלאיים פ"א מ"ז; רמ"א לשו"ע יו"ד סי' רצה סעי' ו.

108. הגמ' קידושין לט ע"א, לומדת זאת מן ההיקש של איסור כלאי אילן (לא תזרע כלאיים) להרבעת בהמה; וכן נפסק ברמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ה; שו"ע, יו"ד סי' רצה סעי' א. ובעניין הרכבת ירקות בחו"ל ראה: הרב יהודה עמיחי, 'הרכבת ירקות', אמונת עתיך 23 (תשנ"ח), עמ' 30-35.

109. ארץ חמדה, עמ' קלח, ולדעתו אסור מדרבנן, ומסתבר שהוא הדין בעציץ שאינו נקוב; ועי' מעדני ארץ, כלאיים, עמ' עז, שיתכן שאסור מדאורייתא בעציץ שאינו נקוב שכן הוקש להרבעה; חזו"א, שביעית סי' כו ס"ק ד, סוף ד"ה ומש"כ.

110. לדעת הרב קוק זצ"ל אסור מדרבנן, עי' משפט כהן, סי' כ, כג; ולדעת החזו"א, אסור מדאורייתא, עי' חזו"א, כלאיים סי' ב ס"ק ט.

111. שו"ע, יו"ד סי' רצה סעי' ז; חזו"א, דיני כלאיים אות לה; משפט כהן, סי' יז; ועי' חוקות שדה, עמ' יא סעי' ח, ובאריכות בהערה יב; אמונת עתיך 98 (תשע"ג), עמ' 51-57; ויש חולקים וסוברים שאין איסור קיום, עי' ס' התורה והארץ ב, עמ' 383-392; חוקות הארץ, עמ' 76-77.

112. אם עוקר את העץ בגלל חשש כלאיים, אין בכך איסור 'בל תשחית', שכן אינו 'דרך השחתה' (רמב"ם הל' מלכים פ"ו ה"ח); ועי' בעניין זה בספר 'עץ השדה' לרב שטסמן (ירושלים)

יב. בשעת הדחק ובמקום הצורך יש לסמוך על הדעות שאין איסור קיום בעץ מורכב (ובפרט לאחר שהתאחה),¹¹³ כאשר ההרכבה התבצעה במשתלה ע"י גוי, בתוך מבנה, ובמנותק מן האדמה, ובעת הנטיעה השתיל היה בגוש אדמה ולא חשוף שורש.¹¹⁴ במקרים אלו מותר להשקות, לדשן ואף לקטוף את הפירות.

יג. אם לא ברור שההרכבה הייתה אסורה וייתכן שהכנה והרכב הם 'מין במינו' או לחילופין מדובר בכנה ורכב שהם 'ספק מינו' - מותר לכתחילה לקיים את העץ המורכב.¹¹⁵

יג. יש משתלות המשווקות עצים רב-מיניים - 'מולטי פרי'. אם הם מורכבים בזנים שונים של מין אחד, כגון כמה זנים של שזיף - מותר לטעת את העץ ולגדל אותו כרגיל. אך אם מורכבים על הכנה כמה מינים כגון אפרסק ומשמש, אין לטעת את העץ ואין לעשות פעולות הנצרכות להמשך גידולו, כדלעיל. הוא הדין גם אם מורכבים עליו מיני הדר שונים כגון תפוז, קליפים, אשכולית וכדו', שמוגדרים עפ"י ההלכה כ'ספק מינו'.¹¹⁶

יד. פירות שגדלו על עץ שהורכב באיסור (כגון אגס המורכב על חבוש) - מותרים.¹¹⁷

תש"ס, עמ' נו) שמציין לשו"ת שואל ומשיב רביעא, ח"א סוס"י כח, וכן שו"ת דברי חיים, יו"ד ח"א סוס"י ס, שהרמב"ם התיר לעקור אילנות במקום צורך: 'ואין צורך גדול מזה לשמור מספק איסור תורה...!'

113. לדעת שו"ת חתם סופר, ח"ו סי' כה, מותר אפילו לטעת את העץ המורכב, אך הרב קוק זצ"ל, משפט כהן, סי' יג (עמ' כד/2), סי' כג (עמ' לח/1), וע"ע שם, סי' יד-טו, כ-כב סמך על דבריו לגבי נטיעה רק לשעת הדחק; חוקות הארץ, עמ' 77 והערה 16. אמנם אם העץ נמצא במשתלה בגוש אדמה, יש מקום להקל בנטיעת העץ המורכב, עי' חזו"א שם, שאסר כי העץ אינו מתקיים זמן רב; ועי' במש"כ הגר"ש ישראלי, התורה והארץ ג, עמ' 120, שדן בכך, ולמעשה נוטה להחמיר.

114. כמבואר בשו"ת חתמ"ס וערוך השלחן שם; והגר"י אריאל בשו"ת באהלה של תורה ד, עמ' 246-248, נוטה להקל על סמך דבריהם; ועי' ארץ חמדה, עמ' פא-פב, שנוטה להתיר את הקיום רק כשיש ספק וכאשר הקרקע מכורה לגוי; ועי' בתשובת הגר"ד ליאור, אמונת עתיך 2 (תשנ"ה), עמ' 12, שהתיר את הקיום במקום הפסד, על סמך תשובת החתמ"ס ודברי ערוך השלחן.

115. חזו"א, דיני כלאיים אות לה.

116. שכן אין לך מראית העין גדולה מזו, עי' רמב"ם הל' כלאיים פ"ג ה"ה; שו"ת כרם שלמה, זרעים סי' ב; אמונת עתיך 18 (תשנ"ז) עמ' 26-27.

117. כלאיים פ"ח מ"א; רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ז; שו"ע, יו"ד סי' רצה סעי' ז.

3. הרכבת כלאיים על ידי גוי

טו. אסור לומר לגוי שירכיב עבור ישראל הרכבה של מין באינו מינו.¹¹⁸

טז. אם יש ספק לגבי הגדרת המין של הכנה והרכוב, או במקרה שאין אפשרות לברר מינה של הכנה - מותר לומר לגוי לבצע את ההרכבה.¹¹⁹ לגבי הגדרות המין ראה לעיל פרק ב; רשימה של צירופי כנה-רוכב מותרים, מסופקים ואסורים, ראה להלן בנספח ג'.

118. רמב"ם, הל' מלכים פ"י ה"ו; ונחלקו הפוסקים אם לגוי אסור להרכיב מדאורייתא ולכן יש באמירה משום 'לפני עור לא תתן מכשול', או שאינו אסור אלא מדרבנן משום 'אמירה לעכו"ם', עי' חוקות הארץ, עמ' 68-70.

119. חזו"א, כלאיים סי א ס"ק א ד"ה ואפשר, וד"ה ובמש"כ כלאים; ארץ חמדה, עמ' לה-לו.

ה. אסור ליהנות מכלאי הכרם כדלעיל גם באופן שאינו ההנאה הרגילה והשכיחה.¹²⁹

2. סוגי הצמחים האסורים בכלאי הכרם ואיסור גידולם

ו. כאמור אין לזרוע או לשתול ליד גפן צמחים חד שנתיים¹³⁰ או צמחים רב שנתיים שמתחדשים מן השורש המוגדרים מבחינה הלכתית כירק.¹³¹ ראה להלן נספח א', ובו רשימה של צמחים ותבלינים שכיחים וסיווגם לחד-שנתיים או רב-שנתיים.

ז. אין איסור כלאי הכרם בצמחי בר שגדלים מאליהם.¹³² אך צמחים שנהוג לגדל ולזרוע אותם, בין ראויים למאכל אדם ובין ראויים למאכל בהמה - אסור לזרוע אותם או לשתול אותם ליד גפן.¹³³

ח. יש אומרים שאסור לזרוע צמחי ריח, כגון טבק, סמוך לגפן,¹³⁴ שכן נהוג לגדל מינים אלו בשטחים גדולים.

ט. יש מקום להקל בגידול גפן ליד דשא, ואין צריך להרחיק את ההרחקה הראויה בכלאי הכרם;¹³⁵ ולגבי צמחי נוי, ראה להלן פרק י סעי' ב.

י. מותר לזרוע או לשתול עצים ליד גפן.¹³⁶

3. איסור הנאה בכלאי הכרם

יא. כלאי הכרם אסורים בהנאה, שנאמר 'פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם' (דברים כב, ט).

129. פסחים כד ע"ב; רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פי"ד ה"י; שו"ע, יו"ד סי' קנה סעי' ג.

130. כגון מלפפון, חסה וכרוב.

131. למשל תפוחי אדמה, עי' ארץ חמדה, עמ' קעט-קפ. על הגדרות אילן וירק, עי' רמב"ם, הל' כלאים פ"ה הי"ט-ה"כ; ועי' התורה והארץ ג, עמ' 398-428; וראה עוד לעיל הלכות ערלה, פרק ג סעיף ב.

132. חזו"א, כלאיים סי' א ס"ק יב ד"ה והר"מ; שם, ס"ק יד במכתב.

133. רמב"ם, הל' כלאים פ"ה הי"ח.

134. שו"ת משפט כהן, סי' כח, כתב: 'ודאי שלכתחילה חובה להזהירם שלא יטעוהו בכרמים, אבל בדיעבד אין לנו כח לאסור'; ועי' להלן הערה 146.

135. שו"ת שבט הלוי, ח"ח סי' רלד, כי מיני דשאים אינם מקדשים לדעת הגר"א ובפרט שהוא לנוי בעלמא; וע"ע אמונת עתיך 41 (תשס"א), עמ' 25-31. אמנם הראשון לציון הגר"מ אליהו, התורה והארץ ה, עמ' 52, מחמיר ומחייב הרחקה של 6 טפחים.

136. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה ה"ו.

יב. כרם שיש לגביו ספק אם יש בו איסור כלאי הכרם - אסור לאכול את הענבים ואת הירקות או ליהנות מהם.¹³⁷

יג. עם זאת מותר לקנות ענבים או ירקות מרוכלים בצדי הכבישים, אעפ"י שייתכן שחלק מהם אסורים בכלאי הכרם, כי 'כל דפריש מרובא פריש'.¹³⁸

יד. ענבים שאסורים בכלאי הכרם שהתערבו בענבים מותרים, וכן ירקות שנאסרו בכלאי הכרם שהתערבו בירקות מותרים - כל הפירות או הירקות אסורים באכילה ובהנאה אא"כ יש כמות היתר של פי 200 מן האיסור.¹³⁹ ואם התערובת היא של 'מין באינו מינו' - בטל בשישים.¹⁴⁰

טו. ירק או תבואה שגדלים עם גפן אסורים בכלאי הכרם אם נזרעו או נשתלו במכוון ואם צמחו מאליהם. לכן יש לעקור מיד את הירק או התבואה, ובוודאי אסור לעשות כל פעולה שגורמת להצמחת שני המינים כהשקיה, עידור, זיבול וכדומה.¹⁴¹

4. כלאי הכרם על ידי ירק, תבואה או גפן של חברו

טז. אסור לזרוע תבואה או ירק סמוך לגפן של חברו וכן להיפך.¹⁴²

יז. גפן של אדם אחד מצטרפת לגפנים של אדם אחר להשלימם לשיעור ולמבנה של כרם (כפי שיתבאר להלן, פרק יא סעי' ב), וצריך להרחיק ארבע אמות מגפנים אלו.¹⁴³

5. כלאי הכרם של גוי

יח. אסור לומר לגוי לזרוע או לעשות פעולות לגידול הצמחים האסורים בכלאי הכרם בקרקע של יהודי בארץ ישראל.¹⁴⁴

137. רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ב.

138. בעיה זו מצויה במידת מה בכרמים של נכרים. עי' שו"ת המבי"ט, ח"ג סי' קכז; הרב גדעון פרל, 'כלאים בכרמי נוכרים', תחומין ז, עמ' 94-99; וכן פסק הראשון לציון הגר"מ אליהו, שם, סעי' יד.

139. רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פט"ו הי"ד.

140. רמב"ם, שם ה"ו.

141. כלאיים פ"ח מ"א; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה ה"ח; שו"ע, יו"ד סי' רצו סעי' ד.

142. ערוך השלחן, יו"ד סי' רצו סעי' לו; לעומת כלאי זרעים, שאין איסור כלאי זרעים כאשר מין אחד שלו והמין האחר של חברו, עי' לעיל, פרק ג סעי' יז.

143. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ז ה"ה.

144. ארץ חמדה, עמ' ע, עפ"י הרמב"ם הל' כלאיים פ"ח הי"ג.

יט. אסור לישראל לזרוע או לעשות פעולות לגידול הצמחים האסורים בכלאי הכרם בקרקע של גוי בארץ ישראל.¹⁴⁵

145. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה ה"ה; מהר"י קורקוס לרמב"ם, שם פ"א א"ג.

י. מינים האסורים משום כלאי הכרם

א. איסור כלאי הכרם הוא בגפן יחד עם אחד ממיני הצמחים החד-שנתיים: ירק, תבואה או קטנית, ובלבד שיהיה ראוי למאכל אדם או בהמה ושרגילים לזרוע,¹⁴⁶ לשתול או לגדל אותן.¹⁴⁷

ב. אם הצמח אינו ראוי למאכל אדם או בהמה - אינו אסור בכלאי הכרם, אף אם הוא מיועד לצרכים אחרים כגון רפואה, נוי וכדו';¹⁴⁸ ולדעה זו מותר לשתול פרחים (חד-שנתיים) ליד גפן או לטעת גפן באמצע דשא. ויש אומרים שאסור בכל מקרה שרגילים לזרוע, לשתול ולגדל את הצמח,¹⁴⁹ ולדעה זו אסור לשתול פרחים (חד-שנתיים) ליד גפן או לטעת גפן באמצע דשא.¹⁵⁰

ג. אסור לטעת את צמח הפסיפלורה ליד הגפן, שכן להרבה פוסקים הוא נחשב ירק.¹⁵¹ אם שתלו צמח פסיפלורה במרחק הנצרך על פי הדין מן הגפן, ולאחר זמן הוא התפשט תחת הדליית הגפן - הפסיפלורה והגפן אינם נאסרים, אך יש להטות את ענפי הפסיפלורה שלא יהיו תחת הגפן.¹⁵²

ד. בהקשר להגדרות וסיווג הצמחים לאילן ולירק, ראה לעיל הלכות ערלה פרק ג. כמו כן ראה נספח א' ובו רשימה של צמחי תבלין שכיחים וסיווגם לצמחים חד-שנתיים (האסורים משום כלאי הכרם) או לצמחים רב-שנתיים (המותרים בכלאי הכרם).

146. עי' לעיל הערה 134; יש מחלוקת ראשונים אם די בכך שרגילים לגדל ולקיים או שרק אם רגילים לזרוע. הרמב"ם, הל' כלאיים פ"ה הי"ח, כתב 'דבר שכמוהו מקיימין...' וכן משמע בפיה"מ, כלאיים פ"ה מ"ח: 'אמר ה' אשר תזרע, מה שדרך בני אדם לזרוע או [ועי' בנוסח הנדפס] רוצים שיצמח בשדותיהם; ועי' דרך אמונה לרמב"ם שם, ביה"ל ד"ה דבר, שמביא שיטת הרמב"ן, ר"ן, מאירי וספר ההשלמה לחולין ס ע"א, שאסור רק אם דרך לזרוע.

147. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה ה"ו; שם, הי"ח-ה"כ.

148. כך משמע במהר"י קורקוס ובכסף משנה לרמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ד; וכן פסק חזו"א, הל' כלאיים סי' א ס"ק יב ד"ה ומיהו; שם, ס"ק יד ד"ה תבואה.

149. ארץ חמדה, עמ' נו אות ד.

150. הגר"מ אליהו, התורה והארץ ה, עמ' 52 סעי' טו.

151. עי' לעיל הלכות ערלה, פרק ג סעי' ו, י.

152. אמונת עתיך 97 (תשע"ג), עמ' 44-47.

יא. שיעורי ההרחקה הנצרכים בכלאי הכרם

1. שיעורי הרחקה בכלאי הכרם

א. שיעורי ההרחקה בכלאי הכרם משתנים לפי הסמיכות של הירקות או התבואה לכרם או לגפן יחידית.

ב. כרם הוא מקבץ של שש גפנים (לפחות)¹⁵³ שנטועות בשתי שורות (לפחות, שלוש גפנים בכל שורה).¹⁵⁴ אם נטועות גפנים רבות בשורה אחת, אין דינן ככרם אלא כגפן בודדה.¹⁵⁵

ג. ההרחקה מכרם היא 1.92 מ' לכל כיוון (ד' אמות).

ד. ההרחקה מגפן בודדה היא 0.48 מ' לכל כיוון (ו' טפחים).¹⁵⁶ אם הגפן היחידה מוקפת בגדר (בגובה 0.8 מ' ובאורך 0.32 מ' לפחות)¹⁵⁷ מכל צד - יש להרחיק בתוך השטח המגודר 1.92 מ' (ארבע אמות) מן הגפן.¹⁵⁸

ה. במשתלה שמצויים בה גפנים רבות בצפיפות, די בהרחקה של 0.48 מ' (ו' טפחים) לכל כיוון.¹⁵⁹

153. גם חמש גפנים נחשבות כרם אם הן נטועות במבנה של 'שתיים כנגד שתיים ואחד יוצא זנב'; ונחלקו הראשונים בצורת הזנב: לדעת הרמב"ם, הל' כלאיים פ"ז ה"ח, הגפן החמישית נטועה באמצע בין שתי השורות; ואילו לדעת הר"ש, כלאיים פ"ז מ"ו, הגפן החמישית נטועה באחת משתי השורות בהמשך לגפנים הראשונות.

154. מבואר בהלכה שמקבץ של גפנים כנ"ל נחשב כרם רק כאשר הגפנים נטועות במרחק מינימלי של 1.92 מ' (ד' אמות) ובמרחק מקסימלי של 3.84 מ' (ח' אמות) האחת מן האחרת; עי' רמב"ם, שם פ"ז ה"ב. ואמנם כיום הרגילות היא לטעת גפנים במרחק קטן מ-2 מטר; אעפ"כ פסק הגר"ש ישראלי, ארץ חמדה, עמ' קא, שיש להחשיב שש גפנים לכרם, ושיעור המרחק בין הגפנים נקבע עפ"י הרגילות.

155. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ז ה"א-ה"ב.

156. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ז ה"א; עי' חוקות הארץ, עמ' 550-551, שיש מחלוקת הפוסקים אם חובת ההרחקה היא מדאורייתא או מדרבנן. עי"ש שיש שיעור הרחקה נוסף בזרע בתוך הכרם.

157. מובן שאם יש רק 32 ס"מ לכל צד - אסור לזרוע בתוך השטח המגודר עד שתהיה גדר כזו שמאפשרת מרחק של 1.92 מ'.

158. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ז ה"ה; ומ"מ אם הרחיק רק ששה טפחים וזרע, התבואה או הירקות והגפן לא מתקדשים ולא נאסרים.

159. ארץ חמדה, עמ' קו-קז, משום שכל הגפנים עומדות להיעקר ולעבור לכרמים, אין צורך בד' אמות לעבודת הכרם.

2. דברים המפסיקים בכלאי הכרם

1. יש דברים המפסיקים בין הגפן לבין התבואה או הירקות ללא צורך בהרחקות, שכן על ידם ניכרת ההפרדה בין המינים:

- גדר, סלע או כל מחיצה בגובה 0.8 מ' (י' טפחים) שאורכם לפחות 0.32 מ' (ד' טפחים) ועוביים אפילו כל שהוא.¹⁶⁰
 - עמודים שאין ביניהם יותר מ-0.24 מ' (ג' טפחים) מצטרפים למחיצה, כי דינם כלבוד וכמחוברים יחד.¹⁶¹
 - חריץ שעומקו 0.8 מ' (י' טפחים), אורכו לפחות 0.32 מ' (ד' טפחים) ואף רוחבו לפחות 0.32 מ' (ד' טפחים). אם החריץ בתוך הכרם, צריך שהוא יהיה לאורך כל הכרם (מפולש).¹⁶²
 - צורת הפתח (שני עמודים סמוכים וקנה או חוט על גביהם) בגובה 0.8 מ' (י' טפחים) לפחות, ואם הצמח גדל מעבר לכך, צריך שגובה צורת הפתח יהיה 0.8 מ' מעל העלים העליונים.¹⁶³
- אמנם יש להתיר להשתמש בצורת הפתח כמפריד בין שני מינים רק כאשר צורת הפתח מצויה בארבעת הצדדים של המין האחד. אך כאשר צורת הפתח מצויה רק בצד אחד בין שני המינים - אין להתיר, אלא אם כן מרחיק את ההרחקה המינימלית הנצרכת מן התורה: 0.48 מ' (ו' טפחים).¹⁶⁴

3. הרחקה מגפן מודלית

ז. אסור לזרוע תבואה או ירק תחת ענפי הגפן אע"פ שהרחיק את ההרחקה הראויה, ובמקרה זה התבואה, הירק והגפן נאסרים כנ"ל (פרק ט סעי' כ-כה).¹⁶⁵

160. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ז הלכה טו; ובארץ חמדה, עמ' קי, כתב שהמחיצה מפסיקה אף אם אינה מקיפה את הכרם.

161. כלאיים פ"ד מ"ד; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ז הט"ו; ארץ חמדה, עמ' צד.

162. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ז ה"כ; ארץ חמדה, עמ' קיא.

163. עי' ארץ חמדה, עמ' קיא-קיב, ושם כותב שעד י' אמות יכול הקנה העליון להיות מן הצד ומעל י' אמות הוא צריך לעמוד מעל שני הקנים הצדדיים.

164. חזו"א, דיני כלאיים אות ה, ית, כ; ועי' גם חזו"א, הל' כלאיים סי' יא ס"ק ח; וכן פסק הגר"י אריאל. והגרש"ז אורבאך במנחת שלמה א, סי' לו עמ' קצג, הקל אף בצורת הפתח מצד אחד, וגם אם אינה מקיפה את המין האחד. על דיני צורת הפתח בכלאי הכרם, עי' חוקות הארץ, עמ' 611-612.

165. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ו הי"א.

ח. אם הענפים והעלים שסוככים את התבואה או הירקות גבוהים מ-0.8 מ' (י' טפחים) מקצה העלים של התבואה והירקות, יש אומרים שהירקות, התבואה והגפן אינם נאסרים.¹⁶⁶

ט. מותר לזרוע תבואה או ירקות מחוץ לענפי הגפן¹⁶⁷ אע"פ שאין הרחקה מהם, ובלבד שיש הרחקה ראויה מגזע הגפן כנ"ל.¹⁶⁸

י. דין עריס: אם יש שורה של חמש גפנים או יותר, שמודלות על גדר או על חומה שגובהה 0.8 מ' (י' טפחים), יש להרחיק 1.92 מ' (ד' אמות) הן מן הגדר או החומה והן מן הגפנים.¹⁶⁹

4. הרחקה ממתקן הדליית גפנים (אפיפירות)

יא. אם יש לגפן מתקן להדלייתה העשוי מקנים, מחבלים וכדו' והדלו את הגפן על חלק ממתקן ההדליה - אסור לזרוע תבואה או ירקות תחת הקנים או החבלים, אעפ"י שאין ענפי הגפן מגיעים לשם.¹⁷⁰

יב. אם ענפים של עץ סרק משמשים כמתקן להדליית גפן - אסור לזרוע תבואה או ירקות תחת כל ענפי האילן, אף שאין ענפי הגפן מגיעים לשם.¹⁷¹ אמנם במקום שאין ענפי הגפן מגיעים לשם, אף שאסור לזרוע או לשתול תבואה וירקות - הם אינם נאסרים.¹⁷²

166. שו"ת המבי"ט, ח"ג סי' קכז; ולדעת הגרי"מ טוקצינסקי, ספר ארץ ישראל (תשט"ו) עמ' קה סע' ו, די ב- ו' טפחים; ועי' חזו"א, כלאיים סי' יג ס"ק ח, שכתב שקשה להחמיר כנגד הפוסקים המקלים, אך בדיני כלאיים אות ל כתב להחמיר.

167. אם גבעול הירק או עלי התבואה מצוי מחוץ לענפי הגפן - מותר, אפילו שענפי הירק או התבואה יימצאו תחת ענפי הגפן; עי' רא"ש, כלאיים פ"ז מ"ז; קונטרס מצוות התלויות בארץ, ירושלים תשל"ד, לגר"ז גרוסברג, עמ' 57.

168. רדב"ז לרמב"ם, שם.

169. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ח ה"א-ה"ב; ואע"פ שבדרך כלל גדר מפסיקה, אם הגפן מודלית עליה מצטרפת היא לגפנים להחשיב הכול ככרם. עי' ארץ חמדה, עמ' קח-קט, שדין זה הוא מדרבנן; ועי' חזו"א, יו"ד דיני כלאי הכרם ס"ק כ-כא.

170. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ו הי"ב.

171. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ו הלכה יב, וביאר הרדב"ז, לפי שאדם מבטל ומשתמש באילן סרק לצורך אפיפירות (מתקן הדליה).

172. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ו הי"ב.

יג. אם ענפים של עץ מאכל משמשים כמתקן להדליית גפן - אסור לזרוע תבואה או ירקות תחת ענפי הגפן, אך מותר לעשות כן במקום שענפי הגפן אינם מגיעים לשם.¹⁷³

173. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ו הי"ב; עץ מאכל שונה מאילן סרק, שכן אדם אינו מבטל אילן מאכל ועושה אותו אפיפירות לגפן. אם לאחר זמן נמשכו הענפים וסוככו על התבואה או הירקות, יכול להחזיר את ענפי הגפן ולהטות אותם למקום אחר, עי' רדב"ז לרמב"ם שם.

י.ב. שרפת כלאי הכרם

א. כאמור (פרק ט סעי' ד-ה) אם זרעו ירק ו/או תבואה יחד עם חרצן, וכן אם שתלו ירק ו/או תבואה בסמוך לגפן - אסורים הגפן, הפירות, התבואה והירקות באכילה ובהנאה, ויש לשרפם.

ב. יש לשרוף את כלאי הכרם: הצמחים של הירק, התבואה והגפן¹⁷⁴ וכן את פירותיהם, ואין ליהנות מן השרפה.¹⁷⁵

ג. דברים שאין אפשרות לשרוף כגון משקה או פירות רטובים וכדו', יש לקבור.¹⁷⁶

ד. אדם שזרע ירקות או תבואה ליד גפן במרחק קטן מן המתחייב עפ"י הדין (כפי שיתבאר להלן בפרק יא) - נאסרים הירקות או התבואה משעה שהשתרשו באדמה, ויש לעקור אותם.¹⁷⁷

ה. במקרה הנ"ל הגפן נאסרת רק אם יש לה ענבים בגודל של 'פול הלבן', השלב שבו הענבים התחילו לגדול קצת. במקרה זה הענבים אסורים באכילה ובהנאה, ויש לעקור את הגפן והזרעים.¹⁷⁸

ו. במקרה הנ"ל אם הירקות או התבואה וכן הגפן צמחו יחד ולו לזמן קצר - יש לשרוף את הגפן והצמחים,¹⁷⁹ שנאמר (דברים כב, ט): 'לֹא תִזְרַע פְּרִמָּה כְּלֵאִים פֶּן תִּקְדַּשׁ הַמְּלֶאכָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע וּתְבוֹאֵת הַכֶּרֶם' - ולמדו חז"ל: 'תקדש' - 'תוקד אש'.¹⁸⁰ אין ליהנות מן השרפה.¹⁸¹

174. לגבי הגפן יש אומרים שאין חיוב לשרוף את הגפן, ויש אומרים שיש הבדל בין דין הפירות לבין דין הזמורות, עי' חוקות הארץ, עמ' 381-384.

175. תמורה לג ע"ב, רש"י שם ד"ה כלאי הכרם, רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה ה"ז, שו"ע, יו"ד סי' רצו סעי' ג. ולמעשה יש לעשות שאלת חכם, עי' לעיל הערה 126.

176. רש"י, תמורה לג ע"ב, ד"ה את שדרכן; ארץ חמדה, עמ' נ.

177. כלאיים פ"ז מ"ז; ספרי, כי תצא פרשה רל; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה הי"ג; שו"ע, יו"ד סי' רצו סעי' ט.

178. ברכות לו ע"ב; רמב"ם, שם.

179. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה ה"ז.

180. קידושין נו ע"ב.

181. פסחים כו ע"ב; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה ה"ז; שו"ע, יו"ד סי' רצו סעי' ג.

- ז.** השטח שנאסר: בתוך הכרם - 7.2 מ' (ט"ז אמות) לכל צד מן הגפן הסמוכה לירק; מחוץ לכרם - 1.92 מ' (ד' אמות); בגפן יחידית - 0.48 מ' (ו' טפחים).¹⁸²
- ח.** גם אם זרעו או שתלו ירקות או תבואה במרחק המתחייב עפ"י הדין, אך הגפן מודלית מעליהם - התבואה, הירקות והגפן נאסרים כפי שביארנו לעיל.¹⁸³
- ט.** אם הירקות או התבואה גדלו מאליהם ובעל הבית לא היה מודע לכך - אין הם נאסרים ואינם אוסרים את הגפן. אולם ברגע שהדבר נודע לו, יש לעקור אותם.¹⁸⁴
- י.** אם הוא היה מודע לכך שגדלו מאליהם ולא ידע שהדבר אסור - יעשה שאלת חכם.¹⁸⁵
- יא.** אם התבואה או הירקות גדלו בהיתר ולאחר מכן נוצרה בעיית כלאי הכרם: למשל אם הייתה מחיצה או קיר בין הגפן לירקות, ולאחר מכן הוסרו המחיצה או הקיר; או שהירקות צמחו והוא לא היה מודע לכך שיש לידם גפן ונודע הדבר - הירקות או התבואה והגפן נאסרים לאחר שגדלו קצת (1/200), מעת הידיעה,¹⁸⁶ ובלבד שיש בגפן ענבים בגודל של פול.
- יב.** כשהגפן והצמחים הם בבעלויות נפרדות, האיסור הוא רק על מי שביצע את האיסור, דהיינו זרע את הצמחים או הדלה את הגפן על גבי צמחי המאכל.¹⁸⁷

182. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ו ה"א-ה"ג.

183. כלאיים פ"ז מ"ג; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ו ה"א; שו"ע, יו"ד סי' רצו סעי' כז.

184. כל עוד אינו יודע שיש כלאיים ברשותו, וכל עוד הוא מעוניין בעקירתם - אין הכלאיים נאסרים גם אם הייתה צמיחה משותפת בין הגפנים לזרעים; עי' כלאיים פ"ה מ"ו; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה הכ"א; שו"ע, יו"ד סי' רצו סעי' טז.

185. לגבי הגדרת ניהותא, אם מקדש בניחותא מן המציאות או מאיסור כלאיים, עי' מעדני ארץ, עמ' קסב-קסו; וע"ע בסוגית 'האומר מותר', מכות ז ע"ב; ט"ז לשו"ע, יו"ד סי' צט ס"ק ט.

186. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה הכ"א; ושם, בהכ"ג מסביר הרמב"ם איך משערים 1/200: משערים בכמה זמן מתייבשים לגמרי הירק או התבואה, ומחלקים זמן זה במאתיים; וע"ע ארץ חמדה, עמ' סג.

187. זאת משום שאין אדם מקדש דבר שאינו שלו; עי' כלאיים פ"ז מ"ד; כדעת שמואל, יבמות פג ע"ב; רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה ה"ח; שו"ע, יו"ד סי' רצו סעי' ד.

יג. דין עציצים בכרם

א. אסור לזרוע תבואה וירקות בעציץ שיש בתחתיתו נקב (להלן עציץ נקוב) כשזה מונח ליד גפן, שכן נחשב כאילו זרע ליד הגפן ממש.¹⁸⁸ אם עשה כן - הירקות, התבואה והגפן נאסרים, כפי שביארנו לעיל בפרק ט/6.¹⁸⁹

ב. עציץ נקוב שיש בו תבואה או ירקות, אסור **להניחו** סמוך לגפן. אם הניחו את העציץ סמוך לגפן, ונשתהה שם בארץ כדי להוסיף 1/200 הרי זה קדש ונאסרו, כפי שביארנו לעיל בפרק יב.¹⁹⁰

ג. אסור **להעביר** עציץ נקוב ובו ירקות או תבואה ליד גפן. אם עשה כן, אין הירקות, התבואה או הגפן נאסרים.¹⁹¹

ד. אסור לזרוע ירקות או תבואה בתוך עציץ שאין בתחתיתו נקב (אינו נקוב ומנותק מן האדמה) בסמוך לגפן. אם עשה כן, הגפנים מותרים;¹⁹² לגבי התבואה והירקות - אם העציץ סמוך לגפן יחידית - הם מותרים, ואם העציץ סמוך לכרם - התבואה והירקות אסורים.¹⁹³

188. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה הט"ז; ארץ חמדה, עמ' סח; לגבי דיני עציץ בכרם, עי' חוקות הארץ, עמ' 475-479.

189. רדב"ז, לרמב"ם שם הכ"ג.

190. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה הכ"ג.

191. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה הכ"ג; ארץ חמדה שם.

192. רמב"ם, הל' כלאיים פ"ה הט"ז.

193. ארץ חמדה, עמ' סט.

נספח א' - רשימה של צמחי תבלין וסיווגם לעניין כלאי זרעים וכלאי הכרם¹⁹⁴

להלן רשימה של צמחי תבלין מצויים. סיווגנו את הצמחים לשלוש מחלקות: א. צמחים שיש להם גזע רב-שנתי, ודינם כאילן, ולכן אין בהם איסור כלאי זרעים, ואם נטע אותם ליד כרם אין איסור כלאי הכרם. ב. צמחי ביניים שהם רב-שנתיים אך אין להם גזע רב-שנתי, הם עשבונים ומתחדשים מן השורש או מצוואר השורש - דינם כירק ויש בהם כלאי זרעים וכלאי הכרם. צמחים חד-שנתיים - דינם כירק ויש בהם איסור כלאי זרעים וכלאי הכרם.

שם	שם לטיני	רב-שנתי = אילן	רב-שנתי = עשבוני = ירק	חד-שנתי = ירק
אורגנו (אזובית פשוטה)	Origanum Vulgare	✓		
אזוב מצוי	Origanum syriacum	✓		
אספסת תרבותית	Medicago sativa		✓	
אספרג רפואי	Asparagus officinalis		✓	
בבונג דו גוני	Matricaria recotita (chamomilla)			✓
בזיליקום (ריחן)	Ocimum basilicum	✓		
בן אזוב רפואי	Hyssopus officinalis	✓		
זוטה לבנה	Micromeria fruticosa	✓		
זעתר (אזוב מצוי) ¹⁹⁵	Majorana syriaca	✓		
חומעת הגינה	Rumex acetosa	✓		
חילבה (גרגרנית יונית)	Trigonella foenum-graecum			✓
טרגון (לענת הטרגון)	Artemisia dracunculus	✓		
כובע הנזיר	Tropaeolum majus			✓

194. את הרשימה הכין האגרונום מרדכי שומרון.

195. זעתר אינו שם של צמח, אלא בפי העם הוא כינוי לתערובת של תבלינים שעיקרם הוא האזוב.

שם	שם לטיני	רב-שנתי = אילן	רב-שנתי = ירק	חד-שנתי = ירק
כוסברה (גד השדה)	Coriandrum sativum			✓
כמון תרבותי	Cuminum cyminum			✓
כמנון האניס	Pimpinella anisum			✓
לבנדר (אזוביון)	Lavandula angustifolia	✓		
לואיזה לימונית	Lippia triphylla	✓		
לוג'ו	Levisticum officinale			✓
מיזונה	Mizuna			✓
מליסה	Melissa officinalis		✓	
מרווה רפואית	Salvia officinatis	✓		
נענע	Mentha		✓	
עירית (שום העירית)	Allium schoenoprasum		✓	
עשב לימון (גראס)	Cymbopogon		✓	
פטרזיליה	Petroselinum hortense		✓	
פיגם מצוי (רוטה)	Ruta chalepensis	✓ ¹⁹⁶		
פלרגון חריף (גרניום לימוני)	Pelargonium graveolens	✓		
קורנית (טימין)	Thymus vulgaris		✓	
רוזמרין (רפואי)	Rosmarinus officinalis	✓		
רוקולה (רוקט, בן-חרדל)	Eruca sativa			✓
ריבס הגינה	Rheum rhaponticum		✓	
שום הגינה	Allium sativum		✓	
שיבא (לענה שיחנית)	Artemisia arborescens	✓		
שמיר (שבת)	Anethum graveolens			✓
תלתן	Trifolium			✓

196. אמנם יש מחמירים ואוסרים לשתול פיגם מצוי בכרם, ראה במאמר הרב אהוד אחיטוב, 'פיגם מצוי בכרם', אמונת עתיך 96 (תשע"ב), עמ' 33-39.

נספח ב': שיעורי הרחקות בכלאי זרעים¹⁹⁷

ארצ"ח - ארץ חמדה לגר"ש ישראל; חזו"א - חזון איש

א. הרחקות בין מיני תבואה שונים

ת ב ו א ה									
יחיד		מישר		מרובע		שדה		שדה	מרובע
חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח		
בית רובע	בית רובע	ב' אמות	בית רובע	בית רובע	בית רובע	בית רובע	בית רובע		
בית רובע	קרוב לבית רובע	ב' אמות	קרוב לבית רובע	בית רובע	קרוב לבית רובע	בית רובע	בית רובע		
בית רובע	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	קרוב לבית רובע	ב' אמות	בית רובע		
בית רובע	ב' אמות	בית רובע	ב' אמות	בית רובע	קרוב לבית רובע	בית רובע	בית רובע		

א. שדה

שטח זרוע ברציפות (לפי דרך זריעת אותו המין). אם בין שורה לשורה יש הפסקה גדולה יותר מ-30 ס"מ מהרגיל בצמחים אלה, וההפסקה חוצה את כל השדה, אין עליו שם שדה.

חזון איש - שיעור שזרעים בו בית רובע, 10.2 אמה X 10.2 אמה = 104.4 אמ"ר (6.12 מ' X 6.12 מ' = 37.45 מ"ר).

ארץ חמדה - שיעור שדה שזרעים בו ט' קבין, 825 מ"ר.

197. מתוך מאמר של הרב יהודה הלוי עמיחי, 'הלכות כלאי זרעים', אמונת עתיד 27 (תשנ"ט), עמ' 42-43.

ב. בית רובע

שטח שזרועים בו רובע קב ($1/24$) מבית סאה. בית סאה = 50×50 אמה. בית רובע = 2500 אמה / $24 = 104.16$ אמ"ר = 10.2×10.2 אמה (10.2×10.2 אמה).
חזון איש - המרחק צריך שיהא על פני כל השטח הנזרע, אולם אם אורכו יותר מ- 10.2 אמה, יכול להצר ולילך עד קצה השדה.
אורך או רוחב בית רובע - 6.12 מ'. שטח בית רובע - 37.4 מ"ר.
ארץ חמדה - המרחק צריך שיהא על פני כל השטח הנזרע, אולם אם אורכו יותר מ- 10.2 אמה, יכול להתקרב מיד ובלבד שישאיר ו' טפחים בין תבואה לתבואה, ואילו בירקות ישאיר בסוף מרחק של 10 ס"מ.
אורך או רוחב בית רובע - 5 מ', שטח בית רובע - 25 מ"ר.
כל דבר שמרחיק בין שני המינים עולה לבית רובע, כגון: קבר, סלע.

ג. מרובע - קרחת

שטח מרובע שקטן משדה אבל גדול ממישר - החמירו בו, מכיוון שנראה כשדה.

ד. קרוב לבית רובע

ארץ חמדה - 9.7 אמה \times 9.7 אמה = 94.1 אמ"ר = 4.75 מ' \times 4.75 מ' = 22.6 מ"ר.

ה. מישר

שיעורו מ- ו' טפחים עד שיעור בית רובע, אורכו יתר על רוחבו, ואין בשיעורו שטח של שדה.

ו. ב' אמות

ב' אמות מרובעות בתחילה, ולאחר מכן מיצר והולך.

חזון איש - 1.2 מ' \times 1.2 מ' = 1.44 מ"ר.

ארץ חמדה - 0.98 מ' \times 0.98 מ' = 0.96 מ"ר.

ב. הרחקות בין ירק ותבואה

י ר ק ו ת									
יחיד		שורה		מרובע - קרחת		שדה			
חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח		
ו' טפחים	ו' טפחים על ו' טפחים	ו"ט על 10.2 אמות	ו"ט על 10.2 אמות	בית רובע	בית רובע	בית רובע	בית רובע	שדה	ה א ו ה ז
ו' טפחים	ו' טפחים על ו' טפחים	ו' טפחים	ו"ט על 10.2 אמות	בית רובע	קרוב לבית רובע	בית רובע	בית רובע	מרובע	
ו' טפחים	ו' טפחים על ו' טפחים	ו' טפחים	ו"ט על 10.2 אמות	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	ב' אמות	מישר	
ו' טפחים		ו' טפחים	ב' אמות	בית רובע	ב' אמות	בית רובע	ב' אמות	יחיד	

ז. יחיד

רוחבו קטן מו' טפחים.

ח. שורה

חזון איש - רחבו ו' טפחים, ואורכו יותר על רוחבו.
ארץ חמדה - כל שהוא פחות משדה, ורחב יותר מו"ט (פ"ז).

ט. ו' טפחים

חזון איש - ס"מ. 58

ארץ חמדה - ס"מ. 198, 51

198. כך כתב הגר"ש ישראל, ארץ חמדה, כלאיים תשנ"ט, עמ' צה, כשהוא מחשב אמה עפ"י 0.085 מ' לטפח, שכן יש להשתמש במידה שוחקת כדברי הרמב"ם, הל' שבת פי"ז הל"ו. אך בס' שיעורי תורה לגר"ח נאה, עמ' רמט-רנד שהמידה השוחקת היא 0.49 מ' והמידה העצבה 0.47 מ', ולמעשה מכריע תמיד לפי 0.48 מ' (שם, עמ' רנב).

ג. הרחקות ירק וירק

ירק רגיל						
יחיד		שורה		שדה		
חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	חזו"א	ארצ"ח	
טפח וחצי	תלם	טפח וחצי	תלם	ו' טפחים	ו' טפחים	שדה
טפח וחצי	תלם	טפח וחצי	תלם	טפח וחצי	תלם	שורה
טפח וחצי	תלם	טפח וחצי	תלם	טפח וחצי	תלם	יחיד

י. תלם

תלם - חריץ שאורכו ו' טפחים, ורוחבו כעומקו - טפח. התלם איננו חוצה את כל אורך השטח, אלא באורכו, ולאחר מכן לא יקרב את הירקות פחות מטפח וחצי.

יא. טפח וחצי

שיעור הרחקה שנאמר לגבי הזורע מיני ירקות (שאינם נזרעים שדות) בערוגה ששטחה ו"ט על ו"ט (פ"ד ה"), ויש שלמדו מכאן לכל ההרחקות בירקות, מלבד שדות.

חזון איש - בכל הירקות, 15 ס"מ.

ארץ חמדה - רק זרעונים בערוגה, 13 ס"מ.

נספח ג': רשימה של צירופים כנות-רוכב מותרים ואסורים¹⁹⁹

* **הסקירה המקצועית מסודרת לפי שמות הרוכב (בסדר א"ב) מלבד ההזרים המסודרים לפי שמות הכנה.**

אבוקדו - מורכב על כנות מזריעי אבוקדו: **מקסיקני או מערב הודי** - הרכבה מותרת.

אגוז המלך - מורכב על על כנות מזריעים של אגוז המלך - הרכבה מותרת.

אגוז מקדמיה ראה מקדמיה.

אגוז פקן - מורכב על כנות מזריעים של אגוז פקן - הרכבה מותרת.

אגס - מעל 95% מהאגסים מורכבים על כנה של חבוש **A, B29**, ויש בכך בעיה חמורה של כלאיים.

באגס מזן ספדונה האלטרנטיבות לכנת החבוש הן כנות אגס שהובאו מארה"ב, כמה טיפוס **ohf** - הרכבה מותרת.

ישנה כנה נוספת, **בטלפוליה**, שמתאימה בעיקר לזן קוסציה - הרכבה מותרת.

אלה (בוטנה, פיסטוק) - מורכב על זני בוטנה - הרכבה מותרת. באלה אטלנטית - יש להרכיב על ידי גוי.²⁰⁰

אנונה - מורכב על כנות אנונה - הרכבה מותרת.

אפרסמון - מורכב על כנות של אפרסמון וירגי'ניה, **טריומפ** - הרכבה מותרת.

אפרסק ונקטרינה - מורכבים על שלושה סוגי כנות:

א. הכנות המקובלות הן מזריעים של אפרסק **נמגרד, בלדי, 198/12** - הרכבה מותרת.

ב. מורכב לפעמים על כנות שקד **אלנם** נגד נמטודות לצורך הבכרת הפרי. יש בהרכבה זו בעיה של איסור כלאיים.

ג. על כנות שהן מכלוא של שקד ואפרסק. יש לציין שאין תועלת מקצועית להרכבת אפרסק על כנות אלו, כיוון שהן נותנות עץ חזק מדי. **מקצועית**, מומלץ להשתמש בכנות מכלוא הנ"ל, במצב של שנטוע (ראה להלן).

199. את הרשימה כתבנו עם המדריך החקלאי מאיר פרנקל, והיא פורסמה לראשונה ב'אמונת עתיך' 11 (תשנ"ו) עמ' 37; במשך השנים עדכנו את הסקירה והוספנו כנות רבות.

200. שו"ת באהלה של תורה ד, עמ' 229-231; ועי' במאמרו של הרב שמואל דוד, תחומין ה, עמ' 160 שכתב להתיר.

כנת GF-677 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד, הגלעין דומה לשקד וטעמו כשקד. מראה הציפה וכן טעמה דומים לאפרסק. מותר באפרסק²⁰¹ בעת הצורך.²⁰²

כנת GF-557 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד. הפרי דומה קצת לשקד וקצת לאפרסק. נלענ"ד כנ"ל בכנת GF-677.

כנת GF-749 - כנ"ל בכנת GF-557.

כנת GN - אף היא מכלוא של אפרסק ושקד, לעת עתה לא נבדקה כראוי מבחינה הלכתית ויש להתייחס אליה כאל ספק מינו.

אקטינידה (קיוי) - מורכב על זריעי קיוי - הרכבה מותרת. **בוטנה** ראה אלה.

גודגן ודובדבן - מורכבים על כנות דובדבן: **מהלב**,²⁰³ **קולט** - יש אומרים שהוא ספק מינו ולכן יש לנטוע ע"י גוי. **כנת מזרד** - מותרת. **גויאבה** - בד"כ על זריעי גויאבה או על ייחוריה - הרכבה מותרת. **דובדבן** ראה גודגן.

זית - מורכב על כנות מייחורי זית (כיום יש שיטות ריבוי ללא הרכבה, מייחורים בלבד).

חבוש - מורכב על כנות מזריעי וייחורי חבוש - הרכבה מותרת.

חרוב - מורכב על כנות מזריעי חרוב - הרכבה מותרת.

ליצי - מורכב על זריעי ליצי או הברכות של ליצי - הרכבה מותרת.

מנגו - מורכב על כנות מזריעי מנגו 13/1, **סבר**, 49 - הרכבה מותרת.

מקדמיה - מורכב על כנות מזריעי מקדמיה - הרכבה מותרת.

משמש - מורכב בד"כ על זריעי משמש - הרכבה מותרת. בכמה מן הקרקעות הכבדות משתמשים בכנת שזיף (**מריאנה**) ויש בכך איסור כלאיים.

כנת מירן (מכלוא של אפרסק ושזיף) - אסורה למשמש.

201. כך פסק הגר"י אריאל שליט"א.

202. יש לעיין בהגדרת המין בכלאיים אם ייתכן להתיר את הכנה הזו הן לאפרסק והן לשקד, אף שהשקד והאפרסק כשלעצמם ה"ה כלאיים זב"ז, כלאיים פ"א מ"ד. השאלה היא אם הדמיון בעלים או בפרי מגדיר את המין מבחינת הלכות כלאיים, ולפי"ז לא ייתכן שכנת GF-677 תהיה מוגדרת גם אפרסק וגם שקד, או שמא מראית העין הינה הגדרה בסיסית בהל' כלאיים (עי' רמב"ם פ"ג ה"ה), ולכן ייתכן שידמה הן לאפרסק והן לשקד, ואז יותר לשניהם. ונראה שכך סוברים מרן הרב קוק זצ"ל, משפט כהן, סי' כה; וכן חזו"א, כלאיים סי' ג ס"ק ז; שם, ס"ק ד, ו.

203. הגר"ש ישראלי בתשובה לשאלה לרב יעקב פייגנבאום.

ישנן שתי כנות נוספות שמשמשים בהן למשמש:

כנת 27-29 היא הכלאה של שזיף ואפרסק, אף היא אסורה למשמש.²⁰⁴
כנת קדמן שהיא הכלאה של אפרסק ושקד אינה בשימוש, ובכל מקרה היא אסורה למשמש.

כנת קנינו (נקראת גם כנת רעננה), היא כנת משמש ומותרת למשמש.²⁰⁵

נקטרינה ראה אפרסק.

פיג'ויה - על כנות זריעי פיג'ויה - הרכבה מותרת.

פיסטוק ראה אלה.

קיווי ראה אקטינידה.

רימון - ריבוי ע"י ייחורים ללא הרכבה.

שזיף - מורכבים על שלושה סוגי כנות:

א. על כנות שהן טיפוסי שזיף: **מריאנה, מרובלן** - הרכבה מותרת.

ב. על כנות שקד (באדמות גריות, לצורך הגדלה או הבכרת הפרי), ויש בכך איסור כלאיים.²⁰⁶

ג. על כנות שהן מכלוא של אפרסק עם שקד או אפרסק, שקד ושזיף:

כנת GF-677 - מכלוא של אפרסק ושקד - יש בכך בעיה של כלאיים.

כנת הנסן 536 - כנ"ל.

כנת GF-655 - מכלוא של אפרסק ושזיף - העלים דומים הן לשזיף והן לאפרסק. הפרי דומה יותר לשזיף. למעשה צריך לעשות בירור נוסף.

כנות מירן, פרסיאנה (בלקיום) - העלים דומים לשזיף. הפרי לא ידוע (אין פרי); לכן נראה שאפשר להקל בשעת הדחק להרכיב ע"ג את השזיף, ובלבד שגם ההרכבה וגם הנטיעה נעשות ע"י גוי.²⁰⁷

204. ראה שמעון אנטמן ועוד, 'מבחן 3 זני משמש על 4 כנות בחוות אבני איתן לשנת 2007', www.mop-zafon.org.il/lab/nashir/0526.doc.

205. 'קנינו' שנקרא גם 'רעננה' משמשים לפעמים כרוכב ולפעמים ככנה של משמש; ראה דו"ח לתכנית מחקר מספר 203-0601-08, בחינה וטיפוח של זני משמש חדשים, מאת דורון הולנד ועוד מרכז מחקר נווה יער.

206. עי' תשובת הגריא"ה הרצוג פסקים וכתבים, מצוות התלויות בארץ, סי' יג וע"ע בהמשך שם סי' יד, ארץ חמדה, עמ' קפת.

207. עי' אמונת עתיך 18 (תשנ"ז), עמ' 20.

כנת סייטשין - העלים דומים לשזיף וכן הפרי. נראה שאפשר להתיר כנה זו.

שסק - בדרך כלל מורכב על כנות מזריעי שסק (הרכבה מותרת). לפעמים השסק מורכב על כנות של חבוש (לאדמות כבדות) שיש בהן איסור כלאיים.²⁰⁸

שקד - מורכב על שני סוגי כנות:

א. על כנת שקד מר מזריע. למעשה אפשר להקל בהרכבה זו.²⁰⁹

ב. בשנים האחרונות נפוץ השימוש בכנות מכלוא אפרסק-שקד, המאפשרות עץ גדול וכן יבול גדול יותר:

כנת GF-677 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד, הגלעין דומה לשקד וטעמו כשקד. הציפה דומה לאפרסק, וכן טעמה של הציפה כטעם האפרסק - מותר בעת הצורך.²¹⁰

כנת הנסן 536 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד, הגלעין דומה לשקד וטעמו כשקד - מותר בעת הצורך.²¹¹

כנת GF-557 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד. הפרי דומה קצת לשקד וקצת לאפרסק. אפשר בעת הצורך להקל ולהרכיב עליה שקד.

כנת GF-749 - כנ"ל בכנת GF-557.

כנת GN-15 (גרנם) אף היא מכלוא של אפרסק ושקד. לעת עתה היא לא נבדקה כראוי מבחינה הלכתית, ויש להתייחס אליה כאל ספק מינו.

תאנים - בדרך כלל לא מורכב. ריבוי מייחורים (וגטטיבי). במקרים של החלפת זן, מרכיבים על תאנה - הרכבה מותרת.

תמר - הריבוי מוצרים של התמר, לא מבצעים הרכבה.

תפוח - מורכב על כנות תפוח (**זריעי מלוס, חשבי** - מקומי), כנות איסמולינג - הרכבה מותרת.

208. ארץ חמדה, עמ' קפח.

209. חזו"א, כלאיים סי' ג ס"ק ה; שם, מעשרות סי' א ס"ק כח; וע"ע ארץ חמדה, עמ' רסח.

210. כך פסק הראשון לציון הגר"מ אליהו; עי' במאמרנו בספר התורה והארץ, ח"ב, עמ' 393-403; וע"ע לעיל הערות 201-202.

211. עי' במאמרנו הנ"ל, בפרט בעמ' 401-402.

הדרים

בעיות הכלאיים בהדרים הן קלות יותר. **הסקירה מסודרת לפי הכנות** כיוון שלרוב משתמשים בכל סוגי הכנות לכל מיני ההדרים, בכפוף לתנאים המקצועיים בכל מקום.

נראה שמבחינה הלכתית אפשר לחלק את מיני ההדר לשלושה:²¹²

א. תפוזים וקליפים (קלמנטינה, מנדרינה וכיו"ב, קומקוואט).

ב. אשכולית, פומלה ופומלית.

ג. לימון ואתרוג.

למעשה, אפשר להקל ולהחשיב את כל מיני ההדר כספק מינו,²¹³ ולכן יש להורות שבכל מקרה של ספק יש לבצע את ההרכבה ע"י גוי, ועדיפה הרכבת עין.²¹⁴

להלן רשימה של כנות מצויות בהדרים:

812 - נראית כתפוז, ולכן מותרת בתפוז ובקליפים.

וולקה מריאנה - נראית כתפוז, ומותרת בתפוז וקליפים (ייתכן שאפשר להקל בה גם לגבי לימון).

הושחש - דומה לתפוז בעלים ובפירות, ולכן מותר כנ"ל.

טרויאר - דומה לתפוז, אך העלים הם כשל ה'תלת-עלה' - יש להרכיב על ידי גוי גם בתפוז וקליפים.²¹⁵

לימון גס - צורת הפרי דומה לתפוז, והטעם מזכיר את התפוז. העלים דומים ללימון, והטעם גם אינו רחוק מהלימון. לכן נראה שאפשר להקל ולהרכיב עליו תפוז, קליפים ולימון.

מקרופילה - דומה ללימון.

פורמן - לפי הנראה מותרת לאשכולית, פומלית ופומלה - הן ההרכבה והן הנטיעה מותרות על ידי יהודי.²¹⁶

ציטרומלו - תפוז.

212. לאחר בירור והתייעצות עם הגר"ש ישראלי והראשון לציון הגר"מ אליהו.

213. חזו"א, כלאיים סי' ג ס"ק ז.

214. ארץ חמדה, עמ' לה/1; עמ' פב, אות ב.

215. אף שלרמב"ם די בדמיון אחד, והפרי דומה לתפוז ולקליפים, נראה שיש להחמיר, כי גם המדענים מסופקים אם הוא ממיני ההדר. וכן פסק הגר"ש אלישיב.

216. ראה הליכות שדה 166 (תש"ע), עמ' 39-35.

קליאופטרה - דומה לקליף, ולכן מותרת בכל הקליפים ובתפוז.
רנגפור RTX-803 - נראית כתפוז או קליף (טמפל), ומותרת בתפוזים וקליפים.
רנגפור - צורת הפרי דומה לתפוז.

הלכות מתנות עניים ואיסור חדש

הרב עזריאל אריאל

'בצדקה תיכונני' - מתנות עניים כדגם למדיניות חברתית

מדי שנה בשנה חוזר ונייעור הוויכוח הציבורי על אודות 'קו העוני'. רבבות משפחות ועשרות אלפי ילדים רכים חיים בתנאים כלכליים קשים. כעם של גומלי חסדים, חוזרת החברה הישראלית ובוחנת את עצמה אם עשתה די למען שכבות המצוקה. מערכת גדולה ומסועפת של חקיקה חברתית באה להסדיר את זכויותיהן.

א. חובה מול זכות

כאשר נתבונן בציווייה של התורה, נראה דבר בולט. מלאה היא התורה במצוות המחייבות עזרה כלכלית לזולת. מעבר לכל המצוות המחייבות גמילות חסד בגופו של אדם, עומד כל אדם מישראל ומצווה בשורה ארוכה של מתנות עניים: לקט, שכחה ופאה, פרט ועוללות, מעשר עני, הלוואה וצדקה. אך בעוד שכל חקיקה חברתית בעולם המודרני לא באה אלא להסדיר את זכויותיו של החלש, המקבל, התורה עוסקת בעיקר בחובותיו של הנותן. הוא החייב להותיר לקט, שכחה ופאה; הוא החייב לתת צדקה ומעשר עני. אך העני עצמו, אין לו כל זכות תביעה. ואכן נראה כי הבדל זה, שבין התורה לבין החקיקה המקובלת, הוא גדול הרבה יותר מאשר סתם סמנטיקה; הוא מבטא השקפה ברורה שיש לה, לתורת ישראל, על הטיפול בבעיית העוני.

כפועל יוצא מהעמדת הדגש על הנותן, רואים אנו שמערכת הצדקה של התורה איננה ממלכתית. אמנם גם היא התמסדה מעט ועברה לרשות הרבים, עד כדי כך ש'מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מישראל שאין לו קופה של צדקה',² אבל מעולם לא התמסדה קופת הצדקה מעבר לרמת הקהילה המקומית (ולכל היותר האזורית). היה אפשר לראות בזה חולשה ארגונית של עם שבמשך רוב שנות קיומו חי ללא מדינה משלו, אך לא היא! 'עניי עירך קודמין'³ זהו דין של לכתחילה ולא של דיעבד. המדינה יכולה לדאוג לזכויות החלש, אך לא יכולה להביא את החזק לנתינה. לכל היותר היא יכולה לקחת ממנו מס, אך אין בכוחה להביא לידי ביטוי את נדיבות לבו של הנותן. הקהילה הקטנה, לעומת זאת,

1. פורסם לראשונה באמונת עתיך 16 (תשנ"ז), עמ' 7-10.

2. עי' רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"ט ה"א-ה"ג.

3. רמב"ם, שם פ"ז הי"ג.

מחזיקה קופה של צדקה, שיסודה הוא בהתנדבות. הדין ש'כופין על הצדקה'⁴ בא מכוח חובתו של הנותן ולא מכוח זכותו של המקבל,⁵ ואף הוא אינו חלק ממערכת המסים הקהילתית, ואף לא חלק ממערכת של ביטוח החדדי, מערכות שבהן אין האדם מרגיש שהוא עסוק בעשיית חסד עם זולתו.

ב. נתינה לשמה

אין התורה חותרת לביעור העוני מן העולם כל זמן שלא הגיע העולם אל תיקונו השלם. היא מודיעה לנו במפורש 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ' (דברים טו, יא). מטרתה היא עצם מציאותו של מעשה הטוב והחסד בעולם. לשם כך הובאו לעולם אנשים הזקוקים לקבל, כדי שתינתן ההזדמנות לנותנים לתת.⁶ התיקון החברתי שיש בעצם קיומה של העזרה והאהבה ההדדית גדול עוד יותר מאשר התיקון הקיים בחברת שפע קרה ומנוכרת, שאמנם אין בה נזקק ונעזר, אך גם עוזר אין בה. לכן חלק בלתי נפרד ממצוות הנתינה היא המצווה לתת בסבר פנים יפות, בשמחה ובאחוה.⁷ מצווה מיוחדת נאמרה דווקא בימי החג והשמחה, לשלוח מנות לאין נכון לו (נחמיה ח, י; ועי' דברים טז, יא-יד), ובמיוחד בחג הפורים.⁸ אף מי שאין ידו משגת לתת ממון, מצווה עליו לתת לפחות מילה טובה, בבחינת 'ותפק לרעב נפשך',⁹ אף שאין בכך כדי להקל על מצבו הכלכלי הקשה של הנצרך. מסיבה זו נדרש גם העני לתת צדקה ומתנות עניים לעניים אחרים,¹⁰ אף על פי שהדבר לא יצמצם כהוא זה את הפער הקיים בין העשירונים בחברה.

ג. קבלה מתוך נטילת אחריות

עפ"י הדברים הללו היה אפשר לחשוב כי טובתו של העני באמת אינה עומדת בפני תורת ישראל. אך אם נעמיק בדברים, נוכל לראות גישה טיפולית ייחודית במדיניות החברתית, הנובעת דווקא מתוך אי-הדגשת זכויותיו הסוציאליות של העני. את הנקודה הזאת נוכל להבין באמצעות אחת מנקודות הוויכוח הבולטות

4. רמב"ם שם פ"ז ה"י.

5. עי' תוס', ב"ב ח ע"ב ד"ה אכפיה; רמב"ם, שם ה"א; ולעומת זאת עי' ריטב"א, כתובות מט ע"ב ד"ה הא.

6. עי' ב"ב י ע"א.

7. רמב"ם, שם פ"י ה"ד.

8. אסתר ט, כב.

9. רמב"ם, שם פ"י ה"ה.

10. שם, פ"ז ה"ה.

שבין מצדדי הסוציאליזם לבין חבריהם הקפיטליסטים: האחריות לגורלו הכלכלי של הפרט - על מי היא מוטלת? עליו או על החברה? הסוציאליזם מעלה על נס את חולשתו של הפרט המסכן - זה שאין בכוחו, הפיזי או הנפשי, לדאוג לאינטרסים שלו, והוא נופל חלל במלחמת החיים. מתוך כך מעלים הסוציאליסטים את התביעה כי החברה כולה תראה את עצמה כערבה לשלמו ולרווחתו, וזאת ע"י שורה ארוכה של חוקים חברתיים כמו: ביטוח בריאות, דמי אבטלה, קצבת ילדים, קצבת נכות ועוד ועוד. הקפיטליזם, לעומתו, מעלה על נס את האחריות, היוזמה והמאמץ של הפרט. כל גורלו נתון בידי. הוא, ורק הוא, ייקח על עצמו את כל האחריות לכישלון ויקטוף לעצמו ולמשפחתו את כל פירותיה של ההצלחה, אך לא יראה את עצמו אחראי כהוא זה לגורלו של הזולת.

תורת ישראל, כדרכה, מאחדת את שני ההפכים בתוך מערכת אחת. שמונה מעלות מונה הרמב"ם במצוות הצדקה.¹¹ בראש הסולם היינו מצפים לראות את המתנה הגמורה, מתנת החינם. אך לא זאת היא דרכה של תורה. בראש הסולם עומדת מצוות הלוואה. הלוואה, כידוע, יש להחזיר. אי אפשר לקחת הלוואה כדי לשתות יין לשכרה, איש לא יסכים לתת הלוואה לאדם הנוהג כך. הלוואה ניתנת לשם רכישת אמצעי ייצור, אשר בעזרתם יצא העני ממעגל העוני. חולשתו של הסוציאליזם באה לו מהרגלו של העני להשליך את יתרו על החברה כולה. משום כך באה מצוות הלוואה ומשאירה את מלוא האחריות על הנזקק עצמו. הן עליו ועל צווארו מוטלת החובה להשיב את הלוואה בזמנה עד הפרוטה האחרונה. אך לא רק הלוואה עומדת בראש הסולם; עמה נמצאת השותפות. מצווה לעשות שותפות עם אדם שמצבו הכלכלי מידרדר, כדי שיוכל לשקם את עצמו. גם השותפות בין שניים או שלושה אנשים, כמו הלוואה, משאירה את האחריות בידי הנזקק לה. הוא חייב לעבוד ולעמול כדי להיושע בעזרת הזולת. אין הוא יכול להיות פרזיט ולחיות כטפיל במערכת כזאת. אפשרות שלישית מציעה ההלכה כדרך של עזרה לנזקק: להמציא לו מלאכה. לתת לו מקום עבודה קבוע ומסודר, למען יוכל לפרנס את עצמו ואת משפחתו בכוחותיו הוא, מבלי להיות מוטל על הבריות. היום ידוע שככל שאדם חי ברמה גבוהה יותר של אחריות אישית, כך גם בריאותו הנפשית ואושרו מגיעים לרמה גבוהה יותר.

מתנת החינם, לעומת זאת, משפילה את האדם, ולא רק מעצם הבושה שבקבלת הצדקה. אמנם גם על כך עומדת התורה בהעמידה על נס את האידאל של 'מתן

11. רמב"ם, שם פ"י ה"ז-ה"ד.

בסת' דווקא, שיש בו פחות בושה והשפלה לעני,¹² אבל לא זו בלבד. עצם התחושה שהאדם חש כי הוא טפיל שאינו עומד בזכות עצמו ומכוח עצמו, יש בה פגיעה חמורה באישיותו הבריאה של כל הנברא בצלם. ההרגשה כי אחרים הם הערבים והאחראים לגורלך ולא אתה עצמך פוגעת באושרו ובחזויות חייו של כל אדם. גם היום ידוע שלא תמיד יש ברכה בדמי האבטלה, למשל. המובטל הוא אדם מושפל ומוכה, ודרך קצרה עוברת מהרגשה זו אל השקיעה בייאוש ובהתמכרות לטיפה המרה...

ד. צדקה חוץ-ממסדית

אך גם מתנת החינם אינה מובטחת לו לעני. התורה אינה מציעה ביטחון סוציאלי לאף אדם. אין מערכת גבייה ארצית שאפשר להעמיד לרשותה משאבים גדולים ככל שיידרש. מערכת הגבייה היא מקומית וקטנה. שם 'כולם מכירים את כולם', ולכן לא צריכים לעבוד לפי קריטריונים 'מרובעים' וקבועים. להפך, הקריטריון המרכזי הוא הצורך הסובייקטיבי של הנזקק, הנקבע דרך היכרות אישית, 'די מחסורו אשר יחסר לו', באופן אישי ופרטי.¹³ במערכת כזאת יזכה הטפיל מן הסתם ל'מתנה מועטת', כדי לצאת ידי חובה, ואילו הנזקק הבא לשקם את חייו, יזכה, בדרך הטבע, לסיוע נרחב.

מערכת ארצית גדולה, לעומת זאת, לא יכולה להתאים את עצמה לצרכיו הייחודיים של הנזקק. היא קובעת קריטריונים כלליים, ואז גם הפרזיטים זוכים להיות שותפים מלאים בחלוקתה של ה'עוגה'. אז נוצר תמריץ להיכלל בקריטריונים של הזכאות ולא לצאת ממעגל העוני. היציאה ממעגל זה, יש בה סיכונים, ויש המתפתים להעדיף 'ציפור אחת ביד' מאשר 'עשר על העץ'. כך יכולים אנו למצוא דורות של נזקקים השוקעים יותר ויותר במנטליות של עוני, מצוקה וחוסר אונים.

ה. מתנות העניים מפרי האדמה

גם מתנות העניים של החקלאי מבטאות את אותה גישה, המטילה אחריות רבה על העני עצמו. באף אחת מן המתנות אין חובה על החקלאי להביא את הפירות אל ביתו של העני. בלקט, שכחה ופאה - הדבר אסור מצד הדין, 'לא תלקט לו לעני'.¹⁴ העני הוא הנדרש לטרוח ולאסוף בעצמו את מתנותיו. הוא הדין גם

12. רמב"ם, שם פ"י ה"ח-ה"י.

13. רמב"ם, שם פ"ז ה"ג.

14. ע"י רמב"ם, שם פ"א ה"ח.

בשמיטה. כל הפירות מופקרים לכל הקודם, ואם העני לא יתאמץ להגיע ראשון, הוא עלול לשוב לביתו בידיים ריקות. המתנה היחידה היכולה להיות מובאת לביתו של העני היא מעשר עני, אך גם שם יש דין של 'מעשר עני בגורן' שבו כל הקודם זוכה; ורק כאשר מתקיימים תנאים מסוימים קורה שבעל הבית רשאי או נדרש לקחת את המעשר לביתו ולחלק אותו שם לעניים.¹⁵ גם שם אין העני יודע בוודאות שיקבל את המעשר, ולכן עדיף לו להתאמץ ולהגיע אל הגורן כדי לקחת בעצמו. כך נדרש העני לצאת מן האדישות המאפיינת מצב סוציאלי קשה ולנקוט יוזמה ומאמץ באופן עצמאי. כך ייאלץ לצאת מן המנטליות של העוני, וכך ימצא את הדרך לשקם את עצמו.

סיכום

בדורות האחרונים נעשו ניסיונות שונים לבניית חברה שוויונית, אך דומה כי לא עלו יפה. האימפריה הסובייטית קרסה. בארץ שרויה התנועה הקיבוצית במשבר אידאולוגי וכלכלי. המשטר הכלכלי הסוציאלי-דמוקרטי, הנהוג במדינות מערב אירופה ואף במדינת ישראל, פונה יותר ויותר לכיוון הקפיטליסטי. למעלה ממאה שנה שלטו רעיונות סוציאליסטיים בכיפה. מיליוני בני אדם נמשכו אחריהם. רבבות הקדישו את חייהם למענם. גם רבים מבני עמנו הפנו עורף לתורת ישראל והמירו אותה ב'תורתו' של מרקס. רבים אחרים עמדו ושאלו: מה יש לה לתורת ישראל לומר בשאלות אלו המנסרות בחללו של עולם? דומה כי עתה עומדת לרשותנו נקודת מבט רחבה להתבונן על כך, ועל כן חובה גדולה מוטלת עלינו לבדוק את דרכה של תורה בשאלה גדולה זו.

עדיין לא בשלו התנאים לקבוע חוקה חברתית חדשה למדינת ישראל. עוד עבודה רבה לפנינו, הן במחקר ההלכתי התורני והן בבדיקת השטח, כדי ליצור מערכת חדשה של צדקה, אשר תצמיח חברה בריאה, אוהבת ותומכת, נותנת וגומלת חסדים, ותהיה אור לגויים ומופת לעולם כולו.

15. ע'י רמב"ם מתנ"ע פ"ו ה"י.

א. הלכות פאה

א. מלבד מעשר עני שהזכרנו לעיל (בהלכות תרומות ומעשרות) יש עוד חמש מתנות עניים: לקט, שכחה ופאה, פרט ועוללות. כיוון שלדעת הרבה פוסקים אין מחויבים בהן במציאות ימינו (וכדלהלן), לא נאריך בפירוט הלכותיהן.

ב. נאמר בתורה (ויקרא כג, כב): 'וּבְקִצְרְכֶם אֶת קִצִּיר אֲרֻצְכֶם לֹא תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֵךְ בְּקִצְרְךָ וְלֶקֶט קִצִּירְךָ לֹא תִלְקֹט לְעֵנִי וְלִגֵּר תַּעֲזֹב אֶתֶּם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם', לאמור יש להשאיר חלק מן השדה לא קצור, כדי שיוכלו העניים לקחת משם לעצמם.¹⁶

ג. מן התורה נוהגת מצווה זו רק בארץ ישראל,¹⁷ ובזמן הזה חייבים בה רק מדרבנן.¹⁸

ד. מן התורה אין שיעור לגודל השדה שיש להשאיר בלתי קצור, ומדרבנן השיעור הוא 1/60.¹⁹

ה. מצווה זו חלה הן בשדה תבואה הן במטעים,²⁰ וכן בכל שדות הקטניות והירקות²¹ ובלבד שפירותיהם מבשילים בעונה אחת ונלקטים בתקופת זמן קצובה אחת וכן שהפירות ראויים לאיסום.²²

16. רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"א ה"א.

17. לדעת הרמב"ם, שם הי"ד, נוהגת בחו"ל מדרבנן כמבואר בגמ' חולין קלד ע"ב; אך לדעת הרבה ראשונים היא נוהגת רק במקומות הסמוכים לארץ ישראל; עי' דרך אמונה, הל' מתנות עניים פ"א ס"ק פד.

18. לדעות שסוברות שאף קדושה שנייה בטלה (עי' ספר התרומה הל' ארץ ישראל, תשע"ו, עמ' 191 והערה קד); ואף לדעת הרמב"ם שקדושה שנייה לא בטלה, היא מדרבנן כי דינה כדין תרומות ומעשרות (עי' רמב"ם, שם פ"א הי"ד) שמזיקה 'ביאת כולכם', עי' פאת השלחן, סי' ד ס"ק לט; חזו"א, שביעית סי' ז ס"ק כח ד"ה ואף; חזו"א, מעשרות סי' ז ס"ק י ד"ה ולקט; וע"ע מנחת חינוך, מצווה רטז ס"ק טו.

19. רמב"ם, שם פ"א ה"טו.

20. רמב"ם, שם ה"ב.

21. זוהי דעת הרמב"ם שהמצווה מדאורייתא היא בכל סוגי הפירות לפי הקריטריונים שמובאים בסעיף. אך לדעת הרבה ראשונים (ר"ת, בתוס' שבת סח ע"א ד"ה ואלו, וראשונים נוספים) מצוות לקט, שכחה ופאה הן מדאורייתא רק בדגן, תירוש ויצהר; עי' דרך אמונה, הל' מתנות עניים, פ"ב ציון ההלכה ס"ק לא-לב; ועי' חזו"א, שביעית סי' ז ס"ק כז-כח.

22. רמב"ם, שם פ"ב ה"א.

ו. צריך לקרוא למה שמשאיר מן השדה שם פאה, ורק אז מותר לעניים לקחת משם.²³

ז. בימינו, בגלל המרחק מן העיר וכן משום שאין כדאיות כלכלית לאסוף כמויות קטנות, העניים מתייאשים, ולכן מלכתחילה לא חלות חובת הפרשת פאה ומצוות לקט ושכחה.²⁴

23. דרך אמונה, פ"א ס"ק ז עפ"י רמב"ם שם, פ"ב הי"ד.

24. חזו"א מעשרות שם, ד"ה ובעיקר דין לקט; ועי' רמב"ם, שם פ"א ה"י; רמ"א, לשו"ע יו"ד סי' שלב סעי' א, ועי' ביאור הגר"א, לשו"ע שם, ס"ק א, שהוא אף בארץ ישראל.

ב. הלכות לקט

א. כאמור לעיל בפרק א סעיף ב, בהמשך למצוות פאה נאמר בתורה שם 'ולקט קצירך לא תלקט', לאמור שיבולים שנופלות בשעת הקציר - יש להשאיר אותן שם כדי שיוכלו העניים לקחתן.²⁵

ב. אם נפלו שיבולת אחת או שתיים של תבואה הרי הן לקט, אך אם נפלו שלוש שיבולים או יותר אין זה לקט, ויכול בעל הבית לקחת אותן.²⁶

ג. יש סוברים שמצוות לקט היא בכל המינים שבהם חייבים בפאה²⁷ (לעיל סעי' ה), לאמור תבואה, קטניות וירקות שמבשילים בעונה אחת ונלקטים בתקופת זמן קצובה אחת, וכן שהפירות ראויים לאיסום. אך בפירות האילן אין מצוות לקט.²⁸

ד. כמו מצוות פאה, במציאות ימינו, שהעניים לא יאספו את הלקט ואין בזה עבורם כדאיות כלכלית - לא חלה מצוות לקט (עי' לעיל פרק א סעי' ז).

25. רמב"ם, שם פ"א ה"ד.

26. רמב"ם, שם פ"ד ה"א.

27. מנחת חינוך, מצוה ריח; והוא מסתפק שם אם לדעת ר"ת (שהובא לעיל בהערה 21) דין לקט כדין פאה ולכן חייב רק בדגן (כי אין דין לקט בפירות האילן, ראה הערה הבאה), או שמא מצוות לקט שונה מפאה וחלה גם בקטניות וירקות.

28. רמב"ם, שם פ"א ה"ז, עפ"י חולין קלא ע"א. אמנם ע"י בהערת המהדיר למנחת חינוך (הוצ' מכון ירושלים), מצווה ריח ס"ק א, שמביא שנות אליהו, לפאה פ"ז מ"ב, שיש לקט אף בזית.

ג. הלכות שכחה

א. נאמר בתורה (דברים כד, יט): 'כִּי תִקְצֹר קְצִירְךָ בְּשִׂדְךָ וְשִׂכְחֶתָ עֹמֵר בְּשִׂדְךָ לֹא תָשׁוּב לְקַחְתּוֹ לְגֵר לִיתּוֹם וְלֹא לְמִנָּה יְהִי...'. - ומכאן שאם פינה שיבולים קצורות מן השדה לגורן, ושכח כמה שיבולים במקום הראשון - אסור לשוב ולקחתן אלא יש להניחן לעניים.²⁹ כמו כן אם קצר שדה תבואה והשאיר חלק מן השדה בלתי קצור - אסור לשוב ולקצור את הנותר, אלא יש להשאירו לעניים.³⁰

ב. נאמר בהמשך הפסוק הנ"ל (שם, כ): 'כִּי תִחַבֵּט זֵיתְךָ לֹא תִפְאַר אַחֲרֶיךָ לְגֵר לִיתּוֹם וְלֹא לְמִנָּה יְהִי' - אחריך זו שכחה,³¹ ומכאן שיש מצוות שכחה בזיתים.

ג. יש סוברים³² שמצוות שכחה היא בכל המינים שבהם חייבים בפאה (לעיל פרק א סעי' ה), לאמור תבואה, קטניות וירקות שמתבשלים בעונה אחת ונלקטים בתקופת זמן קצובה אחת, וכן שהפירות ראויים לאיסום.

ד. מצוות שכחה חלה רק כאשר מדובר בכמות שאדם רגיל לשכוח, לכן אם שכח שני עומרים או שתי ערמות של זיתים אסור לשוב ולקחת אותם, אך אם יש יותר - אין מצוות שכחה.³³ ואף בשתיים - רק אם הכמות אינה יותר מסאתיים (שהן 12 קבים = 14.112 ק"ג), אך מעבר לכך אין מצוות שכחה.³⁴

ה. כמו מצוות פאה, במציאות ימינו, שהעניים לא יאספו את השכחה ואין בזה עבורם כדאיות כלכלית - לא חלה מצוות שכחה (עי' לעיל פרק א סעי' ז).

29. רמב"ם, שם פ"א ה"ה.

30. שם, ה"ו.

31. חולין קלא ע"א.

32. עי' לעיל הערה 21.

33. רמב"ם, שם פ"ה ה"ד-הט"ו.

34. שם, ה"ח.

ד. הלכות פרט

- א.** נאמר (ויקרא יט, י): '...וּפְרִט כְּרֶמֶךְ לֹא תִלְקֹט לְעֵנִי וְלִגְרֵךְ תִּעְזֹב אִתָּם...' , לאמור שאין לאסוף גרגירי ענבים שנפלו לארץ בשעת הבצירה.³⁵
- ב.** מצווה זו קיימת רק בגפן³⁶ ורק כאשר שני גרגירים נפלו בבת אחת, אך אם נפלו שלושה ומעלה בבת אחת - מותר לבעל הבית לאסוף אותם.³⁷
- ג.** כמו מצוות פאה, במציאות ימינו, שהעניים לא יאספו את הפרט ואין בזה עבורם כדאיות כלכלית - לא חלה מצוות פרט (עי' לעיל פרק א סעי' ז).

35. רמב"ם, שם פ"א ה"ה.

36. שם, ה"ו.

37. רמב"ם, שם פ"ד הט"ו.

ה. הלכות עוללות

א. נאמר (ויקרא יט, י): 'וְכַרְמְךָ לֹא תַעֲוִלֶּל... לְעֵנִי וְלַגֵּר תַעֲזֹב אֹתָם...' לאמור שאין לבצור אשכולות ענבים דלילים שיש בהם מעט גרגירים, ויש להשאירם על הגפן.³⁸

ב. מהו אשכול ענבים דליל? כל שאין לו 'כתף' ואין לו 'נטף'. 'כתף' היינו שיש כמה גרגירי ענבים על הפסיגים האופקיים, ו'נטף' - שיש כמה גרגירי ענבים על החלק התחתון של השדרה המרכזית.³⁹ אם האשכול דליל באופן שאין גרגירי ענבים כנ"ל, אזי יש להשאיר אשכולות אלו לעניים.

ג. כמו מצוות פאה, במציאות ימינו, שהעניים לא יאספו את העוללות ואין בזה עבורם כדאיות כלכלית - לא חלה מצוות עוללות (לעיל פרק א סעי' ז).

38. רמב"ם, שם פ"א ה"ה.

39. רמב"ם, שם פ"ד הי"ז-הי"ח; יש פירושים אחרים לנטף וכתף עי' ר"ש ורא"ש, פאה פ"ז מ"ד.

ו. איסור חדש⁴⁰

- א.** אסור לאכול מחמשת מיני דגן החדשים, שגדלו קודם ט"ז בניסן, עד יום ט"ז בניסן - יום הקרבת העומר.⁴¹
- ב.** בזמן שאין בית המקדש קיים, עד יום ט"ז בניסן אסור לאכול מהתבואה החדשה, ומי"ז בניסן מותרת אכילת התבואה החדשה.
- ג.** איסור 'חדש' נוהג מן התורה בכל מקום - בין בארץ ובין בחו"ל, ובכל זמן - בין בזמן שבית המקדש קיים ובין בזמן שאין בית המקדש קיים, ובכל תבואה - בין בתבואת ישראל בין בתבואה של נכרים.⁴²
- ד.** כל תבואה שהשרישה קודם יום הקרבת העומר, הותרה באכילה אחר יום הקרבת העומר. תבואה שלא השרישה קודם יום הקרבת העומר, אפילו נזרעה לפניו, אסורה באכילה עד לאחר שיעבור עליה יום הקרבת העומר הבא.⁴³
- ה.** תבואה שנקצרה קודם יום הקרבת העומר, ואפילו תבואה שהפכה למוצר מזון, הותרה באכילה רק עם הגיע יום הקרבת העומר.⁴⁴

1. המציאות כיום

על פי נתוני הלמ"ס,⁴⁵ 99% מתצרוכת החיטה במדינת ישראל כיום מיובאים מחו"ל, וכ-1% ממנה מתוצרת הארץ. לשם מניעה של אכילת איסור 'חדש', יש צורך בפיקוח על התבואה המיובאת לארץ, בין לאכילה ובין ליצירת שֵׁכר (בירה) ומשקאות חריפים (ויסקי). כמו כן נצרך פיקוח על מוצרי מזון עשויים מדגנים המיובאים לארץ, כגון מיני מזונות ובירות (בהם יש גם בעיה של בישול נכרי ושאר בעיות כשרות).

40. כתב וערך הרב איל בן דוד, ופורסם באמונת עתך 99 (תשע"ג), עמ' 155-156; ע"ע במאמרו של הרב יעקב אפשטיין, 'איסור חדש בארצנו בזה"ז (סקירה)', אמונת עתך 36 (תש"ס), עמ' 48-51.

41. רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י ה"ב.

42. אמנם הב"ח, יו"ד סי' רצג; וכן שו"ת הב"ח, החדשות סי' מח-מט, הקל באיסור 'חדש' בתבואת נכרים, אולם למעשה דעתו לא התקבלה; וכ"כ בביאור הגר"א, לשו"ע יו"ד סי' רצג ס"ק ב (אך מה שהזכיר שם את בעל ספר התרומה אינו אלא ר' ברוך ב"ר שמואל מחבר ספר החכמה, עי' שו"ת מהר"מ מרוטנבורג, דפוס לבוב, סי' קצט).

43. רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י ה"ד.

44. רמב"ם, שם ה"ה.

45. למ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2012, מאזן אספקת מזון 2010.

2. הלכה למעשה

מוצר שעליו הכשר של גוף כשרות הנמצא בחו"ל ייבדק על ידי הרבנות הראשית לישראל. אם בדיקתה של הרבנות הראשית תעלה שהמוצר כשר ואין בו חשש 'חדש', המוצר יקבל את אישורה. במקרה זה, גם אם לא כתוב על המוצר 'ללא חשש חדש', משמעותו של אישור הרבנות הראשית לישראל היא שהמוצר כשר ואינו מכיל 'חדש'.⁴⁶

מוצר שעליו הכשר של גוף כלשהו בחו"ל, ואין כתוב עליו 'באישור הרה"ר לישראל', משמעות הדבר שהרבנות הראשית לישראל אינה מאשרת את המוצר, בגלל בעיה של איסור 'חדש' או בגלל בעיות כשרות אחרות.

46. כל מה שנכתב בפסקה זו נאמר לי מפי הרב יצחק כהן ארזי, מנהל מחלקת ייבוא ברבנות הראשית לישראל.

מפתחות

מפתח העניינים להלכות תרומות ומעשרות

האות הראשונה = פרק; האות השנייה = סעיף; מס' = הערה

אורח - הפרשת תרו"מ על ידו.....	יב, ה
אפרסק - קביעת שנת המעשר שלו.....	י, י
אישה - הפרשה על ידה.....	ח, ג
אתרוג - קביעת שנת המעשר שלו.....	י, יא
ביעור - שכח ולא ביער.....	טז, ז-ח
ביעור מעשרות - זמן חיובו.....	טז, ג
ביעור מעשרות - במעשר שני ונטע רבעי.....	טז, ה-ו
בית - הגדל בו, חיובו בתרו"מ.....	ז, א
בית האוצר - במעשר עני.....	טו, ט
ברירה - הפרשה בדרך ברירה.....	יב, ג-ד
ברכה - עובר לעשייתן.....	ד, ד
ברכת הפרשת תרומות ומעשרות.....	ד, א
ברכת חילול מעשר שני.....	ג, ג; 43, ד
גבולות - חיוב תרו"מ באזורים שונים.....	ז, ד-ח
גבולות ירושלים.....	ו, ו
גבולות עולי מצרים - נתינת מעשר עני.....	טו, 231
גוי - חיוב תרו"מ מפירותיו.....	ז, ט-יא
גמר מלאכה - הגדרתו.....	ט, יא
דרגות חיוב ופטור.....	יג, ח-ט
הבחלה - הפרשת תרו"מ לפניה.....	יא, ב
הדר, פירות - דינם לתרו"מ.....	י, יא
הפקד, פירות - חיוב תרו"מ.....	ז, יב-יז
הפרשה - הגדרתה.....	א, לז
הפרשה מאחד על חברו.....	ז, יח-כב
הפרשה מן החיוב על הפטור.....	יג, ד-ט
הפרשה מן התלוש על המחובר.....	יא, ג-ד
הפרשה מראש.....	יב, א-ב
ווידוי מעשר - הוצאת ספר תורה.....	טז, ט
זיתים - זנים.....	יא, 167
חילול בירושלים.....	ה, ז
חילול על סוכר.....	ה, ה
חנטה - הגדרתה.....	י, ט
חצר - הגדרתה.....	יא, כא, 175
חצר - חיוב תרו"מ בה.....	יא, כב-כד

טבל - איסור אכילה.....א, ו-ז

טבל - איסור הנאה.....א, ח

טבל - במצב של ספק.....א, ט

טבל - הדלקתה לנרות חנוכה.....ב, ד

טבל - זריעה.....ב, ג

טבל - נתינה ומכירה.....ב, ב

טבל שהתבשל.....יג, טו-יז

'טמאי מתים' - חזקתה בזמן הזה.....ו, 66

יין - גמר מלאכה.....יא, י

יין - ענבי הגוי, חיוב תרו"מ.....יא, טו

ירושלים - גבולה.....ה, ו

כמות חסרה בהפרשה.....יג, א-ג

לקיטה.....ה, ה

מאית - משקל ומדידה.....ג, 42

מאכל אדם ע"י הדחק - חיוב בתרו"מ.....ו, א-ג

מוקף.....א, מא-מב

מוקף - בדיעבד ובשעת דחק.....ט, ד-ה

מוקף - הגדרתו.....ט, א-ג

מוקף בכלים נפרדים.....ט, ג

מטע - חיוב תרו"מ בו.....יא, כב

מינים - הפרשה מאחד על אחר.....ו, ד-ז

מיץ - תרו"מ ממנו.....ו, יב-יד

'מכירי עניים'.....טו, י

מכל לעשיית קומפוסט - שימשו לתרומה.....יד, ד

מעשר עני - זמן חיובו.....א, לג

מעשר עני - שיעורו.....א, לב

מעשר ראשון - זמן חיובו.....א, יט

מעשר ראשון - שיעורו.....א, יח

מעשר שני - זמן חיובו.....א, כט

מעשר שני - ברכת החילול.....ג, 43; ד, ג

נבטים - הפרשה מהם.....ז, ג

נוסח הפרשת תרו"מ - הגדרתו.....ג, ה

נוסח הפרשת תרו"מ - חשיבותו.....ג, ו

נוסח הפרשת תרו"מ - מקוצר.....ג, ז

נטע רבעי - חיוב תרו"מ.....ז, כג-כד

נתינה - הגדרתה.....א, לח-מ

נתינה של מעשר עני.....טו, ז-י

נתינה של מעשר ראשון.....טו, ג-ה

נתינה של ספק מעשר עני.....טו, ז

.....ד, 52	'עובר לעשייתן' בתרו"מ
.....א, א-ב	עונת המעשרות - הגדרתה
.....ו, י-יא	עלי תה - הפרשה מהם
.....ט, ז	עני - הגדרתו
.....ז, ב	עציץ - הגדל בו, חיובו בתרו"מ
.....ה, ד	פרוטה - שוויה
.....א, יח-כא	קביעות למעשר - הגדרתה
.....א, כה	קטיף תיירותי - חיוב תרו"מ בו
.....ח, ד	קטן, חרש ושוטה - הפרשה על ידם
.....ו, ג	קליפות - הפרשה מהם
.....א, לו	קריאת שם - הגדרתה
.....ז, יד-טו	רשות הרבים - חיוב תרו"מ
.....ג, ב	שאלה בתרומות ומעשרות
.....א, כב	שדה - חיוב תרו"מ בו
.....ח, ב	שליח - הפרשה על ידו
.....א, יא	שמן זית - גמר מלאכה
.....א, טז	שמן זית - זיתים של גוי - חיוב תרו"מ
.....ד, י	שמן זית של תרומה - הדלקתה בחנוכה
.....ד, ט	שמן זית של תרומה - הדלקתה ביום טוב
.....ד, ו	שמן זית של תרומה - הדלקתה בשבת
.....י	שנת המעשר
.....י, י	שסק - קביעת שנת המעשר בו
.....י, י	שקד - קביעת שנת המעשר בו
.....י, ז-ח	תאריך הקובע את שנת המעשר
.....ו, ח-י	תבלינים - הפרשה מהם
.....ג, י-יג	תערובת חיוב ופטור
.....ד, א-ג	תרומה - זריקתה
.....א, יד	תרומה גדולה - איסור הפסד וטומאה
.....א, יב	תרומה גדולה - שיעורה
.....א, טו	תרומה גדולה - זמן איסורה
.....א, א-ג	תרומות ומעשרות - אלו פירות חייבים בהם
.....א, ה	תרומות ומעשרות - חיובם בזמן הזה
.....א, כו	תרומת מעשר - איסור הפסד וטומאה
.....א, כה	תרומת מעשר - ישראל שמפרישה
.....א, כג-כד	תרומת מעשר - שיעורה

מפתח העניינים להלכות חלה

האות הראשונה = פרק; /ומספר = פרק משנה; האות השנייה = סעיף; מספר = הערה

אגרול - חיובו בחלה.....	יב/3, 140
אורז שנתערב עם חיטה - חיובו בחלה.....	ד, ה
אטריות - חיובן בחלה.....	פרק יב/3, 141
אילת - חיוב מצוות חלה בה.....	ב, ג
איש - חיובו בהפרשת חלה.....	ט, א
אכל את המאפה בלא הפרשה - מה יעשה.....	ב, ח
ארון - צירוף עיסות בו.....	יא, טו
בייגלה - חיובו בחלה.....	יב/3, 142
בין השמשות - הפרשה בערב שבת.....	י, ד
ביסלי - חיובו בחלה.....	יב/3, 143
בלינצ'עס - חיובו בחלה.....	יב/3, 144
בריקה - חיובה בחלה.....	יב/3, 145
ברכה להפרשת חלה.....	ג, ג
גבולות עולי מצרים - חיוב ההפרשה בהם.....	ב, ג
גדול - מאימתי יכול להפריש.....	ט, ט
גוי - הפרשתו.....	ט, יא
ג'חנן - חיובו בחלה.....	יב/3, 146
גגנת - לישת עיסה על מנת לחלקה לילדים.....	יג, ח
הפרשה מעיסתו שלו על עיסת חברו.....	ט, ו
הקפדה שהעיסות לא ייגעו זו בזו.....	יא, יז
הקפדה שעיסות לא יתערבו זו בזו.....	יא, יח
התניה על הפרשה בעתיד.....	י, ו
וופלים - חיובם בחלה.....	יב/3, 147
זמן הזה - חובת ההפרשה בו.....	ב, ד
זמן חיוב ההפרשה.....	ז, א-ב
זריקת החלה לפח.....	ג, ז, 31
חוץ לארץ - חיוב חלה בו.....	ב, ו; פרק טו
חלה שהתערבה בעיסות.....	פרק יד
חמשת מיני דגן.....	ד, א
טבל - נתינה או מכירה.....	ב, ז
טורט - חיובה בחלה.....	יב/3, 148
טיגון - נחשב בישול או אפייה יב.....	ט
טעם בלוע מאיסור טבל.....	ז, ה, 60

יום טוב - הפרשה בו	י, ג; י, ט-י; טו, ג.
כבוד שבת - אפייה והפרשה	א, י.
כובאנה - חיובו בחלה	יב/3, 149
כוסמין - זיהויו	ד, ד, 34
כוסמת	ד, ד, 34
לא קרא שם חלה	ג, ד
לאחר האפייה - הפרשת חלה	א, ד
לחוח - חיובו בחלה	יב/3, 150
ליל הסדר - שכח להפריש	י, ח
לעקאך - חיובה בחלה	יב/3, 151
מאפייה - לש בה על מנת לחלק	יג, ז
מופלטה - חיובו בחלה	יב/3, 152
מוקף - הגדרתו	ח, ד
מוקף - הפריש שלא מן המוקף	ח, ה
מוקף - הפרשה לכתחילה שלא מן המוקף	ח, ו
מוקף	פרק ח
מורה - לישת עיסה על מנת לחלקה לילדים	יג, ח
מלאווח - חיובו בחלה	יב/3, 153
מצה - הפרשה מעיסתה	ז, א
מצפה רמון - חיוב מצוות חלה בו	ב, 9
מקרר - צירוף עיסות בו	יא, טו
נידה - הפרשתה	ט, י
סובין - צירופו לשיעור	יא, ד
סוגי קמח - צירופם להפרשה	ח, ז; יא, ב
סוגי קמח - עירובם זה בזה	ח, ח
סוכות - שכח להפריש	י, ח
סופגניות - חיובן בחלה	יב/3, 154
סיגר - חיובו בחלה	יב/3, 155
ספינג' - חיובו בחלה	יב/3
'עובר לעשייתן' - מהו בחלה	ג, א, 17
עוגה - חיובה בחלה	ה, ג
עוזרת בית - הפרשתה	ט, ג
עיסה רכה ודקה - דינה	יב, יא
עיסה עבה שהתבשלה ואחר כך נאפתה	יב, ו
עיסה עבה שמבשלים	יב, ג
עיסה עבה שמטגנים	יב, ג
עיסה רכה - הגדרתה	יב ב/1
עיסה רכה שנאפתה	יב, ז
עיסה רכה שבושלה	יב, ח

עיסה שמכילה מיץ.....ה, ה-ו

'על מנת לחלק' - באדם פרטי.....יג, א

'על מנת לחלק' - במאפייה.....יג, ז

'על מנת לחלק' - בשותפים.....יג, ט

'על מנת לחלק'.....פרק יג

ערב שבת - התניה בו על הפרשה בשבת '.....ו

עשרת ימי תשובה - מנהג הפרשה בהם.....ט, ב

פחזנית - חיובה בחלה.....יב/3, 156

פיצה - חיובה בחלה.....יב/3

פנקייק - חיובו בחלה.....יב/3, 157

פריסקה - חיובו בחלה.....יב/3, 158

צירוף - הדרך לצרף עיסות.....יא, ה-ז

צירוף עיסות.....פרק יא

קוגל - חיובו בחלה.....יב/3, 159

קטן - הפרשתו.....ט, ח

קישקע - חיובו בחלה.....יב/3, 160

קמח מסוגים שונים.....ח, ז; יא, ב-ג

קרעפלאך - חיובם בחלה.....יב/3, 161

'שאלה' בהפרשת חלה.....יד, א

שבעת המשקים בחלה.....ה, ה

שבת - הפרשה בה.....י, ב

שבת - עבר והפריש בה.....י, ה

שותפים - מי מפריש.....ט, ז

שיבולת שועל - זיהויה.....ד, ג, 33; 106

שיעור החלה.....ו, ט

שיעור הקמח המחייב בחלה.....ו, א-ב

שיפון - זיהויו.....ד, ב, 32

שליח - מי מברך.....ט, ד

שליח - מינויו לפני הכנת העיסה.....ט, ה

שליח.....ט, ד

שקדי מרק - חיובם בחלה.....יב/3, 162

שרפת החלה.....ג, ז

שרפת החלה בתבנית.....ג, ז

שרפת החלה בתנור.....ג, ז

תלויה בארץ - מצוות הפרשת חלה.....ב, ב; הקדמה

מפתח העניינים להלכות ערלה

האות הראשונה = פרק; האות השנייה = סעיף; מספר = הערה

איבוד פירות ערלה.....	א, יט-כ
אילן - הגדרתו.....	ג, ב-ז
אינו מתקיים שלוש שנים.....	ג, ה
אספלט - מתחת לעציץ.....	ו, יא
באבקו.....	ג, ד; ג, ו
בוסר.....	ב, י
בטון - מתחת לעציץ.....	ו, יא
בית - עץ פרי בו.....	ו, ד
בננה.....	ג, ב
גאת.....	א, כח
גבולות עולי מצרים - איסור ערלה בהם.....	א, טז
גוי - קניית פירות ממנו.....	ז, ה; א, כא-כב
גוי - מכירת פירות ערלה לו.....	א, יא
גוש אדמה לעץ פרי - הגדרתו ותנאיו.....	ו, ה-ז
גזע חלול.....	ג, ד
גרעיני הפרי.....	א, כה
הברכה - מניין שנות ערלה בה.....	ה, יב-יג
הדלקת נרות משמן ערלה.....	א, ח
הנאה - איסורה מערלה.....	א, ח-יא
העברת עץ - איסורה.....	ה, ב
העברת עץ.....	ה, א-ד
העתקת עץ - דרכה למניעת ערלה.....	ה, ד
הרכבה - גובהה.....	ה, ז
הרכבה - מניין שנות ערלה.....	ה, ו
הרכבת מין באינו מינו - מניין שנות ערלה.....	ה, ט
הרכבת תמך.....	ה, י
זמן שיכול לחיות - הגדרתו.....	ה, 90-92
חילול נטע רבעי - ברכתו.....	ח, ו
חילול רבעי על פרוטה.....	141
חלות איסור ערלה.....	ב, ט-י
חנטה - הגדרתה.....	ב, ח
חציל.....	ג, ד-ה
ט"ו בשבט.....	ב, ז

ירידה בכמות הפרי ובאיכותו.....ג, ה

כנת סרק - מניין שנות ערלה.....ה, ח

מוצרים תעשייתיים מפירות.....א, יד

מיעוט מצוי.....ז, ב 128

מניין ערלה - תחילתו מזריעה.....א, ג

מניין ערלה - תחילתו משתילת ייחור.....א, ג

מניין שנות ערלה.....ב, א-ח

משתלה מתווכת - קנייה ממנה.....ו, יד

משתלה - קניית עצי פרי.....ו, ה-יד

נוטע לרבים.....ז, ה-ו

נוי סוכה מפירות ערלה.....א, י

נטיעה לנוי.....ד, ד

נטע רבעי - אכילתו בזמן הזה.....ח, ד 138

נטע רבעי בפירות שנמכרו לגוי בשביעית.....ח, יא

נטע רבעי בפירות מבית או מחממה.....ח, ט

נטע רבעי בשביעית.....ח, י-יא

נטע רבעי מספק.....ח, יב; ח, יד

נטע רבעי שנטמא - פדיונו בירושלים.....ח, יח

נפוליטיס.....א, כג

נצרים - מניין שנות ערלה.....ה, יא

סייג - פטור מערלה.....ד, א-ה

סייג - הגדרתו.....ז, א/2

סמדר.....ב, י

עלי תה ותבלין.....א, כז

עלים ופרחים - איסור ערלה בהם.....א, כג-כד; ז, ז

עצי סרק - אין איסור ערלה בהם.....א, ה

עציץ נקוב - הגדרתו.....ו, א; ו, ט

עציץ שאינו נקוב - הגדרתו.....ו, ג

עציץ שאינו נקוב - חיובו בערלה.....ו, ג, 114

עקירת עץ באופן חלקי.....ה, ה

ערלה - איסורו בזמן הזה.....א, יב, 20

פאפיה.....ג, ד; ג, ו

פאפיה - רכז של הפרי.....א, יד, 23

פאפיה - כשרות.....ג, ו

פדיון נטע רבעי - ברכתו.....ח, ו

פטל.....ג, יב

פיטאיה.....ג, יא

פיטנגו - נטיעתו לסייג.....ד, ב

פירות הגוי.....א, כא-כב

פירות חוץ לארץ.....	א, יב-יג
פירות - קביעת זמן היתרם.....	ב, ו-ח
פלסטיק - מתחת לעציץ.....	ו, יא
פלפל.....	ג, ח
פלפל סודני.....	ג, ט
פלריג - מתחת לעציץ.....	ו, יב
פלריג - עציצים עשויים מפלריג.....	ו, יג
פנטהאוז - עץ פרי בו.....	ו, ד
פסיפלורה.....	ג, ו; ג, י
פסיפלורה - נטיעתה לסייג.....	ד, ג
פסיפלורה - רכז של הפרי.....	א, יד, 23
פסיפלורה - כשרותה.....	ג, ו
פרוטה - שוויה.....	ח, ד, 142
פרי - הגדרתו.....	א, כג
פריש או קבוע בפירות השוק.....	127
צבר.....	ג, יד
צלף.....	א, כו
קומפוסט מפירות ערלה.....	א, כ
קליפות הפרי.....	א, כה
קני סוכר.....	ג, יג
קניית פירות מהמטע.....	ז, ד
ריח מפירות ערלה.....	א, ט
שוק - קניית פירות בו.....	ז א-ד
שורש של מיתון - הגדרתו.....	96
תאריך אחרון לנטיעה.....	ב, ב-ג
תערובת נטע רבעי ופירות חולין.....	ח, טו-טז
תערובת פירות ערלה.....	ז, ז

מפתח העניינים להלכות כלאיים

האות הראשונה = פרק; האות השנייה = סעיף; מס' = הערה

איסור קיום בכלאי זרעים.....	ג, ח, 29
ארץ ישראל בכלאי זרעים.....	ג, ג
בית בכלאי זרעים.....	ג, ו
בית רובע.....	נספח ב', ב
גבולות עולי מצרים בכלאי זרעים.....	ג, ד, 24
גדר או מחיצה בכלאי הכרם.....	יא, ו
גדר, מחיצה בכלאי זרעים.....	ה, טו
גוי - בהרכבה.....	ח, טו-טז
גוי - זריעת כלאיים.....	ג, יד
גוי - קרקע של גוי בכלאי זרעים.....	ג, יג
גוי באיסור כלאי הכרם.....	ט, יח-יט
גרמא בכלאי זרעים.....	ג, 20
דשא ליד כרם.....	ט, ט
הגדרת המין.....	ב
הדליה - מתקן, קנים או חבלים בשביל הגפן.....	יא, יא
הדליה - שריפת ירקות ותבואה שגדלים תחתיה.....	ב, ח
הדליה של גפן על ידי עץ מאכל.....	יא, יב
הדליה של גפן על ידי עץ סרק.....	יא, יב
הדליה, גפן מודלית.....	יא, ז-ז
הורכב באיסור - דין העץ.....	ח, יא-יג
הכלאה - הגדרתה ואיסורה.....	ח, ה
המינים האסורים בכלאי זרעים.....	ד
הנאה באיסור כלאי הכרם.....	ט, יא-יד
הנאה בכלאי זרעים.....	ג, יב
הנבטה של מיני זרעים.....	ה, ג
הפקר בכלאי זרעים.....	ג, י
הרחקה בירקות.....	ה, ח-י
הרחקה בירקות המתפשטים (דלועים).....	ה, י, 58
הרחקה בקטניות.....	ה, יד
הרחקה בתבואה.....	ה, ה-ז
הרחקה בתבואה וירקות.....	ה, יא-יג
הרחקה מגפן יחידית.....	יא, ד
הרחקה מכרם.....	יא, ג
הרחקה, שיעור בכלאי זרעים.....	ה

הרכבה בחוץ לארץ ח, ט

הרכבה בעציץ שאינו נקוב ח, י

הרכבת אילן מאכל באילן סרק ולהפך ח, ז-ח

זריעת זרע צמוד לאילן ח, ד

זרעי אילנות בכלאי זרעים ד, ב

חול המועד - עקירה של אחד המינים ג, יא

חוץ לארץ בכלאי זרעים ג, ד

חממה בכלאי זרעים ג, ו

חממה ובית - איסור כלאי הכרם בהם ט, ג, 125

חריץ ה, טו

חריץ בכלאי הכרם יא, ו

טעם הפרי ב, 13

ניקה בכלאי זרעים א, 7

כלאי אילן - הגדרת האיסור א, ג; ח, א-ג

כלאי בגדים - הגדרת האיסור א, ד

כלאי בהמה - הגדרת האיסור א, א

כלאי הכרם - הגדרתו א, ה; ט, א

כלאי הכרם - שריפת האיסור יב

כלאי הכרם בארץ ישראל ט, ב

כלאי הכרם בחוץ לארץ ט, ב

כלאי הכרם בפירות מן השוק או אצל רוכלים בצדי הכביש ט, ג

כלאי זרעים - הגדרת האיסור א, ב; ג, א

כרם - מבנה שלו בצירוף גפנים של אדם אחר ט, יז

כרם הגדרתו יא, ב

כרם חברו - תבואה או ירק לידו ט, טז

לבוד בכלאי הכרם יא, ו

מאכל בהמה באיסור כלאי הכרם ט, ז

מאכל בהמה בכלאי זרעים ד, ד, 53

מולטי פרי או עץ רב-מיני ח, ג

מין - הגדרתו ב, 15

מינים האסורים בכלאי הכרם י, א-ד

מישר נספח ב', ה

מפולת יד בכלאי זרעים ג, 19

מראה העלים ומראה הפרי ב, 12

מראית העין בכלאיים ב, ה

משתלה - הרחקה מגפנים שמצויים שם יא, ה

מתכוון בכלאי זרעים ג, ז

נוי - כלאי זרעים לנוי ג, טו

ניחותא בכלאיים - הגדרתה יב, 185

ניסויים מדעיים בכלאי זרעים.....ג, טז

סככה של ענפי גפן מעל ירקות.....יא, ז-ט

ספק באיסור כלאי הכרם.....ט, יב

עוקר את הצמח לפני הבשלת הפרי.....ג, טו

עץ מורכב לאחר שהתאחה.....ח, יב, 113-114

עצים רב-מיניים ומולטי פרי.....ח, יג

עציץ.....ו, א-ב

עציץ נקוב- הנחתו בכרם.....יג, ב

עציץ נקוב העברת עציץ בכרם.....יג, ג

עציץ שאינו נקוב בכלאי הכרם.....יג, ד

עקירה של אחד המינים בכלאי זרעים.....ג, ט

עקירת עץ שהורכב באיסור.....ח, יא, 112

עקירת צמחים שאסורים בכלאי הכרם.....ט, טו

עריס.....יא, י

פול הלבן.....יב, ה

פירות - דינם בעץ שהורכב באיסור.....ח, יד

פסיפורה ליד גפן.....י, ג

צורת הפתח.....ה, טו

צורת הפתח בכלאי הכרם.....יא, ו

צורת הפתח מצד אחד.....ו, 84 וכן יא, 163

צמח שנוצר מהכלאה - הגדרת מינו.....ח, ו

צמחי נוי בכלאי זרעים.....ד, ה

צמחי ריח בכלאי זרעים.....ד, ה

צמחי תבלין ותה בכלאי זרעים.....ד, ה, 56

צמחי תרופה בכלאי זרעים.....ד, ה

צמחים חד-שנתיים.....נספח א' וערלה פרק ג

צמחים שאינם אוכל ליד כרם.....ט, ח, 132 וכן י, ב

קטניות.....ד, א, 46

קיום בכלאי זרעים - הגדרתו.....ג, ט

קיום העץ בכלאי אילן.....ח, יא

קיום של עץ שהורכב בספק איסור.....ח, יב-יג

קרחת.....נספח ב', ג

קרקע חברו בכלאי זרעים.....ג, ג

שביל.....ה, טו

שדה הגדרתה בכלאי זרעים.....ה, ה וכן נספח ב', א

שדה חברו - זריעה בסמוך לה.....ג, יז

שורה.....נספח ב', ח

שטח אדמה חרוש.....ה, טו

שטח שנאסר בכלאי הכרם.....יב, ז

שיעור היחס 1/24.....ז, ג-ו

שריפה - בכרם של אחד וירקות ותבואה של אחר.....יב, י

שריפה - כשאי אפשר לשרוף.....יב, ג

תבואה.....ד, א, 45

תלם.....נספח ב', י

תערובת מיני זרעים.....ז, ב

תערובת של היתר וכלאי הכרם.....ט, יד

מפתח העניינים להלכות מתנות עניים וחדש

האות הראשונה = פרק; האות השנייה = סעיף; מס' = הערה

- חדש - איסורו הלכה למעשה..... 1 סעיף 2
- חדש - הגדרתו..... 1, א-ב
- חדש - המציאות כיום..... 1 סעיף 1
- חדש - חיובו בזמן הזה..... 1, ג
- חדש - חיובו בחוץ לארץ..... 1, ג
- חדש - מאימתי חייבים בו..... 1, ד-ה
- לקט - הגדרתה..... 1, א-ב
- לקט - המינים שחייבים בו..... 1, ב, ג
- לקט - חיובו בימינו..... 1, ב, ד
- עוללות - הגדרתן..... 1, א-ב
- עוללות - חיובן בימינו..... 1, ג, ה
- פאה - הגדרתה..... 1, א, ב
- פאה - המינים שחייבים בה..... 1, א, ה
- פאה - מאימתי מותר לעניים לקחתה..... 1, א
- פאה - שיעורה..... 1, א, ד
- פאה בארץ ישראל..... 1, א, ג, 2
- פאה חיובה בזמן הזה..... 1, א, ג, 3 וכן א, ז
- פרט - הגדרתו..... 1, א, ד
- פרט - המינים שחייבים בו..... 1, ב, ד
- פרט - חיובו בימינו..... 1, ד, ג
- שכחה - הגדרתה..... 1, א, ג
- שכחה - חיובה בימינו..... 1, ג, ה
- שכחה - שיעורה..... 1, ג, ד
- שכחה המינים שחייבים בה..... 1, ג, ב-ג